KLASSIEKE GALERIJ

SALLUSTIUS

DE SAMENZWERING VAN CATILINA

WERELDBIBLIOTHEEK

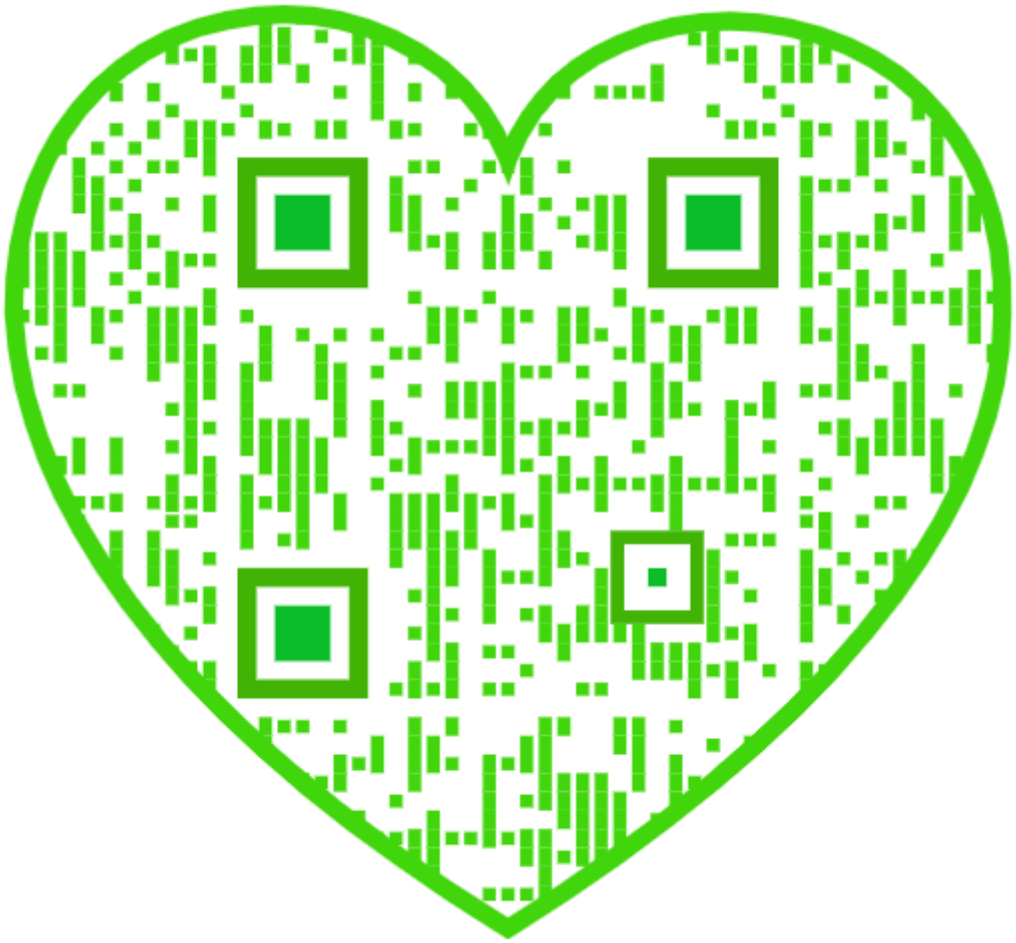

SALLUSTIUS
DE SAMENZWERING VAN CATILINA

CAIUS SALLUSTIUS CRISPUS

DE SAMENZWERING VAN CATILINA

Vertaald en ingeleid door
R. VAN CROMBRUGGE

1947
WERELDBIBLIOTHEEK N. V.
AMSTERDAM - ANTWERPEN

INLEIDING.

Wanneer, even vóór den aanvang der eerste eeuw voor Christus, de Romeinsche Republiek het tijdperk van haar groote veroveringen afsloot, had zij wel uitgestrekte gebieden en een groot aantal volkeren onderworpen en ingelijfd, maar tevens had zij daarmee den drempel van een nieuwe periode bereikt, — de laatste in haar bestaan — tijdens welke haar onmacht om aan den geschapen toestand het hoofd te bieden, steeds meer zal blijken, en de noodzakelijkheid van een grondige hervorming zich zal opdringen, tot ten slotte de republikeinsche staatsinrichting in een snelle opeenvolging van uiterst bloedige burgertwisten ten onder gaat. De krachten, die eens het groote Romeinsche Rijk (dat vooralsnog voor een groot deel ervan niet meer dan den naam en het bestuur gemeen had) tot stand hadden gebracht, ware niet meer daar om het recht te houden en de zoo noodzakelijke eenheid te verstevigen.

Aan de meest vooruitziende politici was het meer dan duidelijk geworden dat de bestaande regeeringsinstellingen verouderd waren en niet langer geschikt om de tallooze nieuwe problemen op te lossen, die de verovering van een wereldrijk had doen oprijzen. Hun scheen het persoonlijk bestuur daartoe alleen in staat, en ze zullen zich dan ook inspannen om, zij het ook ten koste van den republikeinschen staatsvorm, het nieuwe rijk in stand te houden.

Een veel grooter gevaar nog voor het voortbestaan der Republiek was de steeds dieper wordende kloof, die patriciërs en plebeiers scheidde. De verdwijning van den middenstand, de hopelooze ellende van de massa naast de buitensporige rijkdommen van enkelen — beide gevolgen van de vervolgingen —

hadden de twee partijen uiterst scherp tegenover mekaar gesteld. Gewetenlooze partijleiders buitten den gespannen toestand uit, om zich op te werken en hun eigen macht en voordeel te vestigen. Daar waar het volk eensgezind had moeten staan om de grootsche taak, die de voorgaande geslachten hun op de schouders hadden gelegd, met eere te vervullen, daar stonden de Romeinen als onverzoenlijke vijanden tegenover mekaar, kenden zij slechts moord en vervolging voor wie hun gezindheid niet deelde. Die burgeroorlogen hebben den ondergang van het republikeinsche régime verhaast en hem een geweldadig karakter gegeven, waardoor die laatste eeuw voor Christus steeds, als een voorbeeld van de diepste decadentie, een ernstige waarschuwing voor de menschheid zal zijn.

SALLUSTIUS' LEVEN.

Het leven van Sallustius schijnt als het ware vergroeid te zijn met dit van zijn eeuw. In zijn leven vinden we haast alle kenmerken terug, die aan zijn eeuw een bijzonder — en over 't algemeen weinig gunstig — uitzicht hebben gegeven.

Caius Sallustius Crispus werd geboren te Amiternum, een kleine Sabijnsche stad, in October 86 v. Chr. uit een vermogende plebeiische familie, die daar ter plaatse in hoog aanzien stond en onder haar leden den quaestor Cn. Sallustius telde, bekend om een leening [van 30.000 sestertiën], die hij Cicero toestond.

De eerste levensjaren van Sallustius verliepen midden het geweld van de burgeroorlogen. In het jaar van zijn geboorte maakte Marius zich voor de zevende en laatste maal meester van het consulaat — dat dertien jaar lang het voornaamste doel van al zijn streven was geweest — ; de zeventigjare de-

mocratenleider richtte een vreeselijk bloedbad in onder al zijn tegenstanders uit de patricische rangen, maar mocht zelf slechts enkele dagen meer van de verwezenlijking van zijn wraakplannen genieten. Cinna zette zijn schrikbewind voort tot hijzelf in een opstand van het garnizoen van Ancona vermoord werd. Ondertusschen had de patriciër Sulla den oorlog tegen Mithradates beëindigd en bereidde zijn terugkeer naar Italië voor. Wanneer hij begin 83 v. Chr. in Brundisium aan wal ging en in korten tijd de democratische leiders verslagen had, brak een nieuw schrikbewind uit, ditmaal tegen Marius' aanhangers. Maanden lang werd geheel Italië in beroering gebracht door de vreeselijkste moord- en plunderpartijen : niet alleen mocht men ongestraft moorden, maar men kreeg zelfs een premie van 12.000 denaren voor ieder vogelvrijverklaarde, dien men doodde.

De eerste beelden, die Sallustius in zijn leven te zien kreeg, waren er slechts van onmenschelijke wreedheid. Vele jaren later zal hij die tooneelen in zijn werken zeer scherp aan de kaak stellen, en er de ware, diepere oorzaken van opsporen.

In zijn jeugd kreeg hij een uitstekende opleiding, die geheel beantwoordde aan de eischen welke men toen daaraan stelde. Te Rome onderrichtte de Ahener Ateius Praetextatus hem in de rhetorica, de letterkunde en de geschiedenis. Het verblijf echter te Rome, ver van zijn geboortestad, midden de grootste losbandigheid en ontucht, kon niet zonder gevolg blijven voor den jongen provinciaal ; het heeft een depen stempel gedrukt op zijn karakter en zijn zeden. Hoewel hij genoegen vond in zijn studiën, werd hij toch meegesleurd in de algemeene losbandigheid : hij verkwistte zijn bezit en zijn goeden naam, waardoor hij de laatste dagen van zijn vader vergalde.

Zooals vele anderen zocht hij uitkomst in de politiek. De samenzwering van Catilina was juist onderdrukt, maar de toestand was er niet minder gespannen om : Caesar en Pompeius treden op den voorgrond, vormen met M. Crassus een eerste triumviraat. Sallustius werd quaestor in het jaar 58 en in 52 v. Chr. bekleedde hij het gewichtige ambt van volkstribuun. Midderwijl was het triumviraat uiteengevallen door den dood van Crassus (53) en was de botsing tusschen de twee anderen onvermijdelijk geworden : beiden eischten de alleenheerschappij voor zich op. Reeds door zijn plebeische afkomst moest Sallustius meer naar Caesar dan naar Pompeius overhellen, maar toch had hij nog steeds niet openlijk stelling genomen tegen Pompeius, toen de moord op Clodius voorviel. Clodius, de bendeleider in dienst van de democraten, was in een treffen op den Appischen weg met de bende van Milo, den partijganger der aristocraten, gedood. (18 Jan. 52). Deze laatste was nu een persoonlijke vijand van Sallustius en de volkstribuun was vast besloten alles in het werk te stellen om Milo te doen veroordeelen, waardoor diens candidatuur voor het consulaat van volgend jaar tevens ongeldig werd. Met de hulp van zijn collega's T. Munatius Planca en Q. Pomponius Rufus gelukt hij erin het volk tegen Milo op te zweepen. Clodius, « Rome's lieveling » wordt op het Forum verbrand ; het senaatsgebouw werd eveneens aangestoken. Cicero verdedigde tevergeefs Milo : Clodius' moordenaar werd naar Massilia verbannen.

Sallustius zal echter niet lang van zijn overwinning genieten. In 50 v. Chr. moest de toenmalige censor Appius Claudius Pulcher den senaat samenstellen. Daarbij lag het in de macht van den censor eenieder, die hem onwaardig leek, uit den senaat te weren. Dat politieke meeningsverschillen hierin dikwijls

den doorslag gaven, hoeft niet gezegd. Sallustius werd door den censor uit den senaat gestooten om zijn ergerlijk gedrag ; maar ook zijn plebeïsche gezindheid was er zeker niet vreemd aan, wanneer men bedenkt dat Pompeius en, met hem, de patriciërs te Rome aan de macht zijn, en Caesar in Gallië oorlog voert.

De groote smaad, die hem was aangedaan, zette Sallustius ertoe aan, niet langer meer te aarzelen, maar resoluut, in den midderwijl losgebroken burgeroorlog, de partij van Caesar te kiezen. Hij wacht zelfs dezes komst te Rome niet langer af, maar begeeft zich naar Ravenna, waar hij den bevelhebber vervoegt nog voor die de Rubico overgestoken was. Hij neemt deel aan de korte veldtocht ter verovering van Italië, waar hij aan het hoofd van een kleine legermacht achterbleef, terwijl Caesar Spanje onderwierp.

Met Caesars hulp wordt hij weer quaestor, waardigheid, die hem opnieuw toegang verleent tot den senaat. Na de overwinning bij Pharsalos, stelt de dictator hem aan tot praetor (47 v. Chr.).

Rond dit tijdstip huwde Sallustius de vrouw, die Cicero kort tevoren, na een dertigjarig huwelijk, verstooten had : Terentia, en die na Sallustius' dood nog zou huwen met den gekenden redenaar Messala Corvus, en later nog met Vibius Rufus.

Door Caesar aan het hoofd gesteld van enkele legioenen, die te Brundisium moesten inschepen, gelukte hij er niet in hun oproer te dempen : zij weigerden te gehoorzamen omdat zij door de oorlogen te zeer uitgeput waren. De tusschenkomst van den dictator was noodzakelijk om de soldaten te overreden. Sallustius kreeg gelegenheid die oneer te herstellen door zijn overval op Cercina. Dit eiland, gelegen in de kleine Syrte, was de grootste opslagplaats van de voorraden der Pompeianen. Al-

hoewel Pompeius het volledig meesterschap ter zee bezat, gelukte Sallustius erin met enkele schepen te landen, door zijn snel optreden den gouverneur C. Decimius op de vlucht te jagen, de voorraden levensmiddelen in de vrachtschepen te laden en veilig naar Caesars kamp te voeren.

Wanneer nu niet lang daarna door de zege bij Thapsus het Numidische rijk van koning Juba in Romeinsche handen viel, en het tot een provincie, Africa Nova, werd ingericht, vertrouwde Caesar het proconsulair bestuur ervan toe aan Sallustius. Tijdens zijn bestuur maakte deze zich aan de grootste geldafpersingen schuldig. Zoo men het getuigenis van Dio Cassius [Lenaeus] en andere historici uit de Oudheid mag gelooven, liet hij er enkel achter, wat hij niet meedragen kon. Zeker is het in ieder geval dat hij na 18 maanden bestuur — Juni 46 tot December 45 — met ongehoorde rijkdommen naar Rome terugkeerde. Kort na zijn terugkeer dienden zijn gewezen onderdanen een aanklacht tegen hem in, en het was enkel aan Caesars tusschenkomst te danken dat hij vrijgesproken werd. Waarschijnlijk heeft hij die bescherming afgekocht met een deel van zijn geroofde rijkdommen, wat overigens de gewoonte was in dien tijd. Heeft Caesar hem in ruil voor die groote geldsom (1.200.000 sestert.) zijn villa te Tibur afgestaan, om zoo die omkooperij eenigszins te verbergen ?

Met het overige deel van zijn rijkdommen richtte Sallustius een prachtig paleis op en liet de weergalooze tuinen op den Quirinalis aanleggen, de Horti Sallustiani.

Had die aanklacht tegen hem en het teruggetrokken leven in zijn paleis zijn geest van de politiek afgekeerd ? Misschien. In ieder geval stelde de moord op Caesar in Maart 44 v. Chr. definitief een einde eraan. Voor een gekenden partijganger van

den dictator zou er ook weinig te doen geweest zijn in den eersten tijd na de zege der reactie.

De eerzucht echter, die heel zijn leven tot hiertoe beheerscht had, kon hij niet afleggen. Wellicht hoopte hij nog eenmaal als auteur naam te maken, of lag het in zijn verwachting, door zijn strenge veroordeelingen van de algemeen heerschende losbandigheid, voor het nageslacht als een gestrenge en eerbiedwaardige verdediger van de deugd door te gaan. Zijn woorden zijn echter de veroordeeling van zijn eigen daden.

Nadat hij reeds vroeger twee open brieven tot Caesar had gericht, schreef hij, in de laatste jaren van bezinning en afzondering, zijn drie voornaamste werken over een periode of slechts een bepaald moment uit de Romeinsche geschiedenis nl. : *De Conjuratione Catilinae* of « De samenzwering van Catilina », *De Bello Jugurthino* « De oorlog tegen Jugurtha » en tenslotte zijn hoofdwerk : *Historiae* of « Historiën », die de bewogen periode tusschen Sulla's dood en het jaar 67 behandelen. Spijtig genoeg is dit laatste werk, op enkele fragmenten na, totaal verloren gegaan.

Het overige deel van zijn tijd bracht Sallustius door met het genieten van een verfijnd genot, waartoe zijn rijkdommen hem in staat stelden, in zijn paleis op den Quirinaal, ofwel op zijn villa te Tibur.

Daar Terentia hem geen kinderen geschonken had, nam hij een kleinzoon van zijn zuster, Crispus Sallustius, als zijn zoon en erfgenaam aan. Diens opvoeding vertrouwde hij toe aan den grammaticus Ateus Philologus, zoodat hij zich ook daarover geen zorgen hoefde te maken.

Sallustius stierf den 13^{den} Mei 35 vóór Christus, op vijftigjarigen leeftijd. In heel zijn leven en werk was Sallustius vol-

ledig een Romein van zijn tijd, met zijn hoedanigheden, maar vooral met al zijn gebreken.

Dit is wellicht de eenige verontschuldiging die men kan aanvaarden, om over zijn leven geen [al te] hard oordeel te vellen.

SALLUSTIUS' WERK.

De twee open brieven aan Caesar buiten beschouwing gelaten, — zij laten ons overigens ook niet toe over den historieschrijver Sallustius een zuiver en volledig beeld te vormen — heeft Sallustius slechts in de laatste jaren van zijn leven zich aan het schrijven gezet, wanneer hij den tijd gevonden had om zich weer aan de studie van de geschiedenis te geven, die reeds in zijn jeugd zijn voorliefde wegdroeg.

Het eerste groot werk, dat hij uitgaf, was de « Samenzwering van Catilina ». Het is de zeer levendige uitbeelding van den staatsgreep, die, ware hij gelukt, de vermolmde Romeinsche republiek had doen verdwijnen.

De sociale en moreele achteruitgang te Rome had sedert de groote veroveringen steeds ergere vormen aangenomen, naargelang ook de hoofdstad aan belangrijkheid won. Slechts een kleine kaste van magnaten vonden voordeel in de uitbreiding van het Rijk, de groote massa ging eraan ten onder. De eersten stapelden hun rijkdommen steeds hooger op, de laatsten vervielen meer en meer in ellende. De kleine bezitters verloren hun eigendommen en gingen de massa van het proletariaat vervoegen. Vandaar een groeiende mistevredenheid in de breede volkslagen, die het aantal en den durf bezaten om aan dien toestand een gewelddadig einde te stellen.

Het levendige contact met het Oosten, berucht om zijn luxe en zijn genotzucht, brachten nieuwe gewoonten naar Rome over,

die de aloude moreele normen met de voeten traden en de zedelijke kracht der hoofdstad totaal ondermijnden. De sociale wantoestanden waren een niet geringe stimulans tot het verval der zeden. De groote massa leefde grootendeels van openbare en private ondersteuning, meestal niet verleend uit maatschappeljke beweegredenen, maar wel om de volksgunst af te koopen.

Waar zulke toestanden algemeene regel zijn en als normaal gelden, daar mag men zich aan het ergste verwachten. Zelfs leden van den hoogsten adel, uit de roemrijkste Romeinsche geslachten, verlaagden zich tot de meest schandelijke practijken. Onder hen was Catilina een der misdadigsten uit dezen zoo misdadigen tijd.

Sallustius heeft aan de hand van Catilina's samenzwering de diepere en ware oorzaken aangeduid van de tware crisis, die Rome doorworstelde.

In de voorrede van het werk zet Sallustius de stelling uiteen, die hij door zijn verhaal wil bewijzen : dat de geest meer waarde heeft dan de stof en alles in het leven van enkeling en gemeenschap in de eerste plaats afhankelijk is van de « virtus », de zedelijke en geestelijke kracht ; haar aanwezigheid leidt tot grootheid, haar afwezigheid to den ondergang.

De eigenlijke uiteenzetting der gebeurtenissen vat aan met een karakterschets van Catilina. In de psychologische analyse van diens karakter tracht hij de elementen terug te vinden, die natuurlijk zijn onderneming verklaren kunnen : wreedheid, stoutmoedigheid, begeerte naar macht en rijkdom, zucht tot verkwisting. En niet alleen door zijn karakteraanleg wordt Catilina tot die misdaad aangezet, maar ook door de gewoonten en zeden van zijn tijd. Sallustius gaat dan het geleidelijk verval der Romeinsche zeden na, om de oorzaken ervan op te sporen :

hebzucht, die geen middelen ontziet om haar doel te bereiken, en een tot het uiterste verfijnde weelde, waaraan in korten tijd weer alle gestolen bezit geofferd wordt.

Na die wijsgeerige uitweiding komt Sallustius tot het verhaal zelf van de samenzwerng. In zulk een verdorven midden kan het Catilina niet moeilijk vallen aanhangers te winnen voor zijn zaak, vooral dan onder de jeugd, die gemakkelijk te verleiden was. De misdaden, waaraan Catlina zich schuldig maakte, zijn de rechtstreeksche oorzaak om die samenzwering te beramen. Geleidelijk leidt hij zijn handlangers op tot het bedrijven van grootere misdaden, om hen op den komenden burgeroorlog voor te bereiden ; daartoe houdt hij samenkomsten met ieder afzonderlijk, ten slotte roept hij hen in algemeene vergadering bijeen.

Hierop onderbreekt Sallustius weer zijn verhaal om over een eerste samenzwering van Catilina uit te weiden, waarin Autronius en Cn. Piso betrokken waren. Zij mislukte echter en Piso werd naar Spanje gezonden, waar hij door inlandsche soldaten werd vermoord.

Op de vergadering der leiders houdt Catilina een gloedvolle rede, waarin hij redenen en doel der samenzwering uiteenzet, en hen aanspoort de gelegenheid te baat te nemen. Hij overtuigt hen met rijke beloften en bewijst de geschiktheid van het oogenblik. Daarna leggen allen den eed af onder het drinken van menschenbloed, naar men beweerde. Maar die bewering schijnt als vele andere verzonnen te zijn door Catilina's vijanden.

Door één der samengezworenen komen verschillende personen op de hoogte van de plannen ; daarom wordt Cicero tot consul verkozen.

Catilina's nederlaag bij de verkiezingen vergroot nog zijn

activiteit ; hij breidt de samenzwering tot geheel Italië uit en werft ook te Rome meer aanhangers aan, ook vrouwen, onder wie Sempronia, een begaafde vrouw uit den adel, maar totaal verdorven door de zeden van haar tijd.

Ondertusschen tracht Catilina in de eerste plaats Cicero uit den weg te ruimen, maar de consul blijft van alles op de hoogte en neemt tijdig tegenmaatregelen ter zijner verdediging. Ook ditmaal wordt Catilina niet tot consul verkozen. Daarom gaat hij tot openlijken strijd over, stuurt oproerzaaiers over geheel Italië uit en roept te Rome voor de laatste maal zijn aanhangers bijeen. Er wordt beslist Cicero nog denzelfden nacht te vermoorden, maar dit plan mislukt door Curius' verraad.

Intusschen hitst Manlius in Etrurië de bevolking en de kolonisten tot opstand aan.

Cicero brengt nu den senaat op de hoogte van den toestand ; deze verleent hem volmachten tot handhaving der orde. Om uitgebroken onlusten te onderdrukken in het land, worden troepen gelicht en bevelhebbers uitgezonden, belooningen voorzien voor overloopers uit Catilina's rangen, de gladiatoren uit Rome verwijderd en wachten uitgezet.

Al die voorzorgsmaatregelen wekken geweldige beroering in de stad, vooral bij de vrouwen. Wanneer Catilina het nog waagt in den senaat te verschijnen, houdt de consul een pleidooi tegen hem ; zijn verrechtvaardiging wordt niet aanvaard. Hierop verlaat hij vol woede de stad en begeeft zich 's nachts naar Manlius' legerplaats, na zijn aanhangers te Rome richtlijnen gegeven te hebben.

Manlius zendt dan een brief naar den bevelhebber van het Romeinsche leger in Etrurië, Marcius Rex, om diens bescherming af te smeeken. Marcius verwijst hem naar den senaat. Ook

Catilina schrijft naar vele senatoren om zijn vrijwillige ballingschap naar Massilia te melden. Catulus leest echter een geheel verschillenden brief voor, waarin Catilina hem bericht de zaak der verdrukten tot de zijne gemaakt te hebben.

Tijdens een oponthoud in Etrurië laat Catilina zich met de consulaire waardighed bekleeden, waarop de senaat hem en Manlius tot staatsvijanden verklaart, en Antonius tegen hen uitzendt. Ondanks de belooningen had geen enkel aanhanger de samenzwering verraden. En ook de groote massa te Rome was Catilina goed gestemd, omdat zij voordeel vond in de verwarring en veel verhoopte van den staatsgreep. De jeugd verkoos het bandeloos leven in de hoofdstad ; alle vijanden van den senaat stonden sympathiek tegenover Catilina.

Na het herstel van de tribunicische macht was de tegenstelling tusschen volk en optimaten steeds scherper geworden. Sinds Pompeius zich liet gelden, hadden de optimaten de bovenhand in het staatsbestuur. Het volk wachtte echter slechts op een ommekeer. Ondertusschen werft Lentulus te Rome nieuwe aanhangers aan ; de gezanten der Allobrogen worden aangezet de samenzwering te steunen, waarbij leniging van al hun nooden beloofd wordt. Na lang beraad echter brengen zij Cicero op de hoogte, die hun medewerking doet veinzen om langs hen overtuigende bewijzen in handen te krijgen.

Terwijl in verschillende deelen van Italië oproer heerschte, werd te Rome het plan van den moord op de tegenstanders en van de brandstichting der stad vastgelegd. De Allobrogen, die op Cicero's bevel onderteekende beloften der leiders geëischt en ook bekomen hadden, vertrekken met een leidsman naar Etrurië, maar worden door Cicero's wachten buiten Rome aangehouden en leveren hun acten uit. Met die bewijsstukken

kan de consul de voormannen der samenzwering doen aanhouden. Door het getuigenis van de gezanten en den gids worden de aangehoudenen tot bekentenis verplicht en aan vooraanstaande burgers in bewaking gegeven.

Wanneer de plannen der samenzwering uitgelekt zijn, begint de groote volksmassa Cicero hemelhoog te verheffen, omdat zijn optreden hen van brandstichting gespaard heeft.

Voor den senaat wordt dan een getuige gebracht, die beweert door Crassus met een boodschap naar Catilina gezonden te zijn. Daar Crassus echter een te grooten invloed bezit, wordt die beschuldiging verworpen. Ook poogt men Caesar valsch te beschuldigen bij den consul, en, wanneer dit niet lukt, valsche geruchten over hem te verspreiden, waardoor Caesar een oogenblik groot gevaar liep voor zijn leven.

Terwijl de aanbrengers der samenzwering belooningen worden toegekend, worden van verschillende zijden pogingen gedaan om de gevangenen te verlossen. Daarom doet de consul aanstonds den senaat over hun lot beraadslagen. De aangewezen consul Silanus had de doodstraf voorgesteld, toen Caesar het woord nam. Hij maande allen tot kalmte en bedachtzaamheid aan, bestreed Silanus' voorstel als indruischend tegen de wetten, wees op het gevaar van mogelijke slechte gevolgen en stelde daarom als straf de levenslange opsluiting en de inbeslagname van de bezittingen voor.

Hierop nam Cato het woord. Hij wees met nadruk op het groote gevaar dat den staat bedreigde, stelde Caesars maatregel als onjuist voor en eischte de meest krachtdadige maatregelen tegen de misdadigers. Hij stelde de toepassing van de doodstraf voor. Cato's meening werd aangenomen.

Sallustius onderbreekt hier het verhaal en onderzoekt dan de oorzaak van Rome's grootheid, die hij vindt in de grootheid van enkele van haar zonen ; zulke twee zijn nu Caesar en Cato. De eerste verwierf zijn roem door zijn mildheid, zijn vrijgevigheid en behulpzaamheid, de tweede door zijn onkreukbaren levenswandel, zijn gestrengheid en eerbaarheid.

Cicero doet nog voor de nacht invalt, de veroordeelden in een onderaardsche krocht der gevangenis terechtstellen.

Ondertusschen had Catilina in Etrurië zijn leger georganiseerd, zich in beweging gezet, de hulp der slaven verworpen. Velen verlieten hem na de mislukking te Rome ; zijn getrouwen leidt hij verder weg met het inzicht naar Gallië te vluchten. Wanneer hij echter den weg afgesloten vindt, haast hij zich den slag aan te gaan. Voor het gevecht spoort hij dan een laatste maal zijn soldaten aan in een gloedvolle rede.

Beide legers stellen hun beste soldaten in eerste lijn ; Catilina duidt zijn onderbevelhebbers aan, en neemt zelf de leiding over het centrum. In het ander kamp spoort de onderlegde bevelhebber eveneens zijn soldaten aan.

Daarop begint het gevecht ; er wordt met een uiterste hardnekkigheid gevochten, waarbij Catilina zich doet gelden. Tenslotte brengt de aanval van de lijfwacht op Catilina's centrum de beslissing. Catilina valt midden de vijandelijke gelederen.

Na den slag kon men eerst de heldhaftigheid in het gevecht nagaan : bijna ieder soldaat uit Catilina's leger was ter plaatse gevallen, geen enkel was gevlucht. Catilina zelf werd ver vooruit teruggevonden. Ook voor het Romeinsche leger waren de verliezen zwaar. Vriend en vijand vond men onder de lijken, zoodat over het kamp een stemming van vreugde en droefheid heerschte.

Later schreef Sallustius nog een « Bellum Jugurthinum » en de « Historiae », zijn hoofdwerk.

Het eerste verhaalt de moeilijke en langzame onderwerping van het Numidische rijk van Jugurtha aan Rome (112-106 v. Chr.). Deze was een vorst zonder scrupules, maar wakker en scherp van geest en dapper soldaat. Na den dood van Micipsa wordt het rijk verdeeld tusschen diens twee zonen en Jugurtha, die echter geen vrede neemt met de verdeeling en zijn 2 kozijns uit den weg ruimt. Rome stelt een onderzoek in, maar haar gezanten worden door Jugurtha omgekocht, die er niet voor terugdeinst zelf naar Rome te komen om zijn gedrag te rechtvaardigen. Hij durft het zelfs aan daar een ander troonpretendent te vermoorden. Ongehinderd verlaat hij Rome, « stad die te koop is, zoo ze maar een kooper vond. »

Nu wordt hem de oorlog verklaard. Metellus ontneemt hem stuk voor stuk zijn rijk, tot hij vrede sluit. Hij zelf vlucht in de woestijn en verschanst zich in een plaats, die na een lang beleg (40 dagen) ingenomen wordt, maar Jugurtha is weer ontsnapt, en zoekt bescherming bij zijn schoonvader, den koning van Mauritanië. Maar dit brengt nog geen redding : Marius, de nieuwe Romeinsche opperbevelhebber, ontkomt aan alle hinderlagen en maakt zich na belegering meester van de stad Capsa en een moeilijk te nemen vesting. De koning van Mauritanië knoopt dan onderhandelingen aan en is bereid zijn schoonzoon uit te leveren ; hij laat hem in een hinderlaag vallen. Jugurtha wordt naar Rome gesleept om Marius' triomftocht op te luisteren.

De Historiën behandelen de gewichtige periode van 78 tot 67 v. Chr., van den dood van Sulla tot aan de Lex Manilia, die

in feite de macht in heel het Romeinsche rijk aan Pompeius toekende. Dit hoofdwerk van Sallustius echter is op enkele redevoeringen en brieven na, haast geheel verloren gegaan.

SALLUSTIUS' BETEEKENIS.

Sallustius heeft op zijn werken — waaronder hier vooral de « Samenzwering van Catilina » bedoeld wordt — den stempel gedrukt van zijn sterke historische en literaire persoonlijkheid. Historische waarde en literaire schoonheid wist hij in een levenskrachtig geheel te vereenigen.

Sallustius is de eerste ware geschiedschrijver in de Latijnsche letterkunde. Voor hem bestonden er enkel annalisten, die zich bij een droge, chronologische opsomming der feiten hielden, zonder zich de minste moeite te geven het verband te zoeken, dat tusschen de feiten noodzakelijk moet bestaan en waardoor het mogelijk wordt oorzaak en gevolgen, doel en middelen te onderscheiden ; dien onderlingen samenhang, die de geschiedenis maakt tot een spiegel van het zoo aspectrijke menschenleven. Als eerste te Rome zocht Sallustius bewust naar dien samenhang der feiten : hij tracht hem psychologisch vast te stellen, in de analyse van karakters en algemeen-heerschende toestanden. Hij is dan ook de stichter van de psychologische geschiedenis te Rome, zooals Thoekudides dit voor Griekenland was.

Zijn werk heeft een groote historische waarde, wat niet beteekent dat al zijn gegevens en gelijk hij die geeft, geschiedkundig-juist en objectief zijn. Men mag trouwens niet verwachten van een ouden schrijver dat zijn werk zou voldoen aan al de eischen, die de huidige historische critiek als wetenschap tot vaststelling der waarheid stelt.

In de « Catilina » belooft Sallustius bij den aanvang « zoo waarheidgetrouw mogelijk » de geschiedenis weer te geven. Hij heeft dit ook grootendeels gedaan. Maar hij heeft echter niet alle middelen, die hem ter beschikking stonden, voldoende opgezocht en gebruikt om de historische waarheid volledig en grondig te leeren kennen : in dit zijn eerste grootere werk heeft hij nog meer zijn eigen persoonlijke herinneringen willen weergeven, zoodat hij andere bronnen, vooral dan de reden van Cicero, niet heeft geraadpleegd om der waarheid wille, maar om zijn geheugen op te frisschen. Ook hechtte Sallustius het grootste belang aan de letterkundige inkleeding van zijn werk, waaraan hij soms de historische waarde eenigzins opoffert. Ten slotte was hij ook de eerste te Rome, waardoor hij op eigen inzicht en kennis was aangewezen zonder de voorbeelden van anderen te kunnen benutten.

Langen tijd werd er ook over de objectiviteit van Sallustius' werk geredetwist. Men zag in hem slechts een handigen aanhanger van de democratische partij, heftig gekant tegen den adel, die in schijn slechts waarheidlievend was, in werkelijkheid echter partijbelangen diende. Zelfs Mommsen vatte de « Catilina » op als een politiek tendenzschrift, een apologie voor Caesar ; « wanneer het apologetisch en accusatorisch karakter van het boek op den achtergrond staat, dan bewijst dit niet dat het geen, maar wel dat het een goed partijschrift is. »

Tegenwoordig echter is men er een andere meening gaan op nahouden. Ook hier mag men Sallustius' werk niet meten en beoordeelen aan de hand van moderne normen ; geen enkel auteur te Rome stond geheel boven de mekaar bestrijdende partijen, ook Sallustius niet. Hij is steeds overtuigd democraat en aanhanger van Caesar gebleven, maar dit belette hem niet ook

de verdiensten der tegenpartij te erkennen en eigen tekortkomingen aan te stippen. Dat zijn gezindheid hem dikwijls onbewust van de waarheid doet afwijken, kan niet ontkend worden ; maar anderzijds is hij steeds rustig en waardig in zijn oordeelen en uiteenzettingen.

Reeds de Ouden hadden de uitzonderlijke beteekenis van den historicus Sallustius ten volle begrepen. Zeker kan men nu niet meer het oordeel van St. Augustinus onderschrijven, dat Sallustius de geschiedschrijver der veredelde waarheid is, noch dit van Martialis, dat hij de grootste te Rome was. Maar Tacitus' uitspraak, — die zelf de grootste geschiedschrijver van het Keizerrijk is, — blijft nog steeds onverminderd waar, dat Sallustius een buitengewoon knap historicus was.

Litterair heeft zijn werk eveneens uitzonderlijke waarde. Sallustius vat ieder onderwerp op als een drama, zonder veel afwisselende tooneelen, maar heel bondig gehouden, waar enkel het strict noodzakelijke getoond wordt, zoodat er een sterke spanning door heel het werk loopt, die den toeschouwer aangrijpt van in den aanvang en die steeds toeneemt tot de uiteindelijke catastrophe. Dat Sallustius enkel het essentieele, het tot het begrijpen noodzakelijke weergeeft, blijkt duidelijk uit het relaas van de bewogen senaatzitting van 5 December. Hij beperkt er zich bij in enkele woorden de houding van D. Silanus en Tib. Nero mede te deelen en in twee redevoeringen de twee heerschende strekkingen in den senaat aan te duiden. Hij maakt echter niet het minste gewag van Cicero's rede, tusschen die van Caesar en Cato gehouden ; hij rept geen woord over de aarzeling en de vrees der senatoren een duidelijk besluit te treffen.

Sallustius wil dus een intellectueel, abstract beeld geven van de gebeurtenissen.

Wanneer het onderwerp reeds zich heel goed leende tot dramatisatie, en daarbij nog alle bijzonderheden, die de spanning niet voldoende onderhouden, eenvoudig van kant gelaten worden, moet er wel een sterk dramatische kracht van Sallustius' werk uitgaan, die soms wel de historische waarheid schaadt, maar die ons anderzijds schadeloos stelt door haar groote literaire waarde.

Het harmonische evenwicht wordt op verschillende plaatsen door langere uitweidingen verbroken, die er zeker toe bijdragen het geheel beter te doen begrijpen, maar die niet volledig gerechtvaardigd worden door het te losse verband met het onderwerp.

Zooals alle Latijnsche historieschrijvers heeft ook Sallustius een uitgesproken zwak voor het inlasschen van redevoeringen in zijn verhaal. Alle zijn fictief en vormen een dramatisch element van groote waarde, waardoor het hem mogelijk wordt het karakter van den redenaar voluit te teekenen, terwijl we hem zonder die rede veel minder zouden hebben leeren kennen. Bizonder typische voorbeelden hiervan zijn de redevoeringen van Caesar en Cato in de beruchte senaatzitting van 5 December. Zonder hen aan het woord te laten, had Sallustius nooit aan hun karakteruitbeelding ditzelfde relief kunnen geven. Overigens zijn Sallustius' reden geheel aangepast aan het kader van het verhaal : uit hun verband gerukt, zouden zij slechts weinig voldoening schenken ; zij leggen de feiten uit zonder het verloop ervan te onderbreken. In dien zien reeds zegde Seneca dat Sallustius' reden gelezen worden ter eere van zijn geschiedeniswerk.

Sallustius' stijl is sterk persoonlijk en kunstvol. Hij houdt van korte, gedrongen maar tevens fijn bewerkte zinnen, wat niet beteekent dat hij geen harmonisch-gebouwde perioden weet te schrijven. Maar zijn voorkeur gaat toch naar wat de Ouden reeds noemden « illa Sallustiana brevitas, » die niet enkel niet strict-noodzakelijke woorden weglaat, maar tevens ruim beroep doet op suggestieve uitdrukkingen, verouderde woorden in eere herstelt, nieuwe verbindingen vormt en onverwachte tegenstellingen tegen mekaar laat aanbotsen. Daardoor wordt zijn verhaal uiterst levendig en krijgt de snelheid der gebeurtenissen zelf.

Sallustius houdt ook veel van asymmetrie, in tegenstelling met Cicero, die gaarne drieledige, symmetrische zinnen gebruikt. Verbinding en overgang der verschillende gedachten wordt vaak ter zijde gelaten : de ideën volgen dan gewild-hortend en afgescheiden elkaar op. Maar steeds bij de lezing krijgt men de zekerheid dat hier niets aan het toeval is overgelaten, dat een scherp-analyseerende geest van nabij aan de inkleeding der gedachten de hand houdt, zoo zeer zelfs dat men wel eens gemeend heeft ironisch de opmerking te moeten maken waarom Sallustius niet leefde zooals hij schreef ?

In de Latijnsche literatuur vult Sallustius, samen met Caesar, een groote leemte aan, want ze zijn de eerste werkelijke geschiedschrijvers in het Latijn.

Sallustius' beteekenis mag niet onderschat : als historicus, die over een belangrijk tijdperk uit Rome's geschiedenis een waardevol getuigenis heeft nagelaten ; als auteur, die in een zuiver classieke maar tevens zeer oorspronkelijke taal zijn hooge opvattingen over de geschiedenis artistiek heeft weten uit te drukken : zijn werk heeft dan ook een blijvende plaats in de wereldletterkunde verworven.

De vertalingen van Sallustius' « Samenzwering van Catilina » in het Nederlandsch zijn weinig talrijk. In de hierna volgende heeft de vertaler getracht getrouw den Latijnschen tekst weer te geven, om aldus Sallustius' eigen gedachtengang en stijl zoo zuiver mogelijk te doen aanvoelen, zonder evenwel gemeend te hebben hierom het Nederlandsche taaleigen te mogen te kort doen.

DE SAMENZWERING VAN CATILINA

VOORREDE

1. Alle menschen, die er naar streven zich boven de overige dieren te verheffen, dienen zich de grootste moeite te getroosten om hun leven niet in stilte te verslijten, zooals kudden vee, die de natuur voorovergebogen en aan hun buik gehoorzaam schiep. Onze geheele natuur nu is in ziel en lichaam gelegen : liever gebruiken wij de ziel als gebiedster, het lichaam als dienaar ; het eene is ons met de goden, het andere met de dieren gemeen. Om die reden dan lijkt het mij juister met geestes- dan met lichaamsvermogens den roem na te streven, en, vermits het leven dat wij genieten kort is, het aandenken aan ons zoo lang mogelijk te rekken. Want roem om rijkdom en schoonheid is vergankelijk en broos, deugd echter een eervol en eeuwig goed.

   Lang werd er onder de menschen heftig geredetwist of uit lichaamskracht dan wel uit geestesgaven het krijgswezen meer voordeel haalde. Want voor men aanvangt is overleg, en na overlegd te hebben, snel handelen noodzakelijk. Zoodat, wijl ieder op zichzelf onvoldoende is, het eene de hulp van het andere behoeft.

2. Daarom beoefenden in den aanvang de koningen — want op aarde was dit de eerste naam voor het gezag — op verschillende wijze handelend, de eenen hun geest, de anderen hun lichaam ; toen nog ging het leven der men-

schen zonder begeerte voorbij : eenieder nam vrede met het zijne.

Nadat echter in Azië Cyrus, in Griekenland de Lakedemoniërs en Atheners begonnen waren steden en volkeren te onderwerpen, hun overheerschingsdrang voor een reden tot oorlog te aanzien, den hoogsten roem in de grootste veroveringen te zoeken, toen ten slotte kwam men door ondervinding en praktijk te weten, dat in den oorlog het verstand het meeste vermag.

Zoo nu koningen en gebieders hun geestesgaven in vredes- evenzeer als in oorlogstijd tot hun recht lieten komen, dan zouden de menschelijke levensvoorwaarden gelijker en standvastiger zijn ; dat het eene door het andere vervangen en alles veranderd en verward wordt, zou men niet bemerken. Want het gezag wordt gemakkelijker met die middelen in stand gehouden, waardoor het in den beginne ontstond. Waar echter in de plaats van moeite luiheid, van zelfbeheersching en rechtvaardigheid genotzucht en hoogmoed binnengedrongen zijn, daar wordt het lot samen met de zeden veranderd. Zoo wordt het gezag steeds van den minder geschikte op den beste overgedragen.

Landbouw, scheepvaart, bouwkunst, alles huldigt de verdienste. Maar vele stervelingen, overgeleverd aan de genoegens van zinnen en slaap, zijn ongeletterd en onbeschaafd lijk zwervers door het leven gegaan ; voor hen was, ongetwijfeld tegen de natuur in, het lichaam een bron van genot, de ziel een last. Hun leven en hun dood stel ik op gelijken voet, want beide gaat men stilzwijgend voorbij.

Werkelijk te leven echter en van zijn geest te genieten lijkt alleen hij me toe, die door eenige bezigheid in beslag genomen, in een eervolle daad of een achtbaar talent roem zoekt.

3. In die groote verscheidenheid van mogelijkheden toont de natuur ieder zijn eigen weg. Schoon is het wel te doen aan den staat, zelf wel spreken is loffelijk ; door vrede of door oorlog kan men beroemd worden ; én die daden stelden, én die de daden van anderen beschreven, worden in grooten getale geprezen. Mij echter — alhoewel in 't geheel geen gelijke roem den schrijver en den bewerker van daden te beurt valt — lijkt het vooral lastig de gestelde daden neer te schrijven : eerstens omdat de daden door woorden dienen geëvenaard ; vervolgens omdat de meesten, wat men als euveldaden laakt, uit kwaden wil en nijd gezegd achten ; waar men echter aan de groote verdienste en roem der goeden herinnert, neemt ieder ongestoord aan, wat hij voor zich meent dat het gemakkelijk te verwezenlijken valt ; wat daarboven gaat, neemt hij als verzonnen voor leugens op.

Toen ik jong was, heb ik mij aanvankelijk lijk de meesten, met ijver in dienst van den staat gesteld, en hier stak veel mij tegen. Want in plaats van plichtsgevoel, onbaatzuchtigheid en verdienste, gaven er driestheid, omkooperij en winstbejag den toon aan. Hoewel mijn gemoed dit alles verachtte, niet gewoon als het was aan verdorven middelen, toch werd ik in mijn weerlooze jeugd, door eerzucht verleid, te midden van zoo groote kuiperijen vast gehouden ; en schoon ik met het wangedrag der anderen niet akkoord ging, haalde de eerzucht mij, niet

minder dan de anderen, laster en nijd op den hals.

4. Wanneer dus mijn geest van de vele ongemakken en gevaren hersteld was en ik besloten had mijn verder leven ver van alle staatsambten verwijderd te moeten houden, beteekende dit besluit niet in ledigheid en luiheid mijn kostelijken tijd te verspillen, noch met landbouw of jacht, werk voor slaven, mijn leven te slijten ; maar tot het voornemen en de studie, waarvan de verkeerde ambitie mij afgehouden had, keerde ik terug en besloot de geschiedenis van het Romeinsche volk broksgewijze, naar wat het herinneren waard leek, neer te schrijven ; des te meer daar mijn geest van hoop, vrees en partijgezindheid vrij was.

INLEIDING

Daarom zal ik de samenzwering van Catilina zoo getrouw mogelijk in het kort behandelen ; want die gebeurtenis acht ik bijzonder het herinneren waard om de nieuwheid van de misdaad en het gevaar. Over de zeden van dien man dient eerst een weinig uitgewijd, alvorens ik met de geschiedenis een aanvang neem.

KARAKTERSCHETS VAN CATILINA

5. L. Catilina, uit een adellijk geslacht gesproten, had groote begaafdheden naar ziel en lichaam, maar een slecht en verdorven karakter. Vanaf zijn jeugd waren burgeroorlogen, moorden, roofpartijen en tweedracht onder de burgers hem lief, en hierin oefende hij zijn jeugd. Zijn lichaam was gehard tegen honger, pijn en waken tot het ongelooflijke toe. Stoutmoedig van geest, listig, geslepen, wat dan ook veinzend en ontveinzend, tuk op vreemd bezit, kwistig met het eigene, heftig in zijn begeerten ; wel ter tale maar weinig bezadigd. Deze onverzadelijke geest streefde steeds naar het buitenmatige, het ongelooflijke, het al te hooge.

Na de dictatuur van L. Sulla was in hem de heftige begeerte gevaren zich van de staatsmacht meester te maken, en hij nam het niet zoo nauw hoe hij dit kon bereiken, indien hij maar de macht in handen kreeg. Van dag tot dag werd deze woeste geest meer en meer opgezweept door het gebrek aan eigen bezit en het bewustzijn van

zijn misdaden, die hij beide had vergroot met die middelen, waaraan ik hierboven herinnerd heb. Daarenboven hitsten hem de verdorven zeden van de stad op, die door de meest leelijke en tegenstrijdige ondeugden, weelde en geldhonger, gekweld werd.

HET VERVAL DER ROMEINSCHE ZEDEN

Mijn onderwerp zelf lijkt ertoe aan te sporen — daar de gelegenheid me reeds over de zeden der stad deed uitweiden — hooger op te klimmen, en in het kort de gewoonten van onze voorouders in vredes- en oorlogstijd uiteen te zetten, hoe ze den staat inrichtten en hoe stevig ze hem achterlieten, hoe hij geleidelijk veranderd, van de schoonste en de beste de slechtste en meest misdadige is geworden.

6. De stad Rome werd, lijk ik het geleerd heb, gesticht en bestuurd in den beginne door de Trojanen, die onder Aeneas' leiding, voortvluchtig en zonder vaste woonplaats rondzwierven ; bij hen vestigden zich de Aborigines, een boerenbevolking, zonder wetten, zonder gezag, vrij en ongebonden. Nadat beiden zich binnen dezelfde muren hadden gevestigd, verschillend van oorsprong, verschillend van taal, ieder volgens eigen zeden levend, is het ongelooflijk te vermelden, hoe gemakkelijk zij versmolten : zoodat in korten tijd die uiteenloopende en onsamenhangende menigte door eendracht één staat werd.

Toen echter hun staat, in burgers, wetten, beschaving en grondgebied verrijkt, voorspoedig en tamelijk machtig bleek, ontstond er, zooals het meestal met de stervelingen

gaat, uit hun voorspoed de afgunst. Des begonnen naburige vorsten en vrijstaten hen met oorlogen lastig te vallen ; enkele bevriende staten slechts kwamen ter hulp : de andere immers, met schrik geslagen, hielden zich buiten het gevaar. De Romeinen, van hun kant, werkten koortsachtig in vredes- en in oorlogstijd, maakten zich klaar, spoorden mekaar aan, trokken tegen de vijanden op, verdedigden vrijheid, vaderland en ouders met de wapens. Eens door hun dapperheid de gevaren gekeerd, kwamen zij hun bondgenooten en vrienden ter hulp, en meer door hulp te verleenen dan te ontvangen verwierven zij vrienden. Zij stonden onder een door wetten beperkt gezag, dat den naam koningschap droeg. Uitgekozen mannen, wier lichaam door ouderdom verzwakt, wier geest door wijsheid gerijpt was, waakten over den staat ; zij werden óf om hun ouderdom, óf om de gelijkenis der taak, « vaderen » geheeten.

Toen echter het koninklijk gezag, dat er aanvankelijk tot handhaving der vrijheid en tot uitbreiding van den staat geweest was, in willekeur en dictatuur omsloeg, werd de gewoonte gewijzigd en stelden zij een jaarlijksch gezag en twee gezagdragers aan : op die wijze, dachten zij, kon 's menschen geest zich het minst met de macht vereenzelvigen.

7. In dien tijd begonnen eenigen zich meer te laten opmerken en hun begaafdheden ten toon te spreiden. Want den koningen zijn de goeden meer dan de kwaden verdacht, en altijd is hun andermans verdienste te duchten. Ongelooflijk is het te verhalen hoezeer de stad, eens dat zij haar vrijheid veroverd had, zich uitbreidde : zoo een

groote begeerte naar roem was in haar gevaren. De jeugd al vooreerst, zoodra zij voor den krijgsdienst geschikt was, leerde in de legerkampen het gebruik der wapens, en vond in mooie wapens en krijgsrossen meer genot dan in ledigheid en feestdagen. Voor zulke mannen was dan ook geen moeite buitengewoon, geen toestand te hard of te moeilijk, geen gewapende vijand te duchten : de dapperheid had alles klein gekregen. Maar om roem heerschte de grootste wedijver tusschen hen : den vijand te verslaan, muren te beklimmen, gezien te worden terwijl men zulke heldendaden verrichtte, daar was ieder op uit ; dit hielden zij voor rijkdom, voor rechtmatigen roem en waren adel. Gretig naar roem, vrijgevig met geld waren zij ; een aanzienlijke vermaardheid maar een bescheiden bezit wenschten zij ; ik zou kunnen opsommen op welke plaatsen sterke vijandelijke troepenmachten door een handvol Romeinen verpletterd werden, welke door de natuur versterkte steden zij vechtend veroverden ; maar die opsomming zou ons te ver van ons plan afbrengen.

8. Ongetwijfeld overheerscht het lot op ieder gebied ; zij is het die alles meer naar willekeur dan naar waarde beroemd maakt of doet vergeten.

Athene's geschiedenis was, naar mijn meening, zeker indrukwekkend en grootsch, maar toch een weinig minder dan zij door de traditie verspreid wordt. Omdat aldaar talentvolle schrijvers voorkwamen, wordt over de geheele wereld de geschiedenis der Atheners als de luisterrijkste gehuldigd. Zoo wordt de grootheid van hen, die daden stelden, in die mate geroemd als begaafde schrijvers ze met woorden konden ophemelen. Het Romeinsche volk

nu heeft nooit over dit aantal talenten beschikt, omdat ieder begaafd burger zich vooral aan staatszaken wijdde : niemand oefende zijn geest zonder inspanning van zijn lichaam ; ieder goede Romein verkoos liever te doen dan te zeggen, liever zijn eigen daden door anderen te laten loven dan die van anderen zelf te prijzen.

9. In vredes- en oorlogstijd werd de juiste levenswijze gehuldigd ; de grootst mogelijke eendracht, de kleinste hebzucht heerschte er ; recht en eigendom hadden bij hen meer waarde van nature dan door wetten. Twist, oneenigheden en vijandschap behielden zij voor hun vijanden : met hun medeburgers wedijverden zij in deugd. In hun smeekoffers voor de goden waren zij rijkelijk, thuis spaarzaam, tegenover vrienden getrouw. Met die twee middelen, dapperheid in den oorlog, rechtvaardigheid waar vrede was tot stand gekomen, beveiligden zij én zichzelf, én den staat. Als de meest overtuigende bewijzen hiervan houd ik het volgende : in oorlogstijd werden zij vaker gestraft die, tegen de bevelen in, den vijand te lijf gegaan waren en die, teruggeroepen, te laat uit den strijd gekomen waren dan zij die het gewaagd hadden van hun standaard te vluchten of voor de overmacht terug te wijken ; in vredestijd oefenden zij meer met weldaden dan door vrees hun gezag uit, en eens beleedigd, verkozen ze te vergeven, eerder dan te straffen.

10. Eens dat door moeite en gerechtigheid de republiek gegroeid was, machtige vorsten door oorlog bedwongen, opstandige staten en groote volkeren met geweld onderworpen, Carthago, de rivaal van het Romeinsche rijk, tot den grond toe ten onder gegaan, alle zeeën en

landen openstonden, toen begon de fortuin haar verwoestingen aan te richten en alles te veranderen. Die moeite, gevaar, kritieke toestanden en tegenslagen gemakkelijk getrotseerd hadden, hun bracht nietsdoen en rijkdom, anders te wenschen zaken, last en ongeluk. Eerst dan nam de geld-, daarna de heerschzucht toe ; die beiden waren als de grondstof voor alle kwalen. Want geldzucht ondermijnt trouw, onkreukbaarheid en de andere goede hoedanigheden ; in de plaats daarvan leidde zij hen op tot hoogmoed, wreedheid, goddeloosheid, alles voor geld veil te hebben. De ambitie dwong velen bedriegers te worden, een gedachte in hun geest te koesteren en haar anders met de tong te verkondigen, vriend- en vijandschap niet meer om zich zelf, maar om de voordeelen te achten, meer mooi te lijken dan goed te zijn. Deze ondeugden groeiden eerst slechts langzaam aan, werden soms nog onderdrukt ; toen die besmetting echter als een pest overliep, werd de stad geheel veranderd, en het gezag werd van gerechtigd en geschikt wreed en ondraaglijk.

11. Eerst nog was het meer de heerschzucht dan de hebzucht, die het gemoed der menschen kwelde ; die ondeugd immers ligt nog dichter bij de deugd. Want roem, eerbewijzen en macht zoekt de goede evenzeer als de slechte, maar de eerste bereikt haar langs den juisten weg ; daar aan den laatste de rechtmatige middelen ontbreken, streeft hij er met list en bedrog naar. De hebzucht sluit de passie van het geld in, dat geen verstandig man ooit begeerde ; als het ware met sterke giften doordrenkt, ondermijnt zij lichaam en geest van den man ; steeds is zij onbe-

grensd, onverzadigbaar ; overvloed noch geluk kunnen haar intoomen.

Sinds nu L. Sulla, die met de wapens de staatsmacht in handen gekregen had, na een goed begin, een slecht eindresultaat had verkregen, begonnen allen te plunderen, te stelen, andermans huis, andermans gronden te begeeren ; de overwinnaars kenden bescheidenheid noch maat, begingen afschuwelijke en wreede misdaden tegenover burgers. Daarbij kwam nog dat L. Sulla, tegen de gewoonten onzer vaderen in, het leger, dat hij in Azië had aangevoerd, weelderig en al te vrijgevig behandeld had, om zijn getrouwheid te winnen. Plaatsen van vermaak en verderf hadden zonder moeite, in den vrijen tijd, de sterke gemoederen der soldaten ontzenuwd. Daar kreeg het Romeinsche leger voor het eerst de gewoonte te spelen, te drinken, standbeelden, schilderijen, kunstvazen te bewonderen, dit alles uit private en publieke eigendom te stelen, tempels te plunderen, alles, gewijd en ongewijd, te onteeren. Zoo lieten deze soldaten na hun overwinning heelemaal niets over aan de overwonnenen. Waar de voorspoed reeds de geesten der wijzen bezwaart, hoe zouden zij met hun verdorven zeden zich in hun overwinning matigen ?

12. Sinds rijkdom tot eer begon te strekken, en roem, gezag en macht haar volgden, kwijnde de deugd weg, geringheid van bezit werd een schande, onschuld voor alle kwaadwilligheid opgevat. Zoo werd, ten gevolge van den overvloed, de jeugd door verkwisting en hebzucht, samen met overmoed, beheerscht : stelen, verteren ; het eigene gering achten, het vreemde begeeren ; schaamtege-

voel, zedigheid, goden en menschen te miskennen, niets in acht te nemen of te matigen. Het loont de moeite, wanneer gij de huizen en buitenverblijven, — gebouwen als een stad op zichzelf — kent, de tempels der goden eens te bekijken, die onze voorouders, zeer vrome lieden, opgericht hebben. Zij toch versierden hun tempels met hun vroomheid, hun huizen met veel roem, en aan de overwonnenen ontnamen zij niets, tenzij de mogelijkheid om onheil te stichten. De Romeinen van tegenwoordig daarentegen, de schandelijkste rekels, ontrukken aan hun bondgenooten met de grootste misdaden datgene wat onze dappere voorouders als overwinnaars aan hun overwonnenen hadden gelaten ; alsof onrecht begaan tenslotte maar juist zijn gezag gebruiken is.

13. Waarom nu breng ik dat alles in 't geheugen, dat toch voor niemand, die het niet zag, gelooflijk is : dat meerdere enkelingen bergen ondergroeven en de zee bestraatten ? Die zulks deden, schijnen me toe de rijkdom te bespotten ; want wat toegelaten was eerlijk te bezitten, haastten zij zich in schande te misbruiken. In niet mindere mate was de begeerte tot overspel, uitspatting en ander zingenot binnengedrongen ; de mannen onteerden de vrouwen, de vrouwen leverden zich in het openbaar aan ontucht over ; om fijne spijzen zocht men te land en ter zee alles af ; men sliep eerder dan er behoefte tot slaap was ; honger noch dorst, kou noch vermoeienis wachtte men af, maar dit alles werd met weelde voorkomen. Al die overdaad hitste de jeugd dan ook tot misdaden aan, wanneer het eigen vermogen opgebrast was. De geest, die met slechte middelen doordrenkt is,

kan niet gemakkelijk de lusten missen ; daardoor was men des te heviger op alle wijzen aan het verwerven en het verkwisten verslaafd.

CATILINA WERFT HANDLANGERS AAN

14. In een zoo groote en zoo verdorven stad had Catilina — wat zeer gemakkelijk te doen was — alle misdadigers en boosdoeners als zwermen handlangers rond zich vereenigd. Want alwie in schande, overspel en uitspatting, in dobbelspel en drinkgelag zijn vaderlijk vermogen had verbrast ; alwie zich bij anderen diep in de schulden had gestoken om schanddaad of misdrijf vrij te koopen ; van overal alle slag van moordenaars, heiligschenners, reeds veroordeelde misdadigers of die voor hun daden de veroordeeling nog vreesden ; daarbij nog allen, die met hun hand of hun tong van meineed of burgermoord leefden ; kortom, allen die misdrijf, nood, gewetenswroeging ophitsten : zij waren voor Catilina verwanten en vertrouwden. Zelfs ware iemand, vrij van schuld, in zijn vriendenkring terecht gekomen, hij werd door den dagelijkschen omgang en de verleidingen dezelfde en niet te onderscheiden van de anderen. Liefst nu streefde Catilina naar vriendschap met de jongeren : hun geesten, nog ontvankelijk en veranderlijk, geraakten gemakkelijk in zijn strikken verward. Want wijl ieders neigingen zich nog duidelijk vertoonden door hun jeugd, gaf hij feestmalen voor de eenen ; voor de anderen kocht hij honden en paarden ; in één woord hij ontzag zijn bezit noch zijn eerbaarheid, om hen toch maar onderdanig

en aan zich verknocht te maken. Ik weet dat er verschillende waren, die daardoor meenden dat de jeugd die Catilina's huis bezocht, het met de zedelijkheid weinig nauw nam ; maar dit gerucht deed de ronde meer ten gevolge van andere feiten dan omdat iemand dit nu had ondervonden.

15. Reeds van in zijn jeugd had Catilina vele misdadige betrekkingen onderhouden, met een meisje uit den adel, met een Vestaalsche maagd, en hij had nog méér dergelijke zaken misdreven tegen het recht en de goede zeden. Ten slotte raakte hij verliefd op Aurelia Orestilla, van wie buiten haar schoonheid nooit een eerbaar burger iets te loven vond. Toen zij aarzelde hem te huwen uit vrees voor haar volwassen stiefzoon, maakte hij — wat voor waarheid wordt gehouden — door den moord op zijn zoon zijn huis voor dit misdadig huwelijk vrij. Deze moord lijkt me vooral de oorzaak te zijn geweest om de samenzwering te beramen. Want zijn bezoedeld geweten, aan God en mensch vijandig, kon door waken noch door rust tot bedaren komen : zoo verwoestte het schuldbewustzijn den opgehitsten geest. Vandaar had hij een bleeke gelaatskleur, vreesaanjagenden blik, een tragen dan weer snellen tred ; kortom in heel zijn wezen en zijn blik was de verdwazing te lezen.

16. Aan de jeugd, die, lijk wij hooger zegden, hij had weten te binden, leerde hij op vele wijzen allerlei misdaden. Uit hen vormde hij valsche getuigen en testamentvervalschers ; leerde getrouwheid, bezittingen en rechtsvervolgingen gering achten ; na hun goeden naam en schaamtegevoel neergehaald te hebben, beval hij andere groote

misdrijven. Waar op een gegeven oogenblik er weinig reden tot misdrijven voorkwam, liet hij niet minder onschuldigen dan schuldigen vangen, vermoorden ; kortom, om de verslapping van vaardigheid en paraatheid door de ledigheid tegen te gaan, was hij liever zonder eenige reden misdadig en wreed.

Op die vrienden en bondgenooten dus betrouwend, en tevens, wijl de schuld en last over heel het land onzaglijk was, en de meeste soldaten van Sulla, die al te breed met hun bezit waren omgesprongen, met de herinnering aan hun plunderingen en overwinningen, den burgeroorlog wenschten, nam Catilina het besluit den staat te overmeesteren. In Italië was er geen leger ; Cn. Pompeius voerde oorlog aan de uiterste grenzen ; zoo hij naar het consulaat dong, had hij groote kans ; de senaat richtte haast niets uit : alles was immers rustig en veilig ; maar dit was juist gunstig voor Catilina.

17. Rond de Kalenden van Juni dan, tijdens het consulaat van L. Caesar en C. Figulus, begon hij hen eerst één voor één te ontbieden, de eenen aan te moedigen, de anderen op de proef te stellen ; zijn hulpbronnen, de onvoorbereidheid van den staat, de groote voordeelen van de samenzwering aan te toonen. Wanneer hij al wat hij weten wilde genoeg nagevorscht had, riep hij allen te samen op, die den ergsten nood en den grootsten durf hadden. Daar kwamen uit den senatorenstand : P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. en Ser. Sulla, zonen van Sergius, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius ; verder uit den ridderstand : M. Fulvius Nobilior, L.

Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius ; daarbij nog velen uit de kolonies en municipia, die daar tot den stadsadel behoorden.

Buiten hen waren er nog verschillende edelen een weinig meer in het geheim in de samenzwering betrokken ; hen zette meer de hoop op overheersching dan het geld of een andere noodzaak daartoe aan. Verder begunstigde het grootste deel van de jeugd, meestal van adelijken bloede, de plannen van Catilina : zij die in de mogelijkheid waren buiten de staatszaken op een weelderige en weeke wijze te leven, verkozen het onzekere boven het zekere, den oorlog boven den vrede. Er waren zelfs menschen in dien tijd, die geloofden dat M. Licinus Crassus heelemaal niet onbekend was met dit plan, want, zegden zij, daar Cn. Pompeius, die gebeten was op hem, een groot leger onder zijn bevel had, wou hij de macht van wien ook zien toenemen tegen diens macht, tevens er op betrouwend dat, eens de samenzwering gelukt, hij gemakkelijk daar de leiding in handen zou nemen.

VROEGERE SAMENZWERING

18. Tevoren reeds hadden enkelen, onder wie zich ook Catilina bevond, tegen den staat een samenzwering op touw gezet ; hierover zal ik zoo waarheidlievend mogelijk een woordje zeggen. Onder het consulaat van L. Tullus en M. Lepidus, waren P. Autronius en P. Sulla, de aangewezen consuls, in toepassing van de wetten op de kieskuiperij, beschuldigd en gestraft geworden. Een weinig later was Catilina, onder beschuldiging van afper-

singen, belet naar het consulaat te dingen, daar hij zich binnen den wettelijken tijd niet had kunnen candidaat stellen. In dien tijd was er ook Cn. Piso, een jong edelman, vol durf, in geldverlegenheid, heerschzuchtig, dien de nood en de slechte zeden er toe aanzetten de rust in den staat te verstoren. Met hem maakten Catilina en Autronius zich klaar, na rond de Nonen van December een plan beraamd te hebben, op de Kalenden van Januari, de consuls L. Cotta en L. Torquatus te vermoorden, zichzelf de pijlenbundels toe te eigenen en Piso met een leger ter verovering der beide Spaansche provincies uit te zenden. Toen de zaak uitgelekt was, hadden zij hun moordplannen weer tot op de nonen van Februari verdaagd. Toen reeds beraamden zij den moord, niet alleen op de consuls, maar ook op de meeste senatoren. Had Catilina toen niet aan zijn trawanten te vroeg het teeken gegeven vóór het senaatsgebouw, dan zou op dien dag de schandelijkste misdaad sinds de stichting der stad Rome gepleegd zijn ; het feit dat de oproerlingen nog niet voltallig aanwezig waren, verijdelde echter dit plan.

19. Daarop werd Piso als quaester met de waardigheid van praetor naar Hispania citerior gezonden, dit met den steun van Crassus, wijl deze hem als een onverzoenlijken vijand van Pompeius gekend had. Toch had ook de senaat hem niet onwillig die provincie toevertrouwd, wijl die wilde dat een eervergeten man ver van het staatsbestuur verwijderd werd, tevens ook omdat verschillende conservatieven een steun in hem zagen, en toen reeds Pompeius' macht te duchten was. Maar Piso werd in

zijn provincie op reis vermoord door Spaansche ruiters, die hij in zijn leger aanvoerde. Er zijn er die beweren dat die onbeschaafden zijn onrechtvaardig, hoogmoedig en wreed beheer niet verdragen konden, anderen echter dat die ruiters, oude en getrouwe klienten van Cn. Pompeius, op diens wil Piso vermoorden : « nooit tevoren, zegden zij, hebben de Spanjaarden zulke misdaad begaan, maar menig wreed beheer reeds verdragen. »
Wij zullen die kwestie in het midden laten. Over die vroegere samenzwering is er genoeg gezegd.

EERSTE BIJEENKOMST DER SAMENZWEERDERS

20. Wanneer Catilina hen allen, die ik even tevoren vernoemd heb, samengekomen ziet — schoon hij reeds met ieder afzonderlijk veel afgehandeld heeft, oordeelt hij het toch voordeelig allen te samen op te roepen en aan te wakkeren, — leidt hij hen naar een afgelegen deel van zijn huis, en daar, na verwijdering van alle getuigen, houdt hij volgende toespraak :
« Zoo mij uw moed en getrouwheid niet opgevallen waren, zou tevergeefs de gelegenheid gunstig uitgevallen zijn ; het groote betrouwen, het bezit van de heerschappij zouden vruchteloos geweest zijn, en ook zou ik nooit met slechte en onbetrouwbare mannen het onzekere boven het zekere verkiezen. Maar daar ik in vele en moeilijke omstandigheden u leeren kennen heb als dapper en getrouw aan mij, heb ik het gewaagd de verhevenste en mooiste daad te ondernemen, tevens daar ik begreep dat

voor u hetzelfde als voor mij goed en slecht is ; want hetzelfde willen en hetzelfde niet willen, dat tenslotte is hechte vriendschap.

Al wat ik beraamd heb, heeft ieder van u afzonderlijk reeds vernomen. Overigens word ik van dag tot dag meer opgezweept, wanneer ik naga welke onze levensvoorwaarde in de toekomst zijn zal, zoo wij ons zelf niet tot de vrijheid doorslaan. Want sinds de staat in het recht en de macht van enkele vermogenden viel, zijn koningen en vorsten hun onderdanen geworden ; volkeren en naties betalen hun belasting ; alle anderen, goeden en slechten, adel en volk, zijn uitschot geworden, zonder genade, zonder gezag aan hen onderworpen, voor wie wij, zoo de staat nog macht had, zouden te duchten zijn. Bijgevolg zijn alle gunsten, eereambten, rijkdommen bij hen of bij wie zij willen ; ons lieten zij slechts rechtsvervolgingen, beschuldiging, vonnis en gebrek. Hoe lang nog zullen wij dit dulden, dappere mannen ? Is sterven in dapperheid dan niet te verkiezen boven een ongelukkig en eerloos leven, waar gij tot bespotting voor vreemden hoogmoed dient, in schande te verliezen ? Ja, waarlijk, bij den trouw van goden en menschen, de overwinning ligt in uw hand : wij zijn in den bloei der jaren, onze geest is gerijpt ; daarentegen, bij hen is alles in jaren en rijkdom verouderd. Wij hebben slechts te wagen ; het overige brengt de zaak zelf wel in orde.

Welke sterveling met het karakter van een man kan nog dulden dat zij rijkdom teveel hebben, dien zij verkwisten in het bebouwen van de zee of het effenen van bergen, terwijl wij eigen bezit tot het noodzakelijke toe ontberen ?

Dat zij twee of meer huizen bezitten, wij geen enkelen huiselijken haard ? Laat hun schilderijen, standbeelden, drijfwerk koopen, nieuwe huizen afbreken, andere bouwen, kortom met alle middelen geld verkwisten, toch ondanks de grootste wellust kunnen zij hun rijkdom niet overwinnen. Wij echter hebben thuis gebrek, daarbuiten schuld, onze toestand is slecht, de vooruitzichten nog veel moeilijker ; wat toch rest ons nog buiten een ongelukkige geest ?

Waarom ontwaakt gij dan niet ? Ziet, datgene, wat gij zoo vaak gewenscht hebt, vrijheid en nog : rijkdom, goede naam, roem liggen voor uw oogen ; het lot heeft dit alles als belooning aan de overwinnaars voorbehouden. Onze toestand, de gelegenheid, de vervolgingen, de nood, de schitterende oorlogsbuit meer dan mijn rede sporen u aan. Gebruikt mij als uw bevelhebber of als eenvoudig soldaat : met ziel noch met lichaam zal ik van u gescheiden zijn. Dit alles zal ik, naar ik hoop, eens als consul met u ten uitvoer brengen, tenzij ik mij toevallig vergis en gij eerder bereid zijt slaaf te zijn dan te bevelen. »

21. Dit vernamen zijn toehoorders, die alle kwalen in overvloed hadden, maar geen uitkomst, noch eenige gegronde hoop erop. Ofschoon onlusten verwekken hun reeds een groote winst toescheen, toch eischten de meesten van Catilina te verduidelijken in welke voorwaarden de oorlog zou aangegaan worden, welke belooning zij met hun wapens zouden verwerven, op welke hulp ze mochten rekenen en welke hoop koesteren ? Toen begon Catilina schulddelging te beloven, vogelvrijverklaring der rijke

grondbezitters, eere- en priesterambten, plundering, al het andere dat oorlog en willekeur den overwinnaars oplevert; verder bevond zich Piso in Hispania Citerior, in Mauritanië P. Sittius met een leger, beide in de samenzwering betrokken ; C. Antonius, een oude bekende en met schulden overlast, stelde zich candidaat voor het consulaat, in wien hij hoopte een collega te vinden ; met hem zou hij, eens consul, zich aan de uitvoering van zijn plannen zetten. Daarbij overlaadde hij alle goede burgers met verwenschingen, loofde ieder van zijn handlangers met zijn naam ; herinnerde de eene aan zijn nood, den andere aan zijn begeerte, verschillenden aan de rechtsvervolging en de schande, velen aan de overwinning van Sulla, die daarmee buit verworven hadden. Wanneer hij allen in opgewekte stemming zag, en hen aangespoord had zijn candidatuur te steunen, zond hij de vergadering uiteen.

22. Er waren er te dien tijde die beweerden dat Catilina, na zijn rede, toen hij zijn handlangers tot het afleggen van den eed aanzette, menschenbloed met wijn vermengd liet rondgaan. Toen zij vervolgens, na de zelfverwensching, allen geproefd hadden, lijk dit in plechtige offers gebeurlijk is, zette hij zijn plan uiteen. Hij deed dit op zulke wijze, wordt er beweerd, dat zij meer op mekaar zouden betrouwen, daar ieder op de hoogte was van de medeplichtigheid van den andere. Menigeen achtte die bewering en nog vele andere verzonnen door hen, die gelooven de verontwaardiging tegen Cicero, die daarna ontstaan is, te kunnen verminderen door de wreedheid der misdaad van hen, die gestraft werden. Ons lijkt die bewering,

in verhouding tot de grootte der beschuldiging, te weinig bewezen.

DE EERSTE GEBEURTENISSEN TE ROME

23. In die samenzwering was nu Q. Curius betrokken, gesproten uit een vooraanstaand geslacht ; hij had zich met schanddaden en misdrijven overladen, en was door de censoren om zijn wangedrag uit den senaat gesloten. Dien man was niet minder ijdelheid dan stoutmoedigheid ingeboren ; verzwijgen wat hij gehoord had, of zijn eigen misdaden verbergen kon hij niet ; kortom, hij hield niet het minst rekening met wat hij zei of deed. Hij onderhield nu sinds lang ongeoorloofde betrekkingen met Fulvia, een adelijke vrouw ; toen hij haar minder behaagde, daar hij uit geldgebrek minder vrijgevig kon zijn, begon hij plots uitgelaten haar gouden bergen te beloven, haar soms met het zwaard te bedreigen, zoo zij hem niet getrouw was ; in één woord, zich wilder aan te stellen dan hij gewoon was. Fulvia nu, zoodra zij de oorzaak van Curius' ongewoon gedrag vernomen had, hield zulk een gevaar voor den staat niet verborgen, maar, zonder haar zegsman te vernoemen, deelde zij aan meerdere personen mede, wat zij — hoe dan ook — over de samenzwering van Catilina vernomen had.

Dit feit wakkerde in de eerste plaats het verlangen van de burgers aan het consulaat op te dragen aan M. Tullius Cicero. Want tevoren werd de adel door afgunst verteerd, en geloofde dat het consulaat onteerd werd indien een zij het nog zoo ervaren plebeier het zou verwerven.

Waar echter gevaar opdaagde daar weken afgunst en hoogmoed terug.

24. Zoodus werden na de bijeenkomst der comitia M. Tullius en C. Antonius tot consuls uitgeroepen, een gebeurtenis die in het begin de samenzweerders geschokt had. Toch werd Catilina's woede daardoor niet getemperd, maar van dag tot dag steeg zijn activiteit : hij deed wapens over heel Italië op geschikte plaatsen opstapelen, het geld dat hij op eigen rekening of op die van vrienden geleend had, naar Faesulae bij een zekeren Manlius dragen, die later het eerst den strijd inzette. Naar men beweerde, wierf hij rond dien tijd een groot aantal handlangers van allen slag aan, onder wie zelfs eenige vrouwen, die groote schulden gemaakt hadden. Langs haar om geloofde Catilina de slaven in de stad te kunnen ophitsen, de stad in brand te steken, haar mannen ofwel voor zijn zaak te winnen, ofwel om het leven te brengen.

25. Onder haar bevond zich Sempronia, die vaak vele misdaden met een mannelijke vastberadenheid bedreven had. Deze vrouw was met een adelijke afstamming en schoonheid, met een geëerden echtgenoot en kinderen begunstigd ; vertrouwd met de Grieksche en Latijnsche letteren ; zingen en dansen kon zij bevalliger dan het een eerbare vrouw past ; nog vele andere dingen, die werktuigen van de weelde zijn ; maar haar was alles aangenamer dan deugd en eerbaarheid ; of zij nu haar geld of haar goeden naam minder spaarde, is moeilijk uit te maken ; zij was zoo door wellust bezeten dat zij vaker mannen begeerde dan zij begeerd werd. Vaak te voren had zij haar woord gebroken, onder eede haar schuld

geloochend, zich in moorden medeplichtig gemaakt. Haar geest echter was heelemaal niet alledaagsch : zij kon verzen maken, het gesprek onderhouden, in haar omgang bescheiden, gevoelig of onbeschaamd zijn ; kortom, zij bezat veel fijnheid en bevalligheid van geest.

26. Na al die toebereidselen getroffen te hebben, dong Catilina niét minder naar het consulaat voor het volgende jaar, in de hoop, eens dat hij ertoe aangeduid was, zich naar willekeur van Antonius te bedienen. Onderwijl was hij toch niet gerust, want op alle wijzen belaagde hij Cicero. Dezen ontbrak het nu niet aan schranderheid en behendigheid om zich te behoeden ; want van bij den aanvang van het consulaat had hij, door vele rijke beloften langs Fulvia, bewerkt dat Q. Curius, dien ik zoo even vernoemd heb, hem Catilina's plannen zou bekend maken ; daarbij had hij door afstand van zijn provincie zijn collega Antonius verwijderd om de staatsbelangen niet te schaden ; rond zich schaarde hij in het geheim een wacht van vrienden en klienten.

Toen nu de dag van de verkiezingen in de comitia gekomen was, en Catilina's candidatuur noch zijn listen, die hij op het Marsveld aan de consuls gespannen had, resultaten opgeleverd hadden, nam hij het besluit den open strijd aan te gaan en alle uiterste middelen te beproeven, daar wat hij in het geheim beproefd had, verkeerd en noodlottig was afgeloopen.

27. Daarom zond hij C. Manlius naar Faesulae en dit gedeelte van Etrurië, een zekeren Septimius Camers naar Picenum, C. Julius naar Apulië, daarbij nog verschillende naar andere plaatsen, waar ieder, naar zijn meening hem

het best van nut kon zijn. Middelerwijl verzette hij tegelijkertijd veel werk te Rome : den consul hinderlagen leggen, brandstichting voorbereiden, gunstige plaatsen met gewapende burgers bezetten ; hij zelf droeg wapens, zoo ook beval en spoorde hij de anderen aan steeds bedacht en voorbereid te zijn ; dag en nacht beijverde hij zich, waakte, werd door slapeloosheid noch door werk overmand. Toen al dit zwoegen hem niets opleverde, riep hij tenslotte midden in den nacht weer de leiders der samenzwering bijeen langs M. Porcius Laeca ; na zich beklaagd te hebben over hun lafheid, deelde hij hun mede dat Manlius vooruitgezonden was naar de troepen, die hij klaar gemaakt had om de wapens op te nemen ; zoo ook waren er nog naar andere gunstige plaatsen gestuurd, om den strijd aan te vatten ; hij zelf verlangde naar het leger te vertrekken, zoodra hij Cicero onschadelijk had gemaakt, want die stuurde zijn plannen erg in de war.

28. Wijl de anderen nog geschrokken waren en aarzelden, besloot C. Cornelius, een Romeinsch ridder, die zijn steun had toegezegd, en met hem de senator L. Vargunteius, nog denzelfden nacht, kort vóór zonsopgang, zich met gewapende handlangers toegang te verschaffen tot Cicero als om hem te begroeten, en hem onverwachts in zijn huis te vermoorden, wijl hij er niet op voorbereid was. Daar Curius begreep welk gevaar den consul boven het hoofd hing, haastte hij zich langs Fulvia Cicero van den aanslag, die hem bereid werd, op de hoogte te brengen. Zoo vonden beiden de deur gesloten en hadden zij dus tevergeefs zoo'n snoode misdaad beraamd.

Ondertusschen hitste Manlius in Etrurië het volk op, dat de revolutie begeerde uit geldgebrek en tevens uit wrok, daar het tijdens Sulla's dictatuur zijn grond en alle ander bezit verloren had ; daarbij ook misdadigers van alle slag, die er in deze streek in grooten getale waren, en velen van Sulla's veteranen, die door genotzucht en verkwisting van hun rijken buit niets hadden overgehouden.

29. Toen dit aan Cicero gemeld werd, was hij bekommerd om de dubbele bedreiging, daar hij niet langer vermocht de stad door eigen initiatief van het gevaar te vrijwaren, en hij ook niet voldoende gegevens bezat over de sterkte van Manlius' leger of diens doel. Daarom legde hij de zaak aan den senaat voor, die tevoren reeds door geruchten onder het volk was opgeschrikt. Zooals het meestal in een neteligen toestand gebeurt, besloot de senaat : « de consuls dienen erover te waken dat de staatsbelangen niet geschaad worden. » Deze macht is de grootste, die door den senaat, naar Romeinsch gebruik, aan de magistraten verleend wordt ; zij laat hun toe het leger te lichten, oorlog te voeren, met alle middelen bondgenooten en burgers te bedwingen, in vredes- en oorlogstijd het opperste gezag en de hoogste rechtsmacht uit te oefenen ; anders behoort, zonder opdracht van het volk, geen van deze machten tot de bevoegdheid van den consul.

30. Eenige dagen later las de senator L. Saenius in den senaat een brief voor, dien hij, naar hij beweerde, uit Faesulae ontvangen had. Daarin werd gemeld dat C. Manlius de wapens had opgenomen aan het hoofd van een

sterk leger, den 6den dag voor de Kalenden van November. Terzelfdertijd — wat gewoonlijk in zulk geval gebeurt — meldden sommigen voorteekens en wonderen, andere samenscholingen, vervoer van wapens en het losbreken van een slavenopstand in Apulië en te Capua. Daarom werd door een senaatsbesluit Q. Marcius Rex naar Faesulae, Q. Metellus Creticus naar Apulië en het omliggende gebied gezonden — beiden lagen als opperbevelhebbers voor de stad, belet om hun triomftocht te houden door het rumoer van enkelen, die gewoon waren alles, het eervolle zoowel als het roemlooze, uit te buiten ; — men zond de praetoren Q. Pompeius Rufus naar Capua, Q. Metellus Celer naar Picenum, en gaf hun opdracht, naargelang de omstandigheden en het gevaar een leger te lichten ; verder besloot de senaat, indien iemand aanduidingen gegeven had over de samenzwering tegen den staat, hem als belooning, de vrijheid en honderdduizend sestertiën te schenken, zoo het een slaaf was, aan een vrijen burger de kwijtschelding van zijn straf en tweehonderdduizend sestertiën ; zoo ook nam de senaat het besluit groepen gladiatoren over Capua en de andere vrijsteden te verspreiden naargelang ieders belangrijkheid, te Rome over heel de stad wachten uit te zetten, over wie de lagere magistraten het bevel zouden voeren.

31. Door die maatregelen werd de staat opgeschrikt en het uitzicht der stad veranderd. Na de grootste vreugde en uitgelatenheid, die een langdurende gerustheid had teweeggebracht, brak plots bij allen de droefheid door : zij haastten zich, kwamen in verwarring, achtten geen

plaats noch persoon langer te betrouwen ; ze voerden geen oorlog, maar genoten ook geen vrede ; ieder mat aan zijn angst de grootte van het gevaar. Daar waren dan nog de vrouwen, die door de macht van den staat met een ongewone vrees voor oorlog waren geslagen : zij waren teneergedrukt, hieven hun handen smeekend ten hemel, bekloegen hun arme kinderen, vielen allen lastig met vragen, vreesden alles, wantrouwden zichzelf en het vaderland, na hoogmoed en vreugde verloren te hebben.

In zijn wreedheid beraamde Catilina nog steeds dezelfde plannen, hoewel wachten waren uitgezet en hijzelf, krachtens de wet van Plautius, door L. Paulus onderhoord was. Ten slotte, om alles te ontveinzen en zich te rechtvaardigen, alsof men twist met hem gezocht had, kwam hij naar den senaat. Toen hield de consul M. Tullius, óf uit vrees voor zijn afwezigheid, óf door woede bewogen, een schitterende en voor den staat belangrijke rede, die hij later neerschreef en uitgaf. Zoodra de consul nu neerzat, begon Catilina, lijk hij bereid was alles te ontveinzen, met vertrokken gelaat, de senatoren te smeeken en te vragen, dat zij toch niets over hem voorbarig zouden gelooven : « ik ben uit zulke familie gesproten, zei hij, ik heb in mijn jeugd mijn leven zoo doorgebracht, dat ik alle eer kan verhopen ; meent toch niet dat ik, een patriciër, die samen met mijn voorzaten de grootste weldaden aan het Romeinsche volk bewees, den ondergang van den staat behoef, terwijl een M. Tullius, niet eens een ingeboren burger van Rome, hem zou redden. » Daar hij nog andere verwijten hieraan toevoegde, onderbraken hem allen, scholden hem uit voor een staatsvijand en

vadermoordenaar. Toen vol woede : « Daar die ring rond mij steeds nauwer toegehaald wordt, zal ik den brand, die mij moet verteren, met puinen dooven. »

32. Hierop snelde hij uit den senaat naar huis. Daar overwoog hij veel bij zichzelf ; wijl nu de hinderlagen aan den consul geen resultaten opleverden, en hij tevens begreep dat de stad door de wachten tegen brandstichting beveiligd was, oordeelde hij het dan ook het beste het leger te vervoegen, en, vóór de lichting der legioenen, veel te voorkomen, dat de oorlogsvoering van nutte zou zijn. Midden in den nacht vertrok hij met een kleine groep naar Manlius' kamp. Aan Cethegus, Lentulus en de overigen, wier vastberaden durf hij kende, gaf hij opdracht met alle mogelijke middelen de hulpbronnen der samenzwering uit te breiden, den consul in een hinderlaag te lokken, moorden, branden en andere oorlogsmisdaden voor te bereiden ; « ikzelf, zei hij, zal binnen korten tijd met een groot leger voor de stad staan. »

GEBEURTENISSEN SINDS CATILINA ROME VERLATEN HEEFT

Wijl dit alles te Rome aan den gang was, zond C. Manlius uit zijn troepen gezanten naar Marcius Rex, met de volgende verklaring :

33. « Goden en menschen nemen wij tot getuigen, generaal, dat wij de wapens niet tegen het vaderland hebben opgenomen, noch om voor anderen een gevaar uit te maken, maar om onze persoon van onrecht vrij te houden, wij die ongelukkig en noodlijdend zijn, die door de gewelddaden

en de wreedheid van de schuldeischers, de meesten van hun vaderland, maar allen van hun eer en bezittingen werden beroofd. Aan iemand van ons was het toegelaten naar de gewoonten onzer vaderen van de bescherming der wet te genieten, noch, na verlies van onze goederen, een vrij burger te blijven : zoo groot was de wreedheid van schuldeischers en praetor. Vaak hebben uwe voorvaderen, bezorgd om het Romeinsche volk, door hun besluiten zijn nood gelenigd, en nog frisch ligt het in onze herinnering hoe, met de toestemming van alle patriciërs, de schulden om wille van hun grootte tot ¼ werden herleid. Vaak scheidde zich ditzelfde volk, door heerschzucht opgezweept of door de willekeur der magistraten, gewapend van de patriciërs. Wij echter eischen macht noch rijkdom, waardoor alle oorlogen en twisten tusschen de stervelingen werden uitgevochten, maar de vrijheid, die geen rechtgeaard burger, tenzij samen met zijn leven, wil verliezen. U en den senaat bezweren wij : waakt over uw ongelukkige burgers, schenkt ons de bescherming der wet terug, die de onrechtvaardigheid van den praetor ons ontrukte, legt ons niet de noodzakelijkheid op dien dood te zoeken, waarmee wij het best ons leven zouden wreken. »

34. Hierop antwoordde Q. Marcius : « Zoo gij aan den senaat een verzoek wilt richten, legt dan uw wapens neer, gaat naar Rome smeeken ; zulk een begrijpen en medelijden heeft de senaat van Rome steeds aan den dag gelegd, dat niemand ooit tevergeefs zijn hulp heeft ingeroepen. »

Op zijn beurt zond Catilina onderweg een brief aan de

meeste gewezen consuls en verder aan ieder vooraanstaanden optimaat als volgt : « Door valsche beschuldigingen in het nauw gebracht en daar ik geen weerstand kon bieden aan de partij van mijn vijanden, geef ik toe aan het lot ; ik vertrek als balling naar Massilia; niet omdat ik aan een zoo groote misdaad schuldig ben maar omdat de staat rust zou kennen en uit de bevrediging van mijn belangen er geen opstand zou losbreken. »

Een brief, geheel verschillend van dezen las Q. Catulus voor in den senaat, die hem in opdracht van Catilina overhandigd was. De tekst ervan luidde als volgt :

35. « L. Catilina aan Q. Catulus. Uw uitzonderlijke, met de daad betoonde genegenheid, die mij ter hulp kwam in groote gevaren, schonk mij betrouwen in deze aanbeveling. Daarom heb ik besloten geen verdediging van mijn nieuw besluit voor te bereiden. Ik heb echter bepaald, zonder het minste schuldbewustzijn nochtans, een verrechtvaardiging ervan voor te dragen, die gij, zoo helpe mij de god der trouw, als waar kunt bevestigen. Door oneer en beleedigingen werd ik opgehitst ; wijl ik tenslotte beroofd werd van de vrucht van mijn werk en mijn zwoegen en ik de waardigheid die mij toekomt niet verkreeg, heb ik de zaak der verdrukten, zooals het mijn gewoonte is, opgenomen. Niet omdat ik de op mijn naam gemaakte schulden uit eigen bezittingen niet kon inlossen — en de schuld op andere namen zou Orestilla in haar vrijgevigheid uit haar eigen bezit en dit van haar dochter betalen ; — maar omdat ik onwaardigen met eereambten bekleed zie en ik mij, door valsche verdenkingen, ervan verstooten voel. Om die reden heb ik de, in verhouding

tot mijn geval, zeker eerbare kans om hetgeen mij rest aan waardigheid te behouden, waargenomen. Terwijl ik nog meer wou schrijven, wordt er bericht dat men geweld tegen mij voorbereidt. Ik beveel u Orestilla aan en stel haar onder uw hoede. Verdedig haar tegen het onrecht, het is U om uw kinderen gevraagd. Vaarwel. »

36. Na een kort verblijf bij C. Flaminius in Arretinum om heel de omgeving, die tevoren reeds in opschudding was gebracht, van wapens te voorzien, trekt hij met de pijlenbundels en de andere waardigheidsteekenen van het oppergezag naar het kamp van Manlius. Wanneer dit te Rome vernomen wordt, verklaart de senaat Catilina en Manlius tot staatsvijanden en stelt voor hun aanhangers den dag vast, voor denwelken zij ongestraft hun wapens kunnen neerleggen, uitgezonderd de terdoodveroordeelden. Daarenboven besluit hij dat de consuls troepen zouden lichten, Antonius zich zou haasten met een leger Catilina te achtervolgen, Cicero de stad zou beschermen.

ZEDELIJKE TOESTAND VAN ROME

In dien tijd leek mij het gezag van het Romeinsche volk in de hoogste mate beklagenswaardig.

Van het Oosten tot het Westen gehoorzaamt hem alles, aan zijn wapens onderworpen ; in de stad zelf vloeiden rust en rijkdom toe, die de stervelingen op de eerste plaats stellen ; toch waren burgers die met verstarden wil zichzelf en den staat naar den ondergang leidden.

Want, ondanks die twee senaatsbesluiten, werd uit heel die bende geen enkel door de belooning ertoe verleid de

samenzwering aan het licht te brengen, en ook uit Catilina's kamp was er geen enkel soldaat gevlucht ; zoo sterk was het kwaad, dat als een besmetting het gemoed van de meeste burgers had aangegrepen.

37. En niet alleen de geesten van hen, die in de samenzwering betrokken waren, waren beneveld, maar zelfs overal keurde het gepeupel uit geestdrift voor de revolutie Catilina's onderneming goed. Dit immers scheen volgens hun gewoonte te gaan. Altijd toch benijden in den staat zij, die niets bezitten, de behoudsgezinden, hemelen zij de oproerlingen op ; den bestaanden toestand haten zij, een nieuwen begeeren zij. Uit wrok voor hun nood streven zij ernaar alles overhoop te zetten. Met rumoer en opstootjes houden zij zich onbezorgd in het leven, want armoede draagt men gemakkelijk zonder schade.

Het gepeupel der stad vooral wierp zich op de samenzwering om verschillende redenen. In de eerste plaats waren er die ten allen kante door hun wangedrag en onbeschaamdheid opvielen, verder nog anderen die in schande hun erfgoed verkwist hadden, tenslotte allen, die wandaad of misdrijf van huis verdreven had : zij allen waren te Rome toegestroomd als in een modderpoel. Ook waren er nog velen de overwinning van Sulla indachtig omdat zij zagen hoe die eenvoudige soldaten nu de eenen senatoren waren, de anderen zoo rijk dat zij in weelde en met vorstelijke praal hun leven sleten ; zoo ook hoopte ieder van hen, eenmaal soldaat, uit de overwinning dezelfde munt te slaan. Verder had de jeugd het luie leven in de stad boven het ondankbaar labeur verkozen, omdat zij op het land, met de vrucht van haar arbeid, gebrek

geleden had en door de ondersteuning van enkelingen en van den staat ertoe was aangezet. Zij en alle anderen werden door de openbare kwaal gevoed. Zoo moet het geen verwondering baren dat noodlijdenden met slechte gewoonten, maar door een groote hoop gevoed, over den staat evenmin als over zichzelf bezorgd waren. Dan waren er nog wier ouders bij de overwinning van Sulla vogelvrij verklaard waren, wier bezit hun ontnomen was, hun rechten van vrije burgers beknot waren : zij ook zagen met geen andere gevoelens den afloop van den oorlog tegemoet. Daarbij, al wie tot een andere dan de senaatspartij behoorde, verkoos de omwenteling in den staat boven een vermindering van den eigen invloed : deze kwaal dus was na vele jaren teruggekeerd in den staat.

38. Want sinds, onder het consulaat van Cn. Pompeius en M. Crassus, de macht der volkstribunen hersteld was, begonnen jonge mannen, met dit gewichtig ambt bekleed, met al den ijver van hun jeugd den senaat te beleedigen, het volk op te ruien ; vervolgens hitsten zij het met omkooperij en beloften verder op : zoo werden zij zelf beroemd en machtig. Tegen hen wierp het grootste deel van den adel al haar macht in den strijd, onder voorwendsel den senaat te helpen, in werkelijkheid omwille van hun eigen grootheid. Want om in 't kort de waarheid te zeggen, al wie sindsdien den staat onder eerbare voorwendsels in beroering bracht, de eenen om de rechten van het volk te verdedigen, de anderen om het overwicht van den senaat te vestigen, veinsden slechts het algemeen welzijn, maar streden ieder voor zijn persoonlijke macht. Zij kenden bezadigdheid noch maat in dien strijd : beide

partijen deden hun overwinning vreeselijk gelden.

39. Nadat Cn. Pompeius met den oorlog tegen de zeeroovers en Mithradates belast was, verminderde de volksmacht, groeide die der optimaten aan. Zij behielden de eereambten, provincies en al het andere voor zich ; zij zelf bleven ongedeerd, kenden overvloed, sleten hun leven zonder vrees, bedreigden hun tegenstanders met vervolging, opdat zij het volk tijdens hun ambt tot meer kalmte tegenover de magistraten zouden aanzetten.

Zoodra echter in moeilijke tijden de hoop op een ommekeer opnieuw opflakkerde, begeesterde weer de oude strijd hun gemoed. Had Catilina maar in het eerste gevecht de overhand behaald of was hij slechts evenmachtig geweest, zeker zouden een groote ramp en een groot onheil den staat getroffen hebben. En toch zouden de overwinnaars niet lang van hun zege kunnen genieten hebben, zonder dat een sterkere aan de uitgeputte en krachtelooze overwinnaars de macht en de vrijheid zou ontrukken.

Er waren toen zelfs verschillende buitenstaanders, die dadelijk naar Catilina overliepen. Onder hen bevond zich Fulvius, zoon van den senator, dien zijn vader onder weg terug inhaalde en om het leven deed brengen.

DE SAMENZWERING WORDT ONTDEKT MET DE HULP DER ALLOBROGEN

Ondertusschen had Lentulus te Rome, volgens de onderrichtingen van Catilina, alwie hij door gewoonten of bezit voor de revolutie geschikt achtte, door eigen tusschenkomst of door die van anderen, ertoe aangezet.

Niet alleen burgers waren het, maar alle slag van menschen, zoo zij maar in den strijd van nut konden zijn.

40. Bijgevolg geeft hij een zekeren P. Umbrenus opdracht de gezanten der Allobrogen op te zoeken en hen zoo mogelijk tot gemeenschappelijken strijd over te halen. Hij was de meening toegedaan dat zij onder den last van hun openbare en private schulden en ook door het feit dat de Galliërs van nature krijgszuchtig zijn, gemakkelijk daartoe te brengen waren. Door zijn handelsbetrekkingen in Gallië was Umbrenus bij de meeste stamhoofden bekend en kende hij hen eveneens. Zoodra hij dus de gezanten op het Forum bemerkt had, begon hij, na enkele vragen over hun lot en als 't ware hen beklagend, zonder verder tijdverlies te vragen welke uitkomst zij aan die ellende verhoopten. Zij bekloegen zich over de hebzucht der magistraten, beschuldigden den senaat ervan niet de minste hulp te bieden en verwachtten als redmiddel voor hun ellende den dood. Waarop Umbrenus : «Zoo gij alleen maar mannen wilt zijn, zal ik u het middel toonen, waarmede gij aan zulk een ellendigen toestand een einde kunt stellen. » Bij het hooren van die woorden kregen de Allobrogen een groote hoop en smeekten Umbrenus zich over hen te ontfermen : « Niets is zoo pijnlijk noch zoo moeilijk, dat wij het niet gaarne zouden begeeren te doen, zoo wij maar ermede onzen stam van schulden kunnen bevrijden. » Hij leidde hen dan naar het huis van D. Brutus, wijl het dicht bij het Forum lag en men er op de hoogte was van de samenzwering langs Sempronia ; op dat oogenblik was D. Brutus uit Rome afwezig. Daarna ontbood hij Gabinius om zijn verklaring meer

kracht bij te zetten. In diens aanwezigheid openbaart hij de samenzwering, noemt de medeplichtigen en daarbij nog vele onschuldigen uit alle standen om de gezanten meer vertrouwen in te boezemen ; zij beloven hem hun medewerking, waarop hij hen naar huis zendt.

41. De Allobrogen verkeerden lang in de onzekerheid welk besluit te nemen ; aan de eene zijde stonden hun schulden, hun oorlogszucht en een groote belooning in geval van overwinning ; maar aan de andere zijde een grootere hulp, veilige maatregelen, en, in de plaats van een onzekere verwachting, een zekere belooning. Terwijl zij dit overlegden, overwon eindelijk het lot van den staat. Zoodus verhaalden zij aan Q. Fabius Sanga, door wiens bescherming hun staat veel nut ondervond, al wat zij vernomen hebben. Cicero, die langs Sanga op de hoogte werd gebracht, gaf aan de gezanten opdracht een grooten ijver voor de samenzwering te veinzen, de andere samenzweerders te benaderen en zich geen moeite te ontzeggen om hun plannen zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen.

42. Ten dien tijde heerschte er opstand in beide deelen van Gallië, ook in Picenum, Bruttii, Apulië. Want de mannen, die Catilina tevoren weggezonden had, handelden onbedacht en als gekken alles tegelijkertijd af ; door hun nachtelijke bijeenkomsten, hun dracht van zwaarden en speren, hun gejaagdheid, hun bedrijvigheid hadden zij meer vrees dan werkelijk gevaar veroorzaakt. De praetor nu, Metellus Celer, had krachtens het senaatsbesluit meerderen van hen na onderzoek in de boeien geklonken ; zoo ook had C. Murena gedaan in Gallia citerior, die

deze provincie als plaatsvervanger bestuurde.

43. Toen men meende dat een aanzienlijk getal aanhangers klaar stonden, hadden Lentulus en de andere leiders der samenzwering te Rome besloten dat de volkstribuun L. Bestia, zoodra Catilina met zijn leger rond Aefula zou verschenen zijn, een volksvergadering moest houden. Hierop zou hij zich beklagen over Cicero's handelwijze, en de ontevredenheid wegens dien zwaren strijd aan dezen uitstekenden consul weten. Op dit teeken moest iedereen den volgenden nacht zijn opgelegde taak uitvoeren. Naar men beweert was het werk als volgt verdeeld : Statilius en Gabinius zouden met een sterke afdeeling tegelijkertijd op 12 gunstige plaatsen de stad in brand steken, zoodat, in de daardoor ontstane paniek, men zich gemakkelijker toegang kon verschaffen tot de consuls en de overigen, die men belaagde ; Cethegus moest Cicero's huis binnendringen en hem vermoorden ; ieder was zijn slachtoffer toegewezen, maar zóó, dat de zonen uit de verschillende families, voor het grootste gedeelte uit den adelstand, hun eigen ouders zouden dooden. Zoodra men door moord en brand allen uit den weg geruimd had, zouden zij doorbreken naar Catilina.

Midden die toebereidselen en besluiten kloeg Cethegus steeds over de lafheid van zijn gezellen : « Met hun aarzelen, zei hij, met hun uitstellen van dag tot dag, laten zij prachtige gelegenheden voorbijgaan ; er dient gehandeld en niet gepraat in zulk een gevaarlijken toestand, en met de hulp van enkelen zal ik, terwijl de anderen toekijken, den senaat overrompelen. » Woest van nature, heftig, snel met de daad was hij ; het mooiste resultaat

verhoopte hij van de snelheid.

44. Volgens Cicero's onderrichtingen kwamen de Allobrogen, langs Gabinius, met de anderen bijeen ; van Lentulus, Cethegus, Statilius, en ook van Cassius eischten zij onder eede een belofte om die onderteekend aan hun stamgenooten voor te leggen : « anders kunnen wij hen niet gemakkelijk tot die daad overhalen. » Allen geven dit zonder achterdocht behalve Cassius, die belooft spoedig zelf naar hun land te komen en kort voor de gezanten de stad verlaat. Lentulus geeft hun een zekeren T. Volturcius mede uit Croton, om de Allobrogen toe te laten, voor hun afreis met Catilina door een wederzijdschen eed het bondgenootschap te bekrachtigen. Zelf overhandigt hij aan Volturcius een brief voor Catilina, waarvan de tekst luidde :

« Wie ik ben, zult gij vernemen van hem dien ik u zend. Denk eraan in welken nood gij u bevindt en bedenk dat gij een man zijt ; overweeg wat uw belangen eischen ; zoek de hulp van allen, ook van de minsten. »

Mondeling geeft Lentulus nog volgende opdracht mede : « Door den senaat werd gij als staatsvijand veroordeeld, waarom dan verwerpt gij de hulp der slaven ? In de stad is alles klaar wat gij bevolen hebt ; aarzel niet zelf zoo snel mogelijk terug te keeren. »

45. Na afloop hiervan werd de nacht van vertrek vastgesteld. Cicero, door de gezanten van alles op de hoogte, beval de praetoren L. Valerius Flaccus en C. Pomptinus bij de Milviusbrug heel het gevolg der Allobrogen aan te houden. Hij zet den toestand uiteen en de reden van hun zending ; voor het overige laat hij hen toe vrij te

handelen naargelang de omstandigheden. Na zonder lawaai hun groep verzameld te hebben, bezetten zij, volgens hun opdracht, in 't geheim de brug. Wanneer de gezanten met Volturcius die plaats bereikt hadden en op hetzelfde oogenblik, langs beide zijden, geroep weerklonk, gaven de Galliërs, snel op de hoogte gebracht van wat er gebeurde, zich zonder verwijl aan de praetoren over. Volturcius verdedigde zich, na een korte aansporing tot de anderen, met zijn zwaard tegen de overmacht ; daarna, door de gezanten verlaten, smeekte hij eerst langen tijd Pomptinus, een kennis van hem, tenslotte gaf hij zich schuw en zonder veel vertrouwen voor zijn leven aan de praetoren als aan vijanden over.

46. Eens dit volbracht, wordt alles snel aan den consul door boden gemeld. Tegelijkertijd werd hij vervuld van groote zorgen en veel vreugde. Want hij verheugde zich, wijl hij begreep dat, door de ontdekking der samenzwering, de stad aan het gevaar ontsnapt was ; tevens echter was hij beangstigd daar hij niet wist wat te doen met de burgers, aan zulke misdaad plichtig. Want dat hun bestraffing voor hem een last zou zijn, hun ongestraftheid echter de ondergang van den staat, dat geloofde hij vast. Daarom, na zijn gemoed tot rust gebracht te hebben, laat hij Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius en ook Caeparius uit Terracina, die klaar stond voor de afreis naar Apulië, om aldaar de slaven op te hitsten, bij zich roepen. Allen kwamen zonder verwijl, behalve Caeparius, die kort tevoren zijn huis verlaten had en, bij het vernemen der ontdekking, de stad ontvlucht was. De consul zelf leidde Lentulus, wijl die praetor was, bij de

hand naar den senaat, de anderen deed hij onder bewaking naar den tempel der Eendracht leiden. Daar riep hij den senaat bijeen, en zoodra het meerendeel der senatoren aanwezig was, leidde hij Volturcius met de gezanten binnen ; hij gaf den praetor Flaccus opdracht hun actetasch met de brieven, door de gezanten ter hand gesteld, te brengen.

47. Toen Volturcius ondervraagd werd over zijn reis, zijn brieven, tenslotte over alles wat hij besloten had en waarom, loog deze voor, ontveinsde alles over de samenzwering; tenslotte, nadat men hem plechtig beloofd had hem niet te zullen straffen, toonde hij aan hoe alles verloopen is en beweerde dat hij slechts enkele dagen tevoren door Gabinius en Caeparius in de samenzwering werd betrokken en hij dus niets meer wist dan de gezanten. Hij had slechts Gabinius steeds hooren herhalen dat P. Autronius, Ser. Sulla, L. Vargenteius en daarbij nog vele anderen medeplichtig waren. De Galliërs bevestigden dit en ontmaskerden den huichelenden Lentulus, buiten diens brief, ook door zijn woorden, die hij gewoonlijk herhaalde : « In de Sibyllische boeken staat geschreven dat de heerschappij over Rome aan 3 Cornelii dient opgedragen ; Cinna en Sulla waren het tevoren geweest, ik ben de derde, wien het voorzegd is over de stad te heerschen. Daarbij is dit het twintigste jaar sinds den brand op het Kapitool, waarvan de zieners dikwijls uit voorteekenen beweerden dat het bloedig zou zijn door een burgeroorlog. » Na de voorlezing van de brieven, waar elk zijn handteekening herkend had, besloot de senaat dat Lentulus en ook de anderen, na neerlegging van hun ambt,

onder bewaking van de burgers dienden gesteld. Zoo werd Lentulus aan den aediel P. Lentulus Spinther, Cethegus aan Q. Cornificius, Statilius aan C. Caesar, Gabianius aan M. Crassus en Caeparius, die zoo even op zijn vlucht was aangehouden, aan senator Cn. Terentius toevertrouwd.

48. Zoodra de samenzwering bekend was, begon het volk, dat tevoren, tuk op een omwenteling, zeker den oorlog begunstigde, nu totaal van meening veranderd, Catilina's plan te verwenschen, Cicero huizenhoog op te hemelen ; als verlost uit de slavernij verheugden en verblijden zij zich. Want bij de andere oorlogsgebeurtenissen zouden zij meer winnen dan verliezen ; de brandstichting echter was naar hun meening, te wreed, ongematigd en hoogst rampzalig voor hen, wier gansch bezit uit voorwerpen van dagelijksch gebruik en kleederen bestond.

VALSCHE AANKLACHTEN

Den volgenden dag werd een zekere L. Tarquinius naar den senaat geleid, van wien men beweerde dat hij op zijn vlucht naar Catilina onderweg was aangehouden. Toen hij verklaarde inlichtingen te zullen geven over de samenzwering, indien men onder eede zijn vrijspraak beloofde, gaf de consul hem opdracht al te zeggen wat hij wist. Hij verhaalde ongeveer hetzelfde als Volturcius over de beraamde brandstichting, den moord op de behoudsgezinden, den opmarsch van Catilina's leger ; bovendien verklaarde hij nog het volgende : « Ik ben belast door M. Crassus om Catilina te melden zich niet te laten afschrikken door de gevangenname van Lentulus, Cethegus

en de anderen en met des te grooteren spoed naar Rome op te rukken, waardoor hij én die nog op vrije voeten loopen, weer hoop zou geven, én de gevangenen gemakkelijker aan de vervolging zou onttrekken. » Zoodra Tarquinius Crassus' naam vernoemde, die een buitengewoon vermogend en invloedrijk patriciër was, achtten de eenen dit ongelooflijk, anderen echter namen het aan. Daar nochtans in deze moeilijke omstandigheden zulk een machtig man meer verschoond diende te worden dan opgezweept tegen den senaat, schreeuwden de senatoren, onder wie de meesten door schulden van Crassus afhankelijk waren, dat het een valsch getuigenis was en eischten daarom Tarquinius' gevangenname. Alzoo bepaalde de senaat eensgezind op Cicero's vraag : « Tarquinius' getuigenis is valsch ; hij dient in de boeien geklonken en mag niets anders meer verklaren tenzij hij den naam noemt van hem, door wiens toedoen hij zoo'n groote leugen verzonnen had. »

Er waren er toen die meenden dat dit getuigenis het werk van P. Autronius was om des te gemakkelijker, door het vernoemen van Crassus, de andere schuldigen aan dezelfde misdaad door diens macht te laten dekken ; anderen beweerden dat Tarquinius door Cicero gezonden was om aan Crassus geen gelegenheid te geven als naar gewoonte de bescherming van de misdadigers op te nemen en den staat in gevaar te brengen ; ik heb later Crassus zelf hooren beweren, dat die groote beleediging hem door Cicero was aangedaan.

49. Op dat oogenblik konden Q. Catulus en C. Piso tegen belooning, noch als gunst, Cicero er toe bewegen door

de Allobrogen of door een ander getuige C. Caesar valsch te beschuldigen. Ieder van beiden immers leefde in een heftige vijandschap met Caesar : Piso was beschuldigd van geldafpersingen wegens een ongerechte terechtstelling van een Traspadaansch Galliër ; Catulus was in woede ontstoken bij de verkiezing van den opperpriester, omdat hij op gevorderden leeftijd, na de hoogste eereambten bekleed te hebben, door den jongen Caesar overwonnen uit de verkiezingen was gekomen. De beschuldiging scheen gelegen te komen daar Caesar door zijn persoonlijke groote vrijgevigheid, door zijn kostelijke volksspelen tijdens zijn ambt diep in de schulden was geraakt. Wanneer zij den consul niet konden overhalen, strooiden zij afzonderlijk in hun omgeving leugens rond over de verklaringen van Volturcius en de Allobrogen. Zij hadden aldus zulk een haat tegen Caesar opgewekt dat verschillende Romeinsche ridders, die als wacht met lansen rond den Concordiatempel stonden, ófwel door de grootheid van het gevaar, ófwel door een opwelling van toorn ertoe gedreven, Caesar bij het verlaten van den senaat met het zwaard bedreigden. Op deze manier wilden zij hun ijver voor den staat duidelijker doen uitkomen.

BERAADSLAGINGEN OVER HET LOT DER SAMENZWEERDERS

50. Terwijl dit in den senaat voorviel en terwijl men aan de gezanten der Allobrogen en aan T. Volturcius, wier getuigenis waar werd bevonden, belooningen toekende,

spoorden de vrijgelatenen en enkele klienten van Lentulus in verschillende richtingen de werklieden en de slaven in de stadswijken aan om hem te bevrijden ; een ander gedeelte zocht bendehoofden op, die gewoon waren tegen een belooning onlusten in den staat te verwekken. Cethegus van zijn kant smeekte, bij middel van boden, zijn slaven en vrijgelatenen, met een uitgelezen en geoefende schaar in slagorde en gewapend tot hem door te dringen. Wanneer de consul van die voorbereidingen op de hoogte werd gebracht, liet hij, naargelang de zaak en de omstandigheden het eischten, wachten uitzetten en riep hij den senaat bijeen. Hij vraagt hun een beslissing te nemen nopens hen die onder bewaking staan ; kort tevoren echter had de voltallige senaat hen van hoogverraad beschuldigd ; — D. Julius Silanus, die het eerst naar zijn meening werd gevraagd als aangewezen consul, eischte voor de geinterneerden en verder voor L. Cassius, P. Furius, P. Umbrenus, Q. Annius, zoo die aangehouden werden, de doodstraf ; later echter, onder den indruk van Caesar's rede, verklaarde hij zich bij T. Nero's meening aan te sluiten, die de verdaging van de uitspraak, maar de versterking van de bewaking vroeg. Toen Caesar op zijn beurt door den consul naar zijn meening werd gevraagd, hield hij de volgende rede :

51. « Aan allen, Senatoren, die over moeilijke zaken beraadslagen, past het van haat, vriendschap, wrok en medelijden vrij te zijn. Moeilijk kan het verstand de waarheid inzien wanneer die in den weg staan, en ook kan niemand terzelfdertijd aan zijn neigingen en aan zijn belangen gehoorzamen. Waar men zijn verstand inspant, daar heeft

het de overhand ; wanneer men aan zijn neigingen toegeeft, zijn zij de sterkste en heeft het verstand geen macht. Ik kan u aan vele feiten herinneren, Senatoren, waar koningen of volkeren, door wrok of medelijden bewogen, verkeerde beslissingen namen. Hier zal ik liever die feiten aanhalen, die onze voorvaderen, tegen hun gemoedsstemming in, juist en rechtmatig beoordeelden : tijdens den Macedonischen oorlog tegen Perseus was de stad Rhodos, eens door de hulp van het Romeinsche volk opgebloeid, ons ontrouw en vijandig geworden. Toen men echter, na den oorlog, de Rhodiërs oordeelde, zonden onze voorvaderen hen ongestraft weg, omdat niemand zou kunnen zeggen, dat eerder om rijkdom dan om onrecht de oorlog gevoerd was. Zoo ook gebeurde dit tijdens alle Punische oorlogen. Hoewel de Carthagers vaak, in vredestijd zoowel als gedurende den wapenstilstand, vele ergerlijke misdaden begaan hadden, toch bedreven onze voorvaderen nooit diezelfde misdaden wanneer hun de gelegenheid geboden werd. Liever zochten zij wat hun waardig was, dan wat zij volgens het recht konden doen. Dit moet ook gij in acht nemen, Senatoren : laat de misdaad van Lentulus en de anderen bij u niet meer vermogen dan uw waardigheid. Oordeelt ook niet meer volgens uw haat dan volgens uw faam. Want zoo een waardige straf, in verhouding tot hun misdaden, gevonden wordt, keur ik het nieuwe besluit goed ; zoo de grootte der misdaad alle verstand te boven gaat, dan vraag ik de toepassing van wat door de wetten voorzien wordt.

De meesten, die voor mij hun meening te kennen gaven, hebben uitvoerig en aangrijpend het lot van den staat

bejammerd ; met welke woestheid de oorlog gevoerd werd, wat den overwonnenen te beurt viel somden zij op : meisjes en jongens werden geroofd, kinderen uit de armen der ouders gerukt ; huismoeders leden wat den overwinnaars behaagd had ; tempels en huizen werden geplunderd ; er werd gemoord en gebrand ; in één woord : alles sprak van wapens, lijken, bloed en rouw. Maar, bij de onsterfelijke goden, waartoe dienden die redevoeringen ? Om u vijandig te stemmen tegen de samenzwering ? Ja, ongetwijfeld zal een rede hem bewegen, die door een zoo groote en afschuwelijke misdaad niet bewogen werd ? Zoo is het niet ; geen sterveling schijnen de hem aangedane beleedigingen klein : velen houden ze voor zwaarder dan wel het geval is. Maar aan allen is niet hetzelfde toegelaten, Senatoren : zoo zij, die teruggetrokken, in het verborgen hun leven slijten, iets uit woede beginnen, dan zullen weinigen het weten ; hun eerbaarheid en hun bezit staan even hoog ; er zijn er, die met een groote macht bekleed het leven doorbrengen : hun daden kennen alle stervelingen. Hoe grooter hun bezit, des te minder is hun toegelaten. Partij te kiezen of te haten past hun niet, zeker niet verbolgen te zijn ; wat bij anderen woede heet, wordt bij gezagdragers hoogmoed en wreedheid genoemd. Dit is nu mijn meening, senatoren : alle straffen zijn kleiner dan hun misdaden ; maar de meeste stervelingen herinneren zich enkel het laatste en tegenover misdadigers vergeten zij de misdaad en spreken enkel over de straf, zoo die een weinig te zwaar was.

Zeker weet ik dat D. Silanus, een dapper en wakker

man, al wat hij zei, uit bezorgdheid voor den staat zegde, en dat hij in zulke belangrijke aangelegenheid genade noch vijandschap kende : die gewoonten en die bezadigdheid heb ik steeds bij hem gekend. En toch schijnt mij zijn uitspraak wel niet wreed — wat immers kan tegen zulke misdadigers wreed lijken ? — maar toch vreemd aan den staat. Zeker, vrees noch onrecht bracht u er toe, Silanus, toekomstige consul, een nieuwe soort straf voor te stellen. Over vrees uit te wijden is totaal overbodig, daar toch, door de waakzaamheid van den consul, zulk een sterke wacht onder de wapens is. Over de straf kan ik slechts dit zeggen, wat werkelijk zoo is, dat in smart en ongeluk de dood het einde van de ellende is, maar geen straf, hij bevrijdt de stervelingen van allen tegenspoed ; na den dood is er geen plaats meer voor zorg of vreugde. Maar, bij de onsterfelijke goden, waarom hebt gij in uw uitspraak er niet aan toegevoegd hen eerst met geeselslagen te straffen ? Misschien omdat de Lex Porcia het verbiedt, maar er zijn dan toch andere wetten, die het leven laten aan de ter dood veroordeelden, en de ballingschap toelaten. Of is het misschien omdat gegeeseld worden zwaarder is dan gedood ? Wat echter is te hard of te wreed voor menschen, die van zulke misdaad beschuldigd worden ? Wanneer die straf nu lichter is, hoe betaamt het dan in een kleiner geval de wet te vreezen, wanneer gij haar in een grooter met de voeten treedt. « Maar, zegt gij, wie zal durven laken wat tegen de moordenaars van den staat besloten werd ? »

De omstandigheden, de tijd en het lot, dat in zijn willekeur de wereld beheerscht. Hen zal steeds de gerechte

straf treffen, wat er ook gebeure, voor het overige echter, senatoren, beschouwt wat gij tegen anderen zult beslissen. Alle voorbeelden van verkeerde maatregelen zijn uit goede bedoelingen voortgesproten. Maar wanneer het gezag in handen van onbekwame of minder geschikte regeerders valt, dan zal het eerste voorbeeld van hen, die de straf waardig waren en verdienden, op hen, die de straf niet waardig zijn en niet verdienen, toegepast worden. De Lakedemoniërs legden aan de overwonnen Atheners een staatsbestuur van dertig man op. Die vingen eerst aan met iederen misdadiger en ieder door allen gehaat persoon zonder vonnis te dooden : het volk verheugde zich daarover en beweerde dat dit met recht en reden gebeurde. Zoodra echter de driestheid der dertig toenam, brachten zij onverschillig goeden en slechten naar willekeur om en sloegen de anderen met vrees : zoo boette de stad, in slavernij, zwaar voor haar dwaze vreugde. In onze dagen nog toen Sulla, na zijn zege, Damasippus en anderen van zijn slag, die door het ongeluk van den staat zich opgewerkt hadden, deed terechtstellen, wie loofde dan niet die daad ? « Die moordenaars en misdadigers die door hun opstooten den staat uitputten, hebben hun verdiende straf ontvangen, » zei men overal. En toch was die terechtstelling het begin van een groote ramp voor den staat ; want telkens men een huis of buitenverblijf, tenslotte zelfs een vaas of een kleedingsstuk van iemand begeerde, zorgde men ervoor hem op den lijst der vogelvrijverklaarden te brengen. Zoo werden zij allen, die zich in Damasippus' dood verheugd hadden, korten tijd later zelf slachtoffer, en er

kwam geen einde aan die reeks van moorden, voordat Sulla al zijn aanhangers met rijkdom had overladen. Ik vrees dit zeker niet van M. Tullius, noch in de huidige omstandigheden ; maar in een grootstad zijn er vele verschillende karakters.

Men kan op een ander tijdstip, onder een anderen consul, die het leger op zijn hand heeft, een leugen voor waarheid gelooven. Wanneer dan de consul, voortgaande op ons voorbeeld en steunend op een senaatsbesluit, zijn zwaard uit de scheede trekt : wie zal hem dan tegenhouden, wie zal hem dan intoomen ?

Aan onze voorvaderen, Senatoren, ontbrak het nooit aan goeden raad noch aan durf, en nooit verhinderde de hoogmoed hun vreemde voorbeelden, zoo zij maar gerechtigd waren, na te volgen. De wapens voor aanval en verdediging ontleenden zij grootendeels aan de Samnieten, de waardigheidsteekenen der magistraten aan de Tuskiërs ; kortom, al wat hun bij vriend of vijand geschikt leek, volgden zij met den grootsten ijver thuis na, zij verkozen de goeden na te volgen boven hen te benijden. In dien zelfden tijd straften zij, naar Grieksch voorbeeld, de leugen met de roede, en doodden zij de veroordeelden. Sinds de staat echter uitgegroeid was en door hun getalsterkte de partijen zich lieten gelden, de onschuldigen belaagd werden en andere dingen gebeurden, toen werden de Lex Porcia en andere wetten uitgewerkt, waardoor de ballingschap aan de ter dood veroordeelden werd toegestaan. Senatoren, die reden acht ik in de eerste plaats belangrijk om geen nieuw besluit te treffen. Ongetwijfeld was hun moed en hun wijsheid grooter, die

met kleine middelen zulk een krachtig rijk gesticht hebben, dan de onze, die met moeite zulke macht kunnen in stand houden. Moet ons besluit dan zijn hen vrij te laten en Catilina's rangen te laten vervoegen ? Zeker niet, maar dit stel ik voor : slaat hun bezittingen aan, houdt hen gevangen, over de meest versterkte vrijsteden verspreid, omdat geen enkele onder hen op den senaat of op het volk beroep zou kunnen doen ; dat hij die hierop inbreuk pleegt tot vijand van den staat en het algemeen welzijn verklaard worde. »

52. Toen Caesar zijn rede beëindigd had, gaven de anderen, met een paar woorden, hun goed- of afkeuring te kennen. Wanneer M. Porcius Cato naar zijn meening gevraagd werd, hield hij de volgende redevoering :

« Ik kom tot een heel ander besluit, Senatoren, wanneer ik de zaak zelf en onzen gevaarlijken toestand onder oogen neem en ik de uitspraak van velen bij mezelf naga. Zij allen hebben, naar het mij toeschijnt, de straf overwogen voor hen, die vaderland, ouders, staats- en huisgoden den oorlog voorbereidden ; de zaak zelf echter zet er ons toe aan, ons zelf tegen hen te beschermen meer dan na te gaan wat wij met hen moeten doen. Want andere misdaden bestraft men slechts eenmaal dat zij bedreven zijn ; zoo men hier er niet over waakt dat het niet gebeurt, dan is veroordeeling tevergeefs, eens dat het gebeurd is : eens de stad verloren, blijft er niets meer te doen voor de overwonnenen. Bij de onsterfelijke goden, ik bezweer u, gij die voor uw huizen, buitenverblijven, standbeelden en schilderijen steeds meer gezorgd hebt dan voor den staat : zoo gij dit alles, wat het ook

zij en waaraan gij u zoo hebt gehecht, behouden wilt, zoo gij tijd wilt vinden om aan die neigingen te voldoen, ontwaakt dan toch en draagt zorg over den staat. Het gaat hier niet om belastingen, noch om beleedigingen tegenover onze bondgenooten ; onze vrijheid en ons leven staat op 't spel.

Menigmaal, Senatoren, heb ik in deze vergadering het woord genomen ; dikwijls heb ik er over de weelde en de hebzucht onzer burgers geklaagd en om die reden tel ik nu vele vijanden ; want ik, die mijzelf of mijn geest nooit de vrijheid van één enkelen misstap toegestaan heb, kan moeilijk aan de wellust van anderen haar misstappen vergeven. Schoon gij dit alles gering achtte, toch stond de staat stevig ; zijn voorspoed duldde uwe onachtzaamheid. Nu echter gaat er niet om of wij naar goede of slechte gewoonten zullen leven ; ook niet hoe sterk of hoe prachtig het Romeinsche rijk zal zijn, maar hierom of dit alles, wat het ook zij, van ons, ofwél samen met ons, van onze vijanden zal zijn.

En hier zou iemand van verdraagzaamheid en medelijden komen spreken ? Reeds vroeger hebben wij den juisten naam der dingen verloren : andermans bezit wegschenken heet vrijgevigheid, driestheid in misdaden dapperheid ; daardoor is de staat in het uiterste gevaar gekomen. Laten zij kwistig zijn met het bezit van onze bondgenooten, daar dit toch eenmaal hun gewoonte is, laten zij medelijden hebben met de plunderaars van de schatkist, maar dat zij toch niet ons bloed wegschenken en, om enkele misdadigers te sparen, de goede burgers toch niet naar den ondergang leiden.

Prachtig en uitvoerig heeft C. Caesar zoo juist over leven en dood uitgeweid ; naar ik geloof, houdt hij het voor valsch, wat men over de onderwereld vertelt : dat daar de slechten van de goeden gescheiden worden, en de afzichtelijke, woeste, walgelijke en vreesaanjagende plaatsen betrekken. Zoo meende hij én hun bezit aan te slagen én hen zelf over de vrijsteden te verspreiden en daar onder bewaking te houden, zeker uit vrees dat zij, te Rome zelf, door hun aanhangers of door een gehuurde menigte met geweld ons zouden ontrukt worden. Alsof nu precies verdorven menschen en misdadigers enkel en alleen in de stad en niet over geheel Italië voorkomen en dat zij daar niet meer zouden wagen, waar de verdedigingsmiddelen kleiner zijn. Daarom is zijn besluit ondoelmatig, zoo hij gevaar voor hen ducht ; zoo hij, midden de paniekstemming van allen, alleen niet vreest, is het mij van des te meer belang, voor mij en u allen te vreezen. Wanneer gij daarom over Lentulus en de anderen een besluit neemt, denkt er dan aan dat gij tevens over Catilina's leger, over alle medeplichtigen beslist. Hoe krachtdadiger gij zult optreden, hoe zwakker hun gemoed zal zijn ; zoo zij U ook maar even zien aarzelen, dadelijk zullen allen vastberadener dan ooit daar zijn.

Wilt niet meenen dat onze voorouders den staat met wapens van zwak sterk hebben gemaakt ; zoo dit het geval was, zouden wij er nog veel beter voorstaan, vermits wij een veel grooter getal bondgenooten en burgers, wapens en paarden bezitten dan zij. Maar het waren andere dingen, die hen groot maakten en die wij nu niet meer bezitten : thuis werklust, daarbuiten een rechtvaardig ge-

zag, het verstand vrij in zijn onderzoek, niet gebonden aan misdaad of wellust. In de plaats van die deugden bezitten wij weelde en hebzucht, armoede in den staat, overvloed bij enkelingen ; wij vereeren de rijkdom, wij geven toe aan luiheid ; tusschen goeden en kwaden is er geen onderscheid ; de heerschzucht beschikt over elk loon der verdienste. En 't is niet te verwonderen : wanneer gij thuis aan uw lusten toegeeft, hier in het staatsbestuur aan geld en gunsten, dan heeft dit voor gevolg dat men den onbeheerden staat aanvalt.

Maar ik laat dit ter zijde. Enkele der meest vooraanstaande burgers hebben gezworen het vaderland te vernietigen ; een Gallischen volkstam, die Rome zeer vijandig gezind is, zetten zij tot den oorlog aan ; de aanvoerder der samenzwering met zijn leger houdt ons het zwaard boven het hoofd : aarzelt gij dan nog en twijfelt gij wat te doen met de vijanden, binnen onze muren betrapt ? Medelijden moet gij hebben, zou ik meenen, — die jonge mannen hebben immers uit eerzucht een misstap begaan — zelfs gewapend moet gij hen vrijlaten : hopen wij dat uw zachtmoedigheid en uw medelijden zich niet in uw ongeluk verandere, eens dat zij de wapens opgenomen hebben. Zeker, de toestand is uiterst ernstig, maar gij vreest hem niet, zegt gij. Wat, gij vreest hem ten zeerste. En toch wacht gij, uit luiheid of zwakheid van geest, de eene naar den andere ; gij aarzelt, gij betrouwt zeker op de onsterfelijke goden, die onzen staat vaak uit de grootste gevaren gered hebben. Niet door geloften of vrcuwelijk gesmeek verwerft gij de hulp der goden : door waakzaamheid, door te handelen, juiste be-

slissingen te nemen valt alles gunstig uit ; door u aan zorgeloosheid en lafheid over te leveren, smeekt gij geenszins de hulp der goden af : vertoornd en vijandig zijn ze u dan. In den tijd van onze voorvaderen gebood A. Manlius Torquatus, tijdens den Gallischen oorlog, zijn zoon terecht te stellen, daar die tegen de bevelen in, den vijand te lijf gegaan was ; die dappere jongen boette zijn ongematigden moed met den dood : en gij aarzelt over deze wreede moordenaars een beslissing te nemen ? Zeker, hun voorgaand leven verzet zich tegen de huidige misdaad. Ja, spaart maar Lentulus' waardigheid, terwijl hijzelf zijn eerbaarheid noch zijn goeden naam, goden noch menschen ooit gespaard heeft. Vaagt de spons maar over Cethegus' jeugd, zoo hij geen tweede maal aan een staatsgreep deelgenomen heeft. Wat zal ik zeggen over Gabinius, Statilius, Caeparius ? Zoo zij ooit met iets rekening hadden gehouden, zouden zij nooit tot dit besluit van een samenzwering gekomen zijn. Tenslotte, senatoren, zoo wij ons die vergissing nog mochten veroorloven, zou ik gaarne lijden dat gij door uw vergissing zelf werd verbeterd, want woorden veracht gij toch. Van alle zijden echter zijn wij omsingeld : Catilina grijt ons met zijn leger naar den keel ; binnen onze muren, midden in onze stad bedreigen ons andere vijanden ; niets kan nog in het geheim voorbereid of beslist worden ; daarom moet er des te meer spoed bijgezet worden.

Mijn besluit is dus het volgende : daar door het noodlottig plan van een groep misdadige burgers de staat in het grootste gevaar verkeert, en daar die burgers door de aanwijzing van T. Volturcius en de gezanten der Allo-

brogen ervan beschuldigd werden en bekend hebben moorden, branden en andere afschuwelijke en wreede misdaden tegen vaderland en burgers voorbereid te hebben, dient op hen, als op de op heeterdaad betrapten, naar de gewoonte onzer voorvaderen, de doodstraf toegepast te worden. »

53. Wanneer Cato zich neergezet had, loofden alle oudmagistraten en een groot deel van den senaat zijn uitspraak, verhieven zijn deugdzaamheid hemelhoog ; zij scholden mekaar voor bloodaards uit ; Cato wordt geroemd en geprezen ; het senaatsbesluit werd gestemd, lijk hij het voorgesteld had.

VERGELIJKING TUSSCHEN CATO'S EN CAESARS KARAKTER

Ik, die veel gelezen en veel gehoord heb over de heldendaden van het Romeinsche volk in vredes- en oorlogstijd, te land en ter zee, vond er genoegen in na te gaan wat het meeste die daden heeft mogelijk gemaakt. Ik wist dat zij vaak, met een handvol soldaten, machtige vijandelijke legioenen bevochten hebben ; ik had geleerd dat zij, haast zonder middelen, oorlog gevoerd hebben tegen rijke koningen ; dat zij daarbij dikwijls de tegenkantingen van het lot doorstaan hebben ; dat eens de Grieken in welsprekendheid, de Galliërs in krijgsroem de Romeinen overtroffen. Wanneer ik daarover veel nadacht, werd het me klaar dat de uitzonderlijke verdienste van enkele burgers dit alles bewerkt heeft, en dat het daardoor kwam dat armoede rijkdom, de élite de massa overtrof. Nadat echter weelde en luiheid de stad ver-

dorven hadden, was het weer de grootheid van zijn bevelhebbers en magistraten, die den staat de gebreken deed doorstaan, en, eenmaal de kracht der ouderen als uitgeput, werd langen tijd te Rome haast geen enkel groot man meer gevonden. In onze dagen echter werden er weer twee mannen met buitengewone verdiensten, maar met tegengestelde gewoonten, M. Cato en C. Caesar, gevonden. Daar mijn onderwerp de gelegenheid ertoe gegeven heeft, ben ik niet besloten hen stilzwijgend voorbij te gaan, maar wil ik beider natuur en zeden, voor zoover het in mijn macht ligt, naar vorenbrengen.

54. In afstamming, leeftijd, welsprekendheid zijn beiden ongeveer aan mekaar gewaagd ; hun zielegrootheid is dezelfde, zoo ook hun roem, maar beiden op een andere wijze. Caesar werd om zijn weldaden en vrijgevigheid geroemd. Cato om zijn onkreukbaren levenswandel. De eerste dankte zijn faam aan zijn zachtmoedigheid en medelijden, Cato's gestrengheid heeft zijn waardigheid vergroot. Caesar verwierf beroemdheid door giften, ondersteuning, vergevingsgezindheid, Cato door niets te gunnen. Bij den eene vonden de ongelukkigen toevlucht, bij den andere de slechten hun ondergang. Deze werd om zijn breedheid, gene om zijn standvastigheid befaamd. Caesar had zich voorgenomen te werken, te waken ; uit ijver voor de belangen van zijn vrienden verwaarloosde hij de zijne, niets weigerde hij wat het geven waard was ; hij streefde voor zich een groote macht, het bevel over een leger, een nieuwen oorlog na, waar hij zijn begaafdheid kon laten uitschijnen. Cato echter legde zich toe op den eenvoud, de eerbaarheid, maar vooral op de ge-

strengheid ; hij wedijverde niet met den rijke in rijkdom, noch met den heerschzuchtige in kuiperijen, maar met den dappere in moed, met den eenvoudige in eerzaamheid, met den onbaatzuchtige in zelfverloochening ; hij verkoos liever goed te zijn dan goed te schijnen ; aldus, hoe minder roem hij zocht, hoe meer hij verwierf.

HET VONNIS WORDT UITGEVOERD OP DE GEVANGENEN TE ROME

55. Nadat de senaat zich, zooals ik reeds zei, voor Cato's meening uitgesproken had, achtte de consul het best den nacht, die reeds inviel, vóór te zijn opdat in dien tusschentijd niets nieuws zou voorvallen ; hij gaf de drie mannen opdracht al wat de terechtstelling vereischte voor te bereiden ; hijzelf leidt Lentulus, na wachten uitgezet te hebben, naar den kerker ; hetzelfde gebeurt met de anderen door de praetoren. In den kerker is er een plaats, het Tullianum geheeten, wanneer men links een weinig afdaalt, ongeveer 12 voet onder den grond ; zij is langs alle zijden met dikke wanden afgesloten en langs boven wordt het gewelf door reusachtige, gemetselde steenen gevormd ; door haar woestheid, de duisternis, den stank is het uitzicht er afschuwelijk en vreesaanjagend. Nadat Lentulus in die plaats was neergelaten, brachten de beulen, aan wie het opgedragen was, hem door de strop om het leven. Zoo vond deze patriciër uit het beroemde geslacht der Cornelii, die eens consul was geweest te Rome, het einde, dat zijn gewoonten en daden waardig was. Op dezelfde wijze werd aan Cethegus, Statilius, Gabinius, Caeparius het vonnis voltrokken.

NEDERLAAG EN DOOD VAN CATILINA

56. Terwijl dit alles te Rome voorviel, richtte Catilina uit heel de massa, die hij zelf had meegebracht, en die Manlius had gecommandeerd, twee legioenen in, en vulde de cohorten aan, voor zoover hij over soldaten beschikte ; daarna, naargelang de vrijwilligers of bondgenooten in het kamp aankwamen, verdeelde hij hen evenredig en in korten tijd maakte hij zijn legioenen in getalsterkte volledig, hoewel hij aanvankelijk niet meer dan twee duizend man bezeten had. Toch was dit geheele leger slechts een vierde met krijgswapens uitgerust ; van de overigen was, naargelang het toeval ieder bewapend had, het eene gedeelte met ijzeren stokken en lansen, het andere met scherpgepunte knuppels uitgerust.

Toen nu Antonius met zijn leger in aantocht was, begon Catilina langs de bergen op te rukken, nu eens naar Rome, dan weer naar Gallië zich te richten, aan zijn vijanden geen gelegenheid tot een treffen te geven ; hij hoopte immers binnen korten tijd over een sterke troepenmacht te beschikken, zoo te Rome zijn handlangers zijn plannen hadden doorgevoerd. Midderwijl verstootte hij de slaven, van wie in den aanvang een groot aantal naar hem overliepen, omdat hij betrouwde op de krachten der samenzwering en tevens overtuigd was dat het vreemd leek aan zijn principes de zaak der burgers te hebben verbonden met die van voortvluchtige slaven.

57. Toen echter in het kamp de bode aankwam met het bericht dat te Rome de samenzwering ontdekt was, Lentulus, Cethegus en de anderen, die ik tevoren vernoemd

heb, terechtgesteld waren, toen verdwenen de meesten, die de hoop op plunderingen en revolutie verleid hadden ; die overgebleven waren, leidde Catilina langs moeilijke bergpaden in zware marschen weg naar het gebied van Pistorium met de gedachte, langs kleine binnenwegen in 't geheim naar Transalpijnsch Gallië te vluchten. Maar Q. Metellus bewaakte met drie legioenen de streek van Picenum en, daar hij in Catilina's moeilijken toestand denzelfden uitweg overwoog, bestookte hij Catilina. Zoodra hij dus diens route door overloopers kende, brak hij spoedig op en sloeg zijn kamp op aan den voet van de bergen, langswaar Catilina moest afdalen om zich naar Gallië te begeven. En ook was Antonius niet meer zoo ver verwijderd, aangezien hij met een sterk leger langs vlakkere wegen, zonder bagage, den vluchtenden vijand achterna zette. Wanneer Catilina bemerkt had dat hij door de bergen en het vijandelijke leger ingesloten is, de toestand in de stad zich tegen hem gekeerd heeft, en er geen enkele hoop op vlucht of versterking was, oordeelde hij dat hij best deed in dit geval de oorlogskans te beproeven ; hij besloot dan zoo spoedig mogelijk met Antonius den strijd aan te gaan. Daarom hield hij voor zijn te zamen geroepen soldaten volgende rede :

58. « Soldaten, ik heb ondervonden dat woorden de dapperheid niet vergrooten, noch dat uit een lafaard een dappere, uit een vreesachtig een moedig leger door de rede van den veldheer ontstaat. Zooveel durf ieder van nature of door gewoonte bezit, zooveel pleegt hij aan den dag te leggen in het gevecht ; dien roem noch gevaar opwekken, hem spoort gij tevergeefs aan : de vrees maakt

de ooren doof. Ik heb u opgeroepen om u aan enkele dingen te herinneren en tevens om u de reden van mijn onderneming te verklaren.

Zeker weet gij, soldaten, welke ramp de onbedachtzaamheid en de lafheid van Lentulus hemzelf en ons over het hoofd gehaald heeft, en hoe ik, terwijl ik uit Rome versterking verwachtte, niet naar Gallië kon vertrekken. Hoe echter onze toestand er nu uitziet, dat begrijpt gij juist zoo goed als ik. Twee vijandelijke legers, één van uit de stad, één ander van uit Gallië, staan tegenover ons ; nog langer hier te blijven, zelfs indien wij dit nog zoo zeer verlangden, wordt door gebrek aan graan en andere levensmiddelen verhinderd ; waarheen wij ook wenschen te gaan, overal dient de weg met het zwaard gebaand. Daarom spoor ik u aan dapper en bereid te zijn, en, wanneer gij den slag zult aangaan, u te bezinnen dat gij rijkdom, eer, roem, bovendien vrijheid en vaderland in uw handen draagt. Zoo wij zegepralen, zal alles voor ons gunstig zijn, bevoorrading in overvloed, vrijsteden en kolonies zullen voor ons openstaan ; zoo wij uit vrees zullen opgegeven hebben, zal dit alles ons vijandig zijn, geen vriend noch plaats zal hem beschermen, dien de wapens niet beschermden. Daarbij, soldaten, niet dezelfde noodzaak bedreigt ons en hen : wij strijden voor vaderland, vrijheid en leven ; zij vechten nutteloos voor de heerschappij van énkelen.

Daarom valt met des te meer dapperheid aan, uw vroegeren moed indachtig. Het was ons toegelaten met uiterste schande in ballingschap ons leven door te brengen ; met verschillenden kondt gij te Rome, na verlies van eigen

bezit, vreemde hulp verwachten ; omdat dit walgelijk en onverdragelijk leek voor mannen, hebt gij beslist dezen oorlog aan te gaan. Zoo gij hem wilt beëindigen, is er durf noodig ; niemand, tenzij de overwinnaar, vervangt den oorlog door den vrede. Want zijn heil in de vlucht zoeken, terwijl gij de wapens, waarmee gij uw lichaam dekt, van den vijand afkeert, dat is reine dwaasheid. Steeds bedreigt in den slag hun het meeste gevaar, die het meest vreezen ; de stoutmoedigheid is als een muur.

Wanneer ik u zie, soldaten, en wanneer ik uw heldendaden overweeg, dan koester ik de grootste hoop op de overwinning. Uw gemoed, uw dapperheid, uw jeugd sporen mij aan, daarbij de noodzaak, die zelfs de bloodaards dapper maakt. De vijandelijke overmacht kan ons niet omsingelen : dat verhindert de engheid van de plaats. Zelfs zoo het lot uw dapperheid belaagt, hoedt u ervoor uw leven ongewroken prijs te geven, of liever, als gevangenen, als kudden afgeslacht te worden, dan als dappere soldaten te strijden en een bloedige en rouwvolle overwinning aan de vijanden te laten. »

59. Op die rede volgde er een korte pause ; daarop geeft hij het bevel de trompetten te laten schallen en leidt zijn troepen in marschorde naar een gunstig terrein. Na verwijdering van alle paarden, om de soldaten door het gelijk maken van het gevaar meer moed te schenken, stelt hij, zelf te voet, zijn leger op naargelang de geschiktheid van de plaats en de troepen. Want, daar er een vlakte gelegen is tusschen bergen aan de linker- en steile rotsen aan de rechterzijde, stelde hij acht cohorten in eerste linie op en plaatste de overige in reserve op een korter front. Uit hun

rangen bracht hij de honderdmannen, allen élitesoldaten en vrijwilligers, verder van de gewone soldaten ieder goedbewapend dappere naar de eerste linie over. C. Manlius gaf hij het bevel over de rechter-, een burger uit Faesulae over de linkerflank ; hijzelf stelde zich met de vrijgelatenen en de veteranen op bij den standaard, dien C. Marius, naar men beweerde, tijdens den Kimbrischen oorlog in zijn leger gevoerd had.

Aan de andere zijde gaf C. Antonius, die door jicht den slag niet kon leiden, het bevel over aan zijn gezant M. Petreius. Deze stelde de veteranencohorten, die om reden van het oproer gelicht waren, in eerste lijn op, na hen het overige deel van het leger in reserve ; op zijn paard schreed hij de rangen af, noemde ieder bij zijn naam, spoorde hen aan, verzocht hen zich te herinneren dat zij tegen ongewapende booswichten voor vaderland en kinderen, voor outer en haard streden. Hij was een militair, die sinds dertig jaar en meer als tribuun, als praefect, als gezant, als praetor met grooten roem in het leger gediend had ; hij kende de meesten van zijn soldaten en hun daden ; door hen daaraan te herinneren wakkerde hij de gemoederen der soldaten aan.

60. Zoodra Petreius, na den toestand verkend te hebben, met de trompet het teeken laat geven, doet hij de cohorten met kleine passen aanrukken ; zoo doet eveneens het vijandelijke leger. Nadat men tot op dien afstand genaderd was, dat de lichtgewapenden den slag konden inzetten, stormden zij met veel geschreeuw in slagorde op mekaar in ; de speren worden geworpen, het gevecht met het zwaard wordt ingezet. De veteranen, hun vroe-

geren moed indachtig, dringen van dichtbij heftig aan, Catilina's troepen weerstaan echter dapper ; met uiterst geweld wordt er gevochten. Onderwijl strijdt Catilina met zijn lichtgewapenden in eerste lijn, versterkt de zwaartepunten van den strijd, vervangt de gekwetsten door frissche soldaten, voorziet in alles, vecht zelf hard, slaat meerdere vijanden neer ; hij vervult tegelijk de taak van een dapper soldaat en van een onderlegd bevelhebber. Wanneer Petreius, tegen zijn verwachtingen in, Catilina zich met uiterste kracht ziet inspannen, laat hij zijn lijfwacht op het centrum van het vijandelijk leger instormen, en doodt hen, die verschrikt en in de war werden gebracht en die, uiteengeslagen, verspreid weerstand bieden ; daarna valt hij langs beide zijden de overigen in de flanken aan. Manlius en de bevelhebber uit Faesulae sneuvelen in eerste lijn. Wanneer Catilina zijn troepen uiteengeslagen en zich zelf met enkele soldaten achtergelaten ziet, herinnert hij zich zijn edele afkomst en zijn vroegere waardigheid, en stormt op de dichtste vijandelijke gelederen in ; hier wordt hij al vechtend gedood.

61. Eerst na den afloop van den slag kon men nagaan welke groote dapperheid en welke groote geesteskracht Catilina's leger aan den dag had gelegd. Want bijna ieder dekte met zijn doode lichaam de plaats, die hij levend in het gevecht bezet had. Enkelen echter, die in het centrum door de lijfwacht uiteen geslagen waren, lagen een weinig verder, maar allen toch waren met wonden langs voren neergevallen. Catilina echter werd ver van de zijnen, midden de lijken der vijanden, gevonden, zelfs nog een

weinig ademend ; de woestheid van geest, die hij in zijn leven betoond had, hield hij nog steeds op zijn gelaat te lezen. In één woord, van geheel zijn leger werd er tijdens den slag noch op de vlucht een enkel vrij burger levend gevangen ; zoozeer hadden allen hun eigen leven en dat der vijanden even weinig gespaard.

Toch had het leger van het Romeinsche volk geen blijde of onbloedige overwinning bevochten ; want ieder dapper soldaat was ofwel gedood in het gevecht, ofwel had hij zwaar gewond het slachtveld verlaten. Velen nu, die uit het kamp gegaan waren om het strijdtooneel te bezichtigen of te plunderen, vonden bij het omdraaien van de lijken der vijanden, sommigen een vriend, anderen een gastheer of bekende ; er waren er zelfs die hun persoonlijke vijanden herkenden. Zoo heerschte er over het geheele leger een wisselende stemming van blijdschap, droefheid, rouw en vreugde.

TOELICHTINGEN.

Catilina : Lucius Sergius Catilina, geboren rond 108 v. Chr., behoorde tot den ouden patricischen adel van Rome ; ten zijnen tijde echter verkeerde zijn familie in geldgebrek. Hij had een wreed en heerschzuchtig karakter, was echter gehard tegen alle ontberingen en tevens zeer begaafd.

In zijn jeugd liet hij zich reeds opmerken door zijn wreedheid, toen hij aan de proscripties van Sulla ijverig meewerkte en aan het hoofd van een troep Galliërs velen te Rome om het leven liet brengen, o.a. zijn broeder en schoonbroeder. Zijn aandeel in verbeurdverklaarde goederen van hen, die hij terechtgesteld had, schonk hem weer een zeker vermogen, dat echter spoedig verkwist was. Spoedig verwierf hij ook den naam van een goed krijgsman.

Later wijdde hij zich, lijk de meeste jonge Romeinen, aan de staatszaken. Hij werd quaestor, bekleedde misschien nog andere ambten, tot hij in 68 praetor werd. Na zijn ambtsjaar vetrok hij naar Afrika, waarvan hij het beheer als propraetor waarnam. Hij nam de gelegenheid te baat om zich gewetenloos te verrijken op kosten van zijn onderdanen, maar hij overschreed daarbij de grens van wat men te Rome algemeen door de vingers zag. Bij zijn terugkeer te Rome werd hij door zijn oud-onderdanen van geldafpersingen beschuldigd, juist toen hij zich voor de volgende consulaatsverkiezingen candidaat stelde. De consul, die de verkiezingen leidde, Volcatius Tullus, nam zijn candidatuur niet aan — L. Cotta en L. Torquatus werden verkozen voor het jaar 65. Om die schande te wreken, wist hij Gnaius Piso, Autronius en nog anderen te overhalen een aanslag op de consuls te plegen, zelf met Autronius het consulaat te bekleeden en Piso naar Spanje te zenden. Door Catilina's onbedachtzaamheid mislukte de staatsgreep. Er werden echter geen strafmaatregelen tegen de schuldigen getroffen. Dit was de 1ste Catilinarische samenzwering.

Daarop diende de volkstribuun P. Clodius Pulcher — die later door Milo werd vermoord — een aanklacht in tegen Catilina wegens geldafpersingen als propraetor. Door omkooping werd hij

vrijgesproken, maar hij kwam te laat om zich voor de consulaatsverkiezingen van 64 candidaat te stellen.

Overtuigd dat niets meer hem in den weg stond, stelde hij in 64 zijn candidatuur voor het jaar 63. Zijn voornaamste mededingers waren M. Tullius Cicero en C. Antonius Hybrida, een geruineerd edelman, dien hij als ambtgenoot verwachtte. Maar Catilina wekte door zijn gedragingen zoo zeer de achterdocht op, dat, met Antonius Hybrida, Cicero in zijn plaats gekozen werd. Caesar's noch Crassus' hulp hadden mogen baten.

Nog gaf Catilina de hoop niet op eens langs wettelijken weg dit hooge ambt te bemachtigen. Als voorbereiding voor zijn candidatuur van 62 begon hij handlangers uit adel en volk te kiezen en te verzamelen onder hen, die door schulden en misdaden het meeste voordeel zouden halen uit een verandering van bestuur. Hij beloofde hun delging van hun schuld en eereambten. In ruil zouden zij zijn verkiezing helpen doorzetten. Ook buiten Rome werden aanhangers aangeworven, vooral in Etrurië, waar het grootste deel van Sulla's veteranen door hun bevelhebber neergezet was. Cicero kwam de samenzwering te weten en nam zijn voorzorgen: in den senaat vroeg hij er eens uitleg over aan Catilina, die niet dierf loochenen. De senaat en het volk waren nu juist tijdig gewaarschuwd; want niet lang daarna hadden de verkiezingen plaats. Catilina wou op het Marsveld zelf zijn tegencandidaten en Cicero om het leven brengen, maar kreeg door Cicero's lijfwacht geen gelegenheid daartoe. Ook ditmaal werd Catilina niet verkozen. Die mislukking deed den storm losbreken: met geweld zal hij zich van den staat meester maken.

Aan een zeer onderlegd aanvoerder van Sulla's vroeger leger, Manlius, werd opdracht gegeven in Etrurië een leger te lichten. Faesulae zou aldaar het centrum van den opstand zijn. Te Rome zelf werkte Catilina zijn moordplannen uit, terwijl ook de andere deelen van Italië bewerkt werden door oproerzaaiers. Cicero echter bleef langs Curius en Fulvia van alles op de hoogte; den 21sten October deelde de consul het losbarsten der revolutie mede voor den 27sten van die maand in Etrurië, voor den 28sten te Rome met de slachting van de voornaamste patriciërs. Daarop riep de

senaat den staat van beleg uit en stemde de dictatoriale volmachten voor den consul. Den 27sten riep Manlius te Faesulae zijn handlangers tot de daad op, maar overal elders in Italië had er niets anders plaats dan geheime bijeenkomsten, omdat het ontbrak aan bekwame leiders.

Te Rome zelf gebeurde er ook niets. Nochtans was het van het grootste belang voor Catilina dat overal op hetzelfde oogenblik de opstand uitbrak.

De belangen der samenzwering riepen hem naar Etrurië, maar hij moest nog te Rome de laatste schikkingen treffen wegens de onbekwaamheid van zijn medewerkers aldaar, Lentulus en de anderen. Den 6den November 's nachts had de bijeenkomst ten huize van Laeca plaats voor de laatste schikkingen, waarop besloten werd Cicero nog dien nacht te vermoorden ; daarna zou Catilina naar Etrurië afreizen. Maar de aanslag mislukte. Cicero riep den 8sten November dan den senaat bijeen, en hield er de 1ste Catilinarische redevoering, waarop hij de samenzwering geheel onthulde. Catilina kon het vertrouwen der senatoren niet meer terugwinnen en begaf zich 's nachts onmiddellijk naar Faesulae, waar hij zich tot consul liet uitroepen. Hij en Manlius, en verder allen die zich binnen den gestelden termijn niet hadden aangegeven, werden tot staatsvijanden verklaard.

Troepen werden gelicht, andere verdedigingsmaatregelen getroffen, maar tegen de te Rome gebleven Catilinariërs kon men moeilijk optreden bij gebrek aan overtuigende bewijzen. Een noodlottige onbedachtzaamheid van hen zou hen echter in de val brengen. Daardoor werd het voorgenomen plan de stad bij het Saturnaliënfeest (17 December) in brand te steken en hun tegenstanders grootendeels uit te roeien, verijdeld. De Allobrogen hadden gezanten naar Rome gezonden om de afpersingen van het Romeinsche bestuur aan te klagen. De leiders der samenzwering, die met hen in betrekking waren gekomen en hun toestand kenden, stelden een overeenkomst voor : voldoening aan hun verlangens tegen tusschenkomst in den opstand. Na een lange aarzeling laten zij tenslotte den consul op de hoogte brengen, die hun bevel geeft medewerking te veinzen, maar onderteekende bewijzen om aan

hun stam voor te leggen, te eischen ; de hoofden geven die zonder achterdocht ; bij hun afreis echter worden zij en Volturcius, een gezant der Catilinariërs, door Cicero's wachten aangehouden en voor den senaat gebracht, evenals de hoofden der samenzwering, die men door de acten der Allobrogen had kunnen aanhouden.

Den 5den December had het proces tegen Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, Caeparius en de anderen plaats : na een zeer bewogen zitting — tijdens welke men uit vrees geen beslissing dierf nemen, tot ten slotte de jonge en strenge Cato zich vastbesloten voor de doodstraf uitsprak — werd het doodvonnis over hen geveld. Uit vrees dat 's nachts nog pogingen tot bevrijding der gevangenen zouden voorkomen, — wat tevoren reeds gebeurd was — werd nog denzelfden avond met de strop het vonnis voltrokken.

Begin Januari 62 werd Catilina met zijn leger bij Pistorium uitgeroeid in een hardnekkigen en bloedigen slag. De samenzwering was eindelijk bedwongen.

1. Quintilianus en nog anderen hebben Sallustius het verwijt toegestuurd dat de eerste hoofdstukken in zijn werken — die zij als inleiding opvatten — te uitgebreid zijn en te weinig verband houden met de geschiedenis die volgde. Zeker is in de voorrede van de « Catilina » de overgang tusschen de verschillende ideëen wat hard, maar toch kan men er duidelijk de ontwikkeling van de centrale gedachte in terug vinden : dat de virtus, de zedelijke en geestelijke vermogens van den mensch, de overhand hebben op het lichaam en dat daarvan het welzijn van den staat afhangt. Die eerste hoofdstukken zijn dus niet bedoeld als inleiding tot het eigenlijk werk, maar wel als aanduiding van enkele principes, die de basis vormen, waarop hij zijn geschiedenis steunen laat.

2. *de eenen hun geest, de anderen hun lichaam :*
Onder de koningen werden er gevonden, die meer met hun verstand oorlog voerden, die meer onderlegd waren dan dapper ; anderen daarentegen, die meer moed en lichaamskracht lieten gelden dan overleg of doorzicht.

Cyrus : Kuros de oudere, koning der Perzen, die in het midden der VI[de] eeuw v. Chr., de heerschappij der Meden afschudde, beide volkeren vereenigde in het Persische Rijk en met hen de verovering van het Oosten, van aan den Indus tot de Middellandsche Zee, doorzette. Door zijn zachtheid tegenover de onderworpen volkeren, geheel nieuw in het Oosten, werd hij spoedig in hun verbeelding een legendarische figuur.

3. *moeite, zelfbeheersching en rechtvaardigheid :* de drie eigenschappen van burgers en vooral van staatslieden die de kracht van de Staten uitmaken. Daartegenover stelt hij de drie ondeugden, die den Staat naar den ondergang leiden. *Toen ik jong was... lijk de meesten... :* de normale levensweg voor de jonge Romeinen was de « cursus honorum », het geleidelijk bekleeden van hoogere ambten. Men begon met de quaestuur. Er waren toen 20 quaestoren : 2 voor de stad Rome zelf (quaestores urbani), 4 voor de havens van Italië, 14 voor de provincies. Sinds de hervorming van Sulla moesten de candidaten een minimumleeftijd voor ieder ambt bereikt hebben en tusschen het bekleeden van 2 verschillende ambten moest minstens 2 jaar tusschen liggen, tusschen 2 dezelfde eereambten minstens 10 jaar. Om kunnen consul gekozen te worden moest men eerst praetor geweest zijn, om praetor eerst de quaestuur bekleed hebben ; de aediliteit, die tusschen beide lag, mocht overgeslagen.
Hoewel mijn gemoed dat alles veracht : Sallustius' woorden zijn hier geheel in strijd met zijn daden. Zijn gedrag in zijn jeugd was verre van onbesproken zelfs in het mondaine Rome, waar nochtans veel geduld werd. Men herinnere zich de afpersing waaraan hij zich daarna in Afrika schuldig maakte. En ook in zijn later leven waren zijn daden niet die van een man, die de zeden van anderen verantwoord op scherpe wijze mocht aan de kaak stellen.

4. *Wanneer dus mijn geest :* Sallustius trok zich terug uit het

politieke leven na den moord op Caesar, toen er voor hem nog weinig kans op politiek succes was.
landbouw of jacht, werk voor slaven, : dit waren nochtans de hoofdbezigheden van de oude Romeinen, die Sallustius in § 6 als de ware, echte Romeinen zal verheerlijken, de ideale voorbeelden, tot wie zijn tijdgenooten zich moesten richten om in de staat rust en vrede te doen weerkeeren.
Sallustius trouwens was al te zeer Romein van zijn tijd om werkelijke en doorvoelde bewondering voor de oude Romeinen te hebben.

5. *uit een adelijk geslacht* : Catilina behoorde tot de patricische gens Sergia, die er zich op beroemden af te stammen van Sergestius, gezel van Aeneas. « Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen. » (Vergilius, Aeneis V, 121) .
vanaf zijn jeugd waren... : Van 88 tot 82 woedde de eerste burgeroorlog tusschen Marius en Sulla, waarin beide partijen om de beurt, Marius in 86, Sulla in 82, door uitgebreide proscripties bloedige slachtingen onder hun politieke tegenstanders hielden. Aan de jacht op Sulla's tegenstanders in 81 — hij was toen ongeveer 27 jaar oud — nam Sallustius ijverig deel. Volgens sommigen werd de bijnaam Catilina (catillare : de schotels uitlikken ; vandaar plunderen) hem gegeven door de Afrikanen om zijn schaamtelooze plunderingen.
na de dictatuur van Sulla : hij legde ze vrijwillig neer in 79, na een grondige conservatieve staatshervorming te hebben doorgevoerd, die de macht van den senaat poogde te herstellen ; maar de tijden waren veranderd : de macht van den enkeling trachtte steeds weer zich boven den senaat te verheffen.

6. *De stad Rome* : Volgens Sallustius' voorstelling hier, zou Rome dus rechtstreeks gesticht zijn door Aeneas, en niet door Romulus, den afstammeling van Aeneas. Nergens anders nochtans vinden wij deze overlevering.
Aborigines : naar de overlevering de oudste bevolking, die

Midden-Italië bewoonde, en met wie de Trojanen van Aeneas bij hun aankomst in Latium versmolten.
naburige vorsten en vrijstaten : Etruriërs in het N. ; Sabijnen in het N. O. ; de Aequi in het O. en de Volsken in het Z.
uitgekozen mannen : de senatoren.
in willekeur en dictatuur omsloeg : onder den laatsten koning Tarquinius Superbus. Overigens de drie laatste koningen waren Etruskers, zoodat de Romeinen toen onder vreemde overheersching stonden.
Jaarlijksch gezag en twee gezagdragers : het consulaat. Daar de consuls met twee waren en na hun ambtsjaar het gezag op twee anderen overdroegen, dachten de Romeinen dat het gevaar van een dictatuur vermeden was.

7. *Want den koningen zijn de goeden meer dan de kwaden verdacht :* De Romeinen hadden zulk een ingeboren afkeer voor het koningschap sinds de inrichting van de republiek, dat de naam koning alleen reeds bij hen de gedachte aan dictatuur en verdrukking opwekte.

8. De practische zin der Romeinen — die tot dan toe weinig of geen eigen letterkunde bezaten — is de reden waarom zij ondanks hun roemvolle geschiedenis, toch weinig vermaardheid verwierven, althans tot de 1ste eeuw v. Chr.
Het ontbrak hun aan historici met talent om hun geschiedenis denzelfden luister bij te zetten als bijv. Herodotes, Thoekudides en Xenophoon voor Griekenland deden. Sallustius zelf, Caesar en na hem Titus Livius zullen die leemte schitterend weten aan te vullen.

9. *de grootst mogelijke eendracht :* Sallustius maakt geen gewag van den strijd tusschen patriciërs en plebejers, die enkele jaren slechts na de stichting der republiek een aanvang had genomen. Wellicht vatte hij die twisten op als de — zeker gewelddadige — openbaring aan den staat van de andere krachten buiten de patricische, die nog ter beschikking ston-

den om zijn grootheid te bewerken; zoodat ten slotte die klassenstrijd de eenheid der burgers niet verbroken heeft.
De burgeroorlogen in Sallustius' tijd, daarentegen, putten de krachten van het Romeinsche volk uit, en leidden het naar den ondergang.
Als de meest overtuigende bewijzen : in § 52 zal hij Cato het voorbeeld laten aanhalen van den consul Manlius Torquatus, die zijn zoon liet dooden om zijn bevelen overtreden te hebben.

10. *machtige vorsten :* Pyrrhus van Epirus, Philippos en Perseus van Makedonië, Hannibal, de beste Carthaagsche veldheer, Antiochus van Syrië.
opstandige staten en groote volkeren : Griekenland, Klein-Azië, Spanje, Corsica, Z. O. Gallië (Provincia).
alle zeeën open stonden : door de vernietiging van Carthago, die tot dan toe meester over de zeeën was in het Westen.

11. *Eerst nog was het meer de heerschzucht...* : In § 10 beweert hij juist het tegenovergestelde : « Eerst dan nam de geld-, daarna de heerschzucht toe. » Uit wat volgt kan men echter opmaken dat de heerschzucht (ambitio) zooals ze hier verstaan moet worden, een streven naar macht en welvaart in 't algemeen is, die allen, zoo goeden als kwaden, bezielt.
slecht eindresultaat : de proscripties.
L. Sulla... het leger dat hij in Azië aangeworven had : belast met het oppercommando in den veldtocht tegen Mithradates in 88 v. Chr., had Sulla na een langdurige belegering Athene ingenomen. Daarna stak hij naar Azië over om Mithridates' macht te vernietigen, maar moest met hem een weinig voordeeligen vrede sluiten ten einde de handen vrij te hebben om in Italë Marius' macht te breken.
In zijn winterkwartieren in Klein-Azië was het Romeinsche leger voor het eerst in aanraking gekomen met de Oostersche weelde en het Oostersche zedenbederf.

12. *Sinds rijkdom tot eer begon te strekken :* de groote veroveringen hadden veel rijkdommen bij enkelen opgestapeld, die ervan gebruik maakten om door omkooping eereambten te bekleeden. Sallustius hangt hier een scherp beeld op van de moreele puinen, die de oorlogen hadden nagelaten.

13. Sallustius haalt enkele voorbeelden aan van de waanzinnige uitspattingen. Lucullus, berucht om zijn verkwistingen, was de eerste die een buitenverblijf in zee liet aanleggen en de zee het land invoerde door het weggraven van de dijken. Te Baiae in Campanië, de grootste luxebadplaats in dien tijd, kan men nog steeds onder water de uitgestrekte ruïnes van dergelijke villa's zien.
om fijne spijzen zocht men te land en te water alles op : De decadente Romeinen leefden grootendeels enkel nog om hun diners ; voor een uitstekende kok betaalde men tot 100.000 sestertiën. Geheele vermogens werden geofferd aan het bezit van zilveren en ander waardevol tafelgerief. De rijke Romeinen bouwden aan hun strandvilla's zoutwatervijvers aan om steeds versche zeevisch en oesters te kunnen opdienen.
dit alles werd met weelde voorkomen : Wanneer men verzadigd was ging men naar een bijzonder daartoe ingerichte plaats, vomitorium, een braakmiddel nemen om de maag van haar inhoud te ontlasten. Daarna begaf men zich weer aan tafel. Na het diner nam men bijzondere baden om zich na die overdaad te verfrisschen. Andere baden dienden uitsluitend om zich te vermoeien.

14. *Al wie zich bij de anderen diep in de schulden had gestoken :* de schulden behoorden tot de ergste plagen van Rome ; zij zijn de hoofdoorzaken van Catilina's samenzwering en de schulddelging, die hij beloofde, was wellicht de voornaamste reden waarom de samenzwering onder alle standen — ook de hoogste — zulk een aanhang vond.
Haast het geheele leven van de voorname Romeinen — luxueuse diners en politieke kuiperijen — berustte op ont-

leende kredieten. Men dacht er heelemaal niet aan schulden aan te gaan, voor zooverre ze door grond- of ander bezit ingelost konden worden. In plaats van door verkooping van bezit het geleende kapitaal terug te geven en daardoor een klaren toestand te scheppen, ging men liever verder met het ontleenen totdat het failliet niet meer te ontgaan was. Enkel bekwame bankiers zooals een Crassus en nog enkele anderen, konden voordeel halen uit die toestanden: zij moesten juist weten aan wie te leenen en aan wie krediet te weigeren. Zoo was Crassus zijn loopbaan begonnen met een kapitaal van 7 mil. sestertiën; hij eindigde haar met 170 millioen sestertiën, nadat hij reusachtige sommen aan het volk had geschonken. *voor de anderen kocht hij honden en paarden :* beide waren weeldeartikelen voor de verwijfde Romeinsche Haut-monde.

15. *Met een Vestaalsche maagd :* Fabia, zuster van Cicero's echtgenoote Terentia, die later met Sallustius huwde. Vergel. Inleiding : Sallustius' leven.
Aurelia Orestilla : uit de plebische gens Aurelia gesproten, waartoe ook Aurelia, de moeder van Julius Caesar behoorde — was een vermogende weduwe. Uit 35 blijkt dat zij een dochter uit haar eerste huwelijk had.
volwassen stiefzoon : de zoon van Catilina uit diens eerste huwelijk; hij zou de stiefzoon van Aurelia geworden zijn bij haar huwelijk met Catilina, werd hij door zijn eigen vader niet vermoord.
misdadig huwelijk : hij zou, volgens Cicero, ook zijn eerste vrouw vermoord hebben om het huwelijk met Aurelia Orestilla mogelijk te maken.

16. *de meeste soldaten van Sulla :* Sulla had na zijn overwinning op de aanhangers van Marius tusschen zijn soldaten de landerijen en de andere bezittingen van zijn vijanden en de hem vijandig gezinde steden en gemeenten verdeeld. De meeste veteranennederzettingen werden gesticht in Etrurië, zooals Faesulae en Arretium, verder in Latium en Campanië, waar

respectievelijk Praeneste en Pompeïi Sullanische kolonies werden. Hoe groot die nederzettingen waren, blijkt uit het feit, dat ongeveer 120.000 landloten verdeeld werden. Met deze verdeeling had Sulla de herinrichting beoogd van den kleinen landbouwstand van Italië, doel dat hij trachtte te beschermen door het verbieden van het samenbrengen van verschillende stukken tot één groot domein.

Door de onbekwaamheid echter der kolonisten en de losbandige levenswijzen, die ze in Klein-Azië geleerd hadden, verloren de akkers hun waarden en vervielen de kolonisten zelf in armoede. Zij verkochten hun akkers, verkwisten het geld en verlangden dan ook nieuwe oorlogen om hun welvaart te herstellen.

Pompeius voerde oorlog aan de uiterste grenzen : op dat oogenblik (64 v. Chr.) beëindigde Pompeius den oorlog tegen Mithridates, dien Sulla in 85 had onderbroken om Marius te bevechten in Italië.

17. *Kalenden :* eerste dag van de maand.

L. Caesar : L. Julius Caesar was bloedverwant van Caius Julius Caesar ; consul in 64 v. Chr. ; een zwak regeerder en werd vaak door zijn bloedverwant als een willekeurig werktuig gebruikt. Hij was de schoonbroeder van P. Lentulus Sura, verder vernoemd.

P. Cornelius Lentulus Sura : uit de gens Cornelia, was in 71 consul geweest maar wegens zijn onzedelijk gedrag uit den senaat gestooten, zoodat hij in 64 weer praetor was, om terug in den senaat opgenomen te worden. Catilina zal hem, bij zijn vertrek uit Rome, met de leiding der samenzwering te Rome belasten.

Publius Autronius Paetus : gewezen praetor en jeugdvriend van Cicero.

L. Cassius Longinus : gewezen praetor in 66, tesamen met Cicero ; beiden zouden ook naar het consulaat dingen dit jaar voor 63.

C. Cornelius Cethegus : eveneens uit de gens Cornelia, was

een nog jong senator. Een van de bekwaamste leiders der samenzwering. Catilina dierf hem echter de leiding niet toevertrouwen omdat ook hij ervoor terugschrok aan de bestaande hiërarchie der standen te raken.

P. en Ser. Sulla, zonen van Sergius : d.i. de broeder van den dictator P. Cornelius Sulla. Hij was niet de aangewezen consul voor het jaar 65, die in de eerste samenzwering betrokken was, waarvan Sallustius in 18-19 de geschiedenis verhaalt.

L. Vargunteius : senator die aan den aanslag op Cicero deelnam. (verg. 28).

M. Porcius Laeca : de senator, bij wien aan huis de vergadering der samenzweerders doorging, waarop C. Cornelius en L. Vargunteius besloten Cicero te vermoorden, aanslag die echter mislukte. (verg. 27-28).

L. Bestia : uit de gens Calpurnia, was aangeduid tot volkstribuun, en zou dus den 10den December nog zijn ambt opnemen. (verg. 43).

Q. Curius : die, langs Fulvia om, Cicero op de hoogte houdt van alles wat bij de samenzwering geschiedt.

Municipia : municipium is de stad, waarvan de inwoners het Romeinsche burgerrecht genieten.

kolonies : colonia is een nederzetting, door Rome gesticht of veroverd, waarvan de inwoners Romeinen zijn of bondgenooten van Rome, door een wet daarheen gezonden. Sinds Sulla had men nu ook militaire kolonies, t.t.tz. nederzettingen van veteranen, die daar landerijen hadden gekregen om in hun verder levensonderhoud te voorzien.

M. Licinius Crassus : de latere triumvir, die in den veldtocht tegen de Parthen in 53 v. Chr. den dood vond. Crassus — en ook Caesar — was niet onbekend met de samenzwering. Hij was zelfs waarschijnlijk in de eerste samenzwering betrokken, waarbij ij, moest ze gelukt zijn, de dictatuur zou bekleeden en Caesar als ruiterijmeester een machtig leger lichten.

18. *Tevoren reeds :* in 66, het consulaatsjaar van Tullius en M. Lepidus.

waar P. Autronius en P. Sulla... beschuldigd en bestraft geworden : De lex Calpurnia van 67, ingevoerd door den consul Caius Calpurnius Piso, vernietigde de verkiezing van hen, die zich aan kuiperij schuldig gemaakt hadden, sloot hen uit den senaat en maakte alle eereambten voor hen levenslang ontoegankelijk. Beider verkiezing werd op grond van die wet ongeldig gemaakt en in hun plaats werden L. Cotta en L. Torquatus gekozen.

Catilina onder beschuldiging van afpersingen : bij zijn terugkeer uit Afrika, werd hij door zijn provincialen aangeklaagd ; de consul Tullius wou zijn candidatuur niet aanvaarden.

Cn. Piso : voluit : Cnaius Calpurnius Piso, was dat jaar — 66 — tot quaestor gekozen voor 65.

De eerste samenzwering had tot doel den 1sten Juni 65, dag waarop de nieuwe consuls hun ambt opnamen, de twee consuls te vermoorden, Cornelius Sulla en P. Autronius als consuls aan te stellen. Aan Crassus zou de dictatuur verleend worden terwijl Caesar als ruiterijmeester een machtig leger op de been moest brengen, om het nieuwe regime gewapenderhand aan de macht te houden. De eerste maal mislukte het plan omdat Crassus, die het teeken moest geven vanuit den senaat, afwezig was. Een tweede maal mislukte de nog uitgebreide moordaanslag den 5den Februari, doordat Catilina te vroeg het teeken gegeven had.

19. Piso werd enkel uit Italië verwijderd en als quaestor naar Spanje gezonden ; ook de anderen werden niet gestraft : zoo was Crassus reeds het volgende jaar censor, een ambt dat in zeer hoog aanzien stond te Rome.

Hispania Citerior : één van de twee Romeinsche provincies in Spanje. Pompeius was in Spanje goed gekend sinds hij daar een einde gesteld had aan den opstand van Quintus Sertorius. Deze laatste was een uit Rome uitgeweken demo-

craat, uitstekend legeraanvoerder en staatsman, die aldaar een Romeinsche emigrantenstaat had trachten te stichten en alle Romeinsche legers, tegen hem uitgezonden, door uitputting had weten te verslaan, totdat Pompeius het oppercommando op zich nam (77 v. Chr.). Na een eerste nederlaag voor Pompeius bij Lauro (ten Z. van Valencia) kon geen van beiden, gedurende de volgende jaren, een beslissing afdwingen ; in 72 echter werden Sertorius en zijn getrouwen door eigen officieren vermoord, waardoor Pompeius spoedig den toestand meester was, en Spanje terug onder Rome's gezag bracht (71 v. Chr.).

20. *die ik even tevoren vernoemd heb :* in 17.
hoe lang nog zullen wij dit dulden, dappere mannen ? : Sallustius parodieert hier den beroemden uitroep, waarmede Cicero zijn eerste rede tegen Catilina aanvangt : Quoúsque tandem, Catilina...
koningen en vorsten : in het Latijn staat er «reges, tetrarchae». Tetrarcha was aanvankelijk — lijk de etymologie het aanduidt — de vorst die het vierde deel van een provincie beheerde. Later gaf men dien titel aan verschillende kleine vorsten uit het Oosten, die aan Rome onderworpen waren.
kliënten : waren de burgers te Rome, die zich onder de bescherming stelden van een gezaghebbenden persoon, den patronus ; 's morgens kwamen zij hem groeten aan huis, vergezelden hem door de stad, en stonden hem desnoods gewapenderhand bij. Zoo ook konnen overwonnen volken en steden zich onder een patronus te Rome stellen, dikwijls hun overwinnaar.
Dat zij twee of meer huizen bezitten : ten tijde van Catilina moest men, om een voornaam personnage te zijn, tenminste twee buitenverblijven bezitten : één in de Sabijnsche of Albaansche bergen in de nabijheid der stad, een tweede nabij de modebadplaatsen in Campanië. Om nog meer in den toon te vallen, moest men daarbij nog een tuin bezitten, juist buiten de muren der stad.

21. *Piso in Hispana Citerior :* vernoemd in 18-19.
In Mauretanië P. Sittius Nucerinus : uit Nuceria, stad in Campanië, aanvankelijk groothandelaar in Italië, was in zulke financieele verwikkelingen geraakt, dat hij verplicht was Italië te mijden. In Noord-Afrika en Spanje had hij zich aan het hoofd van een troep gewapende avonturiers geplaatst en zwierf met hen doorheen Noord-Afrika, waarmede hij sinds lang in handelsbetrekkingen stond ; 18 jaar later zal hij, de eenige overgebleven aanhanger van Catilina, Caesar groote diensten bewijzen bij diens verovering van Noord-Afrika (48), in ruil waarvan hij, na de overwinning, de streek van Citta, het huidige Constantine, als nederzetting voor zijn benden kreeg.
C. Antonius : tweede zoon van den redenaar Marcus Antonius en oom van den lateren triumvir, die bij Actium door Octavius verslagen werd (31 v. Chr.), gewezen aanhanger van Sulla, waarom hij door de democraten uit den senaat was gestooten (71 v. Chr.) ; als politieker was Antonius een onbeduidende persoonlijkheid, zonder eenige leidersgaven ; hij liet zich dan ook gemakkelijk door Catilina en de democraten Caesar en Crassus op sleeptouw nemen ; bij de consulverkiezingen werd hij gekozen, echter niet met Catilina maar met Cicero die hem de rijke provincie Makedonië afstond, in ruil waarvoor hij Cicero vrij spel gaf in het onderdrukken der samenzwering.

22. *na de zelfverwensching :* het was de gewoonte te Rome bij het afleggen van een eed, een zelfverwensching er aan toe te voegen, waarin men de vreeselijkste oordeelen over zich riep indien men aan de verplichtingen van zijn eed te kort kwam.
de verontwaardiging tegen Cicero die daarna ontstaan is : namelijk na der terechtstelling van de leiders der samenzwering te Rome. De senaat, die het doodvonnis heeft uitgesproken, miste in ieder geval de bevoegdheid daartoe ; de consul Cicero had waarschijnlijk ook niet het recht ondanks de volmachten

die hij verkregen had, om de samenzweerders aan het gerechtshof te onttrekken en voor den senaat te brengen. Alleen het Romeinsche volk, vertegenwoordigd in de comita centuriata, was bevoegd uiteindelijk over leven of dood te beslissen. Cicero heeft voor dien misstap zwaar moeten boeten. In 58 v. Chr. diende zijn persoonlijke vijand, de volkstribuun P. Clodius, een wetsvoorstel in, waarin bepaald werd dat ieder, die een Romeinsch burger zonder een wettig vonnis ter dood had gebracht, met verbanning gestraft zou worden. Cicero was het eerste slachtoffer (April 58), maar werd het volgende jaar reeds, door Pompeius' tusschenkomst, teruggeroepen.

23. *censoren :* genoten een groot aanzien te Rome ; hun voornaamste taak was het opmaken van de lijst der burgers (census) om dan het bedrag van de belastingen en de getalsterkte van het leger vast te stellen. Zij waren eveneens gelast met de contrôle over de openbare zeden. Daardoor lag het in hun bevoegdheid senatoren en magistraten wegens zedenschennis uit hun ambt te ontzetten.
Fulvia : Van haar is niets verder bekend.
een zij het nog zoo ervaren plebeier : In het Latijn staat er voor plebeier : « homo novus. » De homo novus is de eerste uit een plebeiisch geslacht, die een curulisch ambt bekleedde, (curulische aediel, praetor of consul). De homo novus, die daardoor in den senaat werd opgenomen, was zelf nog geen patriciër, zijn afstammelingen wel.

24. *na de bijeenkomst der comitia :* hier de comitia centuriata, die jaarlijks op het Marsveld de consuls kozen.
C. Antonius : over wien in 21 gesproken werd.
Faesulae : stad in Etrurië, één der grootste nederzettingen van Sulla's veteranen.
Manlius : een van de bekwaamste officieren uit Sulla's leger, nu echter door zijn verkwistingen geheel verarmd. Hij sloot zich aan bij Catilina en kreeg de leiding van de samenzwering in Etrurië.

25. *Sempronia :* stamt uit hetzelfde geslacht als de twee Gracchen nm. de gens Sempronia. Zij was gehuwd met Decius Junius Brutus, die consul was in 77 v. Chr. en telde onder haar kinderen D. Junius Brutus, een van de moordenaars van Caesar hoewel hij Caesar's aangenomen zoon was.
met de Grieksche letteren : de Grieksche cultuur werd te Rome vooral gewaardeerd sinds den tweeden Punischen oorlog. Om hun ontwikkeling te vervolledigen maakte de jonge Romeinen uit de hoogere standen gewoonlijk een studiereis naar Griekenland.
zingen en dansen kon zij behoorlijker : beide dingen werden langen tijd te Rome voor onbehoorlijk gehouden.

26. *consulaat voor het volgend jaar :* nm. 62 v. Chr.
door afstand van zijn provincie : nm. Makedonië. Na hun verkiezing werd aan ieder consul door het lot een provincie toegewezen, die hij na zijn consulaat als proconsul zou beheeren. Aan Cicero was Makedonië toegewezen, dat veel buit beloofde.
Toen nu de dag van de verkiezingen door de comitia gekomen was : in Juli of Augustus 63 ; Catilina werd ook ditmaal niet verkozen, terwijl hij zich ook niet gewapenderhand van het consulaat kon meester maken, door de sterke wacht die Cicero uitgezet had.

27. *zond hij C. Manlius naar Faesulae :* deze was naar Rome overgekomen om Catilina's verkiezing te helpen doorzetten.
Septimus Camers en C. Julius : niet verder bekend ; Piscenum is de landstreek ten N. O. van Rome aan de Adriatische Zee gelegen. Apulië : ten Z. O. van Rome aan de Adriatische Zee.
riep tenslotte in 't midden van den nacht weer de leden bijeen : nacht van 6 op 7 November. De chronologie der gebeurtenissen is hier niet juist. Bij Sallustius komen de nachtelijke bijeenkomst bij Lacca en de aanslag op Cicero voor de senaatzitting, waarin den consul volmachten worden verleend. In

werkelijkheid echter waren de volmachten reeds den 22sten October gegeven ; in de senaatszitting van 8 November sprak Cicero de eerste Catilinarische redevoering uit (bij Sallustius § 31) waarmee Catilina sog den volgenden nacht naar Faesulae vertrok.

28. *het volk op... dat de revolutie... :* bedoeld wordt hier de bewoners van Etrurië die Sulla van hun bezittingen had beroofd om er koloniën voor zijn veteranen te stichten.

29. *dubbel gevaar :* Catilina in Rome, Manlius in Etrurië.
Deze macht is de grootste : Sallustius somt zelf op waaruit die macht bestaat.
Zij is dezelfde als die, waarmee in vroegere tijden de dictator werd bekleed.

30. *den 6den dag voor de Kalenden van November :* den 27sten October.
voorteekenen en wonderen : zulke teekens maakten diepen indruk op de overigens ongeloovige Romeinen.
Q. *Marcius Rex :* consul in 68 v. Chr., was hij daarna als proconsul naar Kilikië gezonden met 3 legioenen, waar hij weigerde Lucullus in diens veldtocht hulp te verleenen.
Q. *Metellus Creticus :* consul in 69, wist hij daarna geheel Creta aan Rome te onderwerpen.
beide lagen als opperbevelhebbers voor de stad : De zegevierende triumphatores moesten met hun leger buiten Rome op de toestemming van den senaat wachten, om hun triomftocht te houden.
door het rumoer van enkelen : Sallustius bedoelt de optimaten, aanhangers van Pompeius, die beide bevelhebbers den triomftocht verhinderden, daar, naar zij beweerden, Pompeius opperbevelhebber was en de beide anderen slechts onderbevelhebbers.
Q. *Pompeius Rufus :* kleinzoon van den dictator Sulla en vriend van Clodius.

Q. *Metellus Celer* : stond onder Pompeius in Azië en was consul in 61. Als praetor hielp hij Cicero Catilina's samenzwering onderdrukken en hij kreeg in 62 diens provincie Cisalpijnsch Gallië, als proconsul te beheeren.
groepen gladiatoren : een gladiatoria familia was een groep gladiatoren die door een en denzelfden meester werden opgeleid. Zij werden door Cicero uit Rome verwijderd uit vrees dat zij met Catilina zouden samenspannen, die trouwens op hun hulp rekende.

31. *langdurende gerustheid* : bijna 20 jaar sinds Sulla in 82 de dictatuur in handen had genomen.
die door de macht van den staat : zij achtten Rome's macht zoo groot dat alle vrees uitgesloten was.
krachtens de wet van Plautius : de lex Plautia de vi van 89 v. Chr. voorzag de bestraffing van hen, die gewapenderhand de openbare rust verstoorden.
L. Paulus : voluit L. Aemilius Lepidus Paulus, broeder van den triumvir Lepidus.
kwam hij in den senaat : den 8sten November bijeengeroepen in den tempel van Jupiter Stator door Cicero, na den mislukten aanslag op hem. Vergel. 27-28.
een schitterende en voor den senaat belangrijke rede : de 1ste Catilinarische rede.
niet eens een ingeboren burger van Rome : wordt hier spottend gezegd van Cicero, die uit Arpinum afkomstig was.
vadermoordenaar : parricida wordt niet alleen gezegd van hem die een aanslag pleegt tegen zijn ouders, maar van iedereen die een misdaad begaat tegen een persoon, die hem onschendbaar moet zijn, dus ook het vaderland, dat voor de Ouden « meer is dan vader en moeder » (Platoon).

32. *voor de lichting der legioenen* : die door Q. Pompeius en Q. Metellus Celer moesten op de been gebracht worden. Vergel. 30.

33. *van de bescherming der wet te genieten :* nm. de lex Poetilia et Papiria in 326 v. Chr. door de consuls Poetilius en Papirius uitgevaardigd, bepaalde dat de schuldeischer rechten had op het vermogen van zijn schuldenaar, maar niet meer op den persoon van den schuldenaar. Slavernij om schulden was daardoor — althans wettelijk — afgeschaft.
de meesten van hun vaderland, maar allen van hun eer beroofd : waarschijnlijk waren zij uit Rome gevlucht om aan de vervolgingen te ontsnappen, en hadden zij de diminutio capitis ondergaan : het ontnemen van een deel van hun burgerrechten.
De praetor, die in het proces moest uitspraak doen, mocht de wet tamelijk vrij interpreteeren, zoodat hij de schuldeischers nog kon begunstigen, wat meermaals voorkwam.
de schulden ... tot ¼ werden herleid : In 86 v. Chr. had de consul Valerius Flaccus door een wet de schulden met ¾ verminderd, zoodat men een zilveren sestertius (4 koperen as) met 1 as kon inlossen. Dit is de beteekenis van den zin : argentum aere solutum est : het zilver werd met koper ingelost.
Vaak scheidde ditzelfde volk zich ... : 3 maal, in 494 naar den Heiligen Berg, in 449 en in 287 v. Chr.

34. *naar Massilia :* nu Marseille ; de Grieksche kolonie, bekend om haar weelde en haar cultureel leven, was het ballingsoord van velé voorname Romeinen.
Q. *Catulus :* de meest geachte senator van zijn tijd, strenge maar rechtvaardige leider van de conservatieve optimatenfractie in den senaat. Hij was consul geweest in 78 v. Chr.

35. *die mij ter hulp kwam :* vroeger had Catulus voor het gerecht Catilina bijgestaan.
nieuw besluit : om naar Etrurië te vertrekken.
de vrucht van mijn werken en zwoegen : het consulaat.

36. C. *Flaminium :* onbekend, misschien een oud-officier van Sulla.
Arretinum : streek rond Arretium, stad in Etrurië.

ondanks die twee senaatsbesluiten : het eerste gold de beloo-ning voor de overloopers. Vergel. § 30.
Het tweede stelt den uitersten datum ertoe vast.

37. *want armoede draagt men gemakkelijk zonder schade :* zij die niets bezitten, kunnen ook niets verliezen. Daarom kunnen zij ook veel wagen.
ondersteuning van enkelingen en den staat : kostelooze uitdeeling van graan, of tegen lage prijzen, spelen, gladiatorengevechten, openbare maaltijden, omkooping bij de verkiezingen enz.
hun rechten van vrije burgers beknot waren : Sulla's wet, waarbij aan de zonen van vogelvrijverklaarden niet alleen het vermogen maar ook de toegang tot de eereambten ontnomen was, was nog steeds in voege ; zij werd eerst door Caesar afgeschaft. (49 v. Chr.)
deze kwaal : uitgelegd in 38.

38. In 70 v. Chr. hadden de consuls Pompeius en Crassus aan de volkstribunen hun oude machten teruggeschonken, die Sulla in 81 had ontnomen. Daardoor hadden de democraten een van hun beste wapens weer in handen gekregen, en nam de strijd tusschen hen en de optimaten in hevigheid toe.

39. In 67 v. Chr. kreeg Pompeius het oppercommando voor den oorlog tegen de zeeroovers in handen met bijna onbeperkte machten. In korten tijd had hij de Middellandsche Zee volledig gezuiverd, zoodat het graan uit overzeesche gebieden weer veilig te Rome toekwam, en Italië van den hongersnood gered was.
Door de lex Manilia werd hem het volgende jaar de leiding van den oorlog tegen Mithradates opgedragen, dien hij ook tot een zegevierend einde bracht. Mithradates pleegde zelfmoord in 63 v. Chr.
Door die beide overwinningen was Pompeius' macht en daarmee ook die van de optimaten, van wie hij een heftig voorstander was, aanzienlijk gestegen te Rome.

hun tegenstanders : onder wie vooral de volkstribunen, die grooten invloed op het volk hadden.
zonder dat een sterkere : Pompeius.
Fulvius : onbekend.

40. *Umbrenus :* een vrijgelaten slaaf, overigens onbekend.
Allobrogen : machtige Keltische volkstam, die het rijke Isèredal bewoonde, in 121 v. Chr. door den consul Q. Fabius Maximus aan Rome onderhoorig gemaakt. Door de afpersingen van het Romeinsch bestuur was hun staat evenzeer als de enkelingen door de Romeinsche woekeraars diep in de schulden geraakt. 2 gezanten werden naar Rome gezonden om klachten in te dienen. Ze verbleven te Rome juist toen de samenzwering van Catilina uitbrak.
naar het huis van Brutus : echtgenoot van Sempronia (Verg. § 25). Waarschijnlijk was hij niet in de samenzwering betrokken.
ontbood hij Gabinius : Die behoorde immers tot den ridderstand.

41. *grootere hulp :* De Romeinsche staat kan hun meer hulp verschaffen dan de samenzweerders.
Q. *Fabius Sanga :* stamde af van Q. Fabius Maximus, die de Allobrogen onderworpen en daardoor den bijnaam Allobrogicus gekregen had, en tevens door hen als beschermheer, patronus, gekozen was.

42. *beide deelen van Gallië :* Cisalpijnsch en Transalpijnsch Gallië.
Bruttii : het Zuidelijk deel van Italië, tegenover Sicilië.
krachtens het senaatsbesluit : dat den dag vastgesteld had, (36) tot welken de opstandelingen de wapens konden neerleggen. Nu die termijn verstreken was, werden zij gevangen gezet.
C. *Murena ... als vertegenwoordiger :* van zijn broeder L. Licinius Murena, die naar Rome was gereisd om zich can-

didaat voor het consulaat van 62 te stellen en ook verkozen was.

43. *L. Bestia :* hij was aangewezen volkstribuun voor het volgende jaar en zou den 10den December in functie treden.
Aefula : stad in Latium, 30 km. ten O. van Rome.
Op dit teeken van ... : nm. de rede van Bestia in de volksvergadering.

44. *ook als slaven :* bedoeld worden de slaven, die in grooten getale naar Etrurië waren toegestroomd om aan den opstand deel te nemen, maar door Catilina niet werden opgenomen uit verachting.

45. *de nacht van vertrek :* van 2 op 3 December.
L. *Valerius Flaccus :* later propraetor in Azië ; bij zijn terugkeer uit die provincie werd hij van afpersingen aangeklaagd, maar, door Cicero verdedigd, vrijgesproken.
C. *Pomptinus :* diende aanvankelijk onder Crassus bij de onderdrukking van den slavenopstand van Spartacus. In 61 overwon hij als stadhouder in Gallië dezelfde Allobrogen, die een opstand verwekt hadden omdat ze de verhoopte vermindering van den schuldenlast niet gekregen hadden. Later stond Pomptinus Cicero bij in de uitoefening van het proconsulaat over Kilikië. (51 v. Chr.)
Mulviusbrug : over den Tiber, ruim 3 km. ten N. van Rome, waarover de via Flaminia liep, die naar de Adriatische zee leidde.
uit Terracina : stad in Z.-Latium, aan de via Appia en de Tyrrheensche zee gelegen.
tempel der Eendracht : op het Forum gelegen, waar ook de volgende senaatzittingen zullen doorgaan.

47. *Sibyllijnsche boeken :* een verzameling voorspellingen in Grieksche verzen, door een Romeinschen koning van de Sybillevan Cumae gekocht. Bij den brand van het Kapitool gingen zij verloren, maar men stelde een nieuwe verzameling op. Een van die orakels voorspelde dat C.C.C. over Rome zou-

den heerschen, waarmee men drie leden der gens Cornelia bedoeld achtte. Cinna en Sulla behoorden tot die gens : de eerste bekleedde 4 jaar achtereen het consulaat ; Sulla is de beruchte dictator.

sinds den brand op het Capitool : in Juli 83 v. Chr. : nooit werd de oorzaak ervan achterhaald.

na de neerlegging van hun ambt : de hoogere magistraten waren onschendbaar tijdens hun ambtsperiode ; daarom kon men hen in die periode niet afzetten of vervolgen. Om hen te straffen moest men hen tot aftreding dwingen, zoodat zij gewoon burger werden en dus konden vervolgd worden.

P. Lentulus Spinther : uit de gens Cornelia. Later heeft hij zich vooral beijverd voor de terugroeping van Cicero uit de ballingschap.

O. Cornificius en *Cn. Terentius* zijn minder gekend.

48. *zoodra de samenzwering bekend was :* door het verslag, dat Cicero uitbracht voor het op het Forum samengestroomde volk, nm. de derde Catilinarische rede.

Den volgenden dag : 4de December.

Zoodra Tarquinius Crassus' naam vernoemde : Historisch is het zeker dat Crassus — zoowel als Caesar — in de samenzwering betrokken was.

Ongetwijfeld stonden zij meer op den achtergrond, zoodat men geeno overtuigende juridische bewijzen van hun medeplichtigheid kon aanvoeren, wat echter niet bewijst dat zij geen, maar wel dat zij geslepen helpers van Catilina waren, die het verstonden anderen het ondankbare werk te laten verrichten en zelf later het loon ervan op te strijken. Zij poogden immers tegen de groeiende macht van Pompeius, die 5 jaar reeds in het Oosten succesrijk oorlog voerde, hun eigen macht op te bouwen, en schrokken er niet voor terug de uiterste middelen daartoe te gebruiken.

49. *C. Calpurnius Piso :* optimaat en tegenstander van Caesar, consul in 67, die de « lex Calpurnia de ambitu », over de

kuiperijen bij de verkiezingen, ingevoerd had. Bij zijn terugkeer uit Gallia Narbonnensis, waar hij proconsul geweest was, werd hij van geldafpersingen door de Allobrogen aangeklaagd maar vrijgesproken. (63 v. Chr.) Caesar maakte van die aanklacht gebruik om hem te vervolgen wegens onrechtvaardige terechtstelling van een Transpadaansch Galliër, over wiens volk hij beschermheer was.

Catulus : Verg. 34. — Het jaar der samenzwering was de opperpriester, Q. Caecilius Metellus Pius, overleden en werd de 37-jarige Caesar als « pontifex maximus » gekozen, hoewel ook de twee meest geachte leiders van de optimaten, Q. Catulus en P. Servilius, hun candidatuur gesteld hadden, en beiden veel ouder waren dan Caesar.

De opperpriester was een invloedrijke persoon te Rome ; die waardigheid behield men heel het leven, verleende toegang tot den senaat naast vele andere privileges, en was dan ook zeer gezocht.

door zijn kostelijke volksspelen : Als aediel had Caesar in 65 groote spelen voor het volk ingericht, van een nooit geziene pracht, (waarbij zoowel de uitrusting der vechters als de kooien der wilde dieren uit massief zilver waren gemaakt). Om dit te kunnen bekostigen had Caesar zijn reeds zware schuldenlast aanzienlijk moeten vergrooten.

Caesar met het zwaard bedreigden : onjuiste chronologie der feiten : dit gebeurde slechts na Caesars rede in den senaat (§ 51), den 5^{den} December.

Door dit feit hier te vermelden voor de rede van Caesar, verwekt Sallustius den indruk dat de ridders onrechtvaardig handelden, terwijl hun houding veel begrijpelijker zou zijn, indien Sallustius dit opstootje in zijn juist historisch kader had vermeld.

De ridders vormden inderdaad een tusschenklasse tusschen adel en volk, en als grootgrondbezitters en schuldeischers hadden zij het grootste belang erbij den bestaanden bestuursvorm in stand te houden.

50. *riep hij den senaat bijeen :* den 5den December in den tempel der Eendracht.
D. Junius Silanus : kreeg als aangewezen consul voor het volgende jaar de eerste het woord.
T. Nero : oud-consul en grootvader van den lateren keizer Tiberius.

51. *tijdens den Makedonischen oorlog tegen Perseus :* de 3de Makedonische oorlog (172-168 v. Chr.) De Romeinen konden langen tijd geen definitieve successen behalen, door de onbekwaamheid van hun opperbevelhebbers, totdat de consul voor 168, v. Chr. L. Aemilius Paulus, Perseus' macht bij Pudna vernietigde.
Tijdens dezen oorlog hadden de Rhodiërs geen van beide partijen met de wapens gesteund, hoewel zij meer naar de Makedoniërs overhelden. Rome ontnam hun als straf daarvoor de deelen van Lukië en Karië, die zij als belooning voor hun interventie in den oorlog tegen Antiochos in 190 gekregen headden, en vernietigde hun zeehandel.
Zoo ook gebeurde dit tijdens alle Punische oorlogen : De Romeinen beschouwden de zachtmoedigheid en de verdraagzaamheid als typische nationale deugden. Wat niet altijd waar was. « Ce ne fut que la victoire qui décida s'il fallait dire « foi punique » ou « foi romaine », schreef Montesquieu in zijn « De l'esprit des lois ».
dit nieuw besluit : dit onwettig besluit. Volgens de wet mocht het doodvonnis van een Romeinsch burger enkel door het volk, vertegenwoordigd in de comitia centuriata, uitgesproken worden en dus niet in den senaat.
van wat door de wet voorzien wordt : verbanning en verbeurdverklaring van het bezit.
lex Porcia : voorzag inderdaad dat een Romeinsch burger, die tot de geeseling veroordeeld was, beroep mocht doen op het Romeinsche volk.
andere wetten : De terdoodveroordeelde kon het vonnis voorkomen door vrijwillige ballingschap, maar de doodstraf was

nooit uitdrukkelijk afgeschaft.

De Lakedemoniërs : Caesar tracht aan de hand van twee voorbeelden te bewijzen dat een maatregel, die op een bepaald tijdstip rechtvaardig leek, tot onrechtvaardigheid op een ander tijdstip kan leiden.

Heel zijn rede is trouwens erop gericht bij de senatoren de vrees voor een onwettigen maatregel en bezadigdheid om wille van hun verantwoordelijkheid te wekken.

Na de Atheensche nederlaag bij Aigos Potamos (404) hadden de Spartanen te Athene een bewind van 30 man aangesteld, dat weldra in zulk een willekeur ontaardde, dat zij de dertig tyrannen genoemd werden en Sparta hun zijn steun ontrok, tot zij eindelijk door uitgeweken Atheners werden verslagen.

Damasippus : Lucius Junius Brutus Damasippus, praetor in 82 en aanhanger van Marius, deed op bevel van dezen laatste een groot aantal senatoren, aanhangers van Sulla, om het leven brengen alvorens zelf Rome te ontruimen en zich te Praeneste te verschansen. In een laatste poging de hoofdstad terug te bezetten, werd het overgebleven leger der Marianen onder de Collinische poort door Sulla vernietigd, die 3-4000 gevangenen, onder wie Damasippus, op het Marsveld liet afmaken.

52. Na de rede van Caesar in den senaat, dierven de senatoren zich niet meer duidelijk uitspreken voor de doodstraf. Cicero hield dan de 4de Catilinarische rede, waarin hijzelf slechts aarzelend de doodstraf als noodzakelijk voorstelde. Silanus verklaarde hierop dat zijn uitspraak nagenoeg met die van Caesar overeenkwam, maar dat hij nu met Tib. Nero de verdaging van de uitspraak voorstelde. Ten slotte nam de 32-jarige Cato, aangewezen volkstribuun, het woord en eischte krachtdadig de doodstraf. Zijn optreden bracht de beslissing.

draagt zorg voor den staat : Tegenover de centrale idee van Caesars rede : « eerbied voor de wettelijkheid », stelt Cato hier de gedachte : « eerbied voor het heil van den staat ».

want ik, die mezelf... :Cato leidde een streng leven, geheel

naar de onderrichtingen der Stoïcijnsche leer. Als voornaamste levensdoel stelde hij zich het voorbeeld van zijn voorvader, Cato den Oudere, na te volgen, en door te gaan als een eerlijk en deugdzaam man. Met hart en ziel verknocht aan de oude patricische tradities, was hij een hartstochtelijk verdediger der conservatieve optimatenpartij, waarvan hij spoedig de erkende leider werd. Hij was echter in het geheel geen staatsman: door zijn onbeholpen optreden werkte hij vaak zijn tegenstanders evenzeer in de hand, als hij zijn eigen partij benadeelde. Mommsen noemt hem: « dieser Wolkenwandler im Reiche der abstrakten Moral ».

Voor mij en U allen te vreezen : Cato beschuldigt in bedekte termen Caesar van medeplichtigheid in de samenzwering.

A. Manlius Torquatus : Vergelijk par. 9.

Zoo hij geen tweede maal aan een staatsgreep deelgenomen heeft : Cethegus was waarschijnlijk betrokken geweest in de samenzwering. (par. 18-19).

Alsof de op heeterdaad betrapten : Cato maakt geen onderscheid tusschen misdaad bekennen en op heeterdaad betrapt worden.

Naar de gewoonten onzer voorvaderen : voor dat de lex Porcia werd ingevoerd.

53. *Het senaatsbesluit werd gestemd :* Echter niet zoo eenvoudig als Sallustius het voorstelt; er ontstond een heftig debat, vooral over de inbeslagname van de goederen der samenzweerders, waartegen Caesar zich verzette. Cicero trad ten slotte Caesar's meening bij.

54. *In afstamming, leeftijd* ... : C. Julius Caesar stamt uit de oude patricische gens Julia, die haar oorsprong afleidde van Julius, zoon van Aeneas, en langs dezen van Venus. M. Porcius Cato behoorde tot de plebeiische gens Porcia, die echter zeer geziene leden telde, vooral M. Porcius Cato den Oudere, den beroemden censor, toonbeeld van de oude Romeinsche deugden. Cato was toen 32 jaar, Caesar 37.

53. *Hij gaf de driemannen opdracht :* de « tresviri capitales », waren vooral gelast met de contrôle op de gevangenissen en de uitvoering der vonnissen.
naar den kerker : de Mamertijnsche gevangenis, gelegen tegen de helling van den Capitoolheuvel (mons Capitolinus), dichtbij den tempel der Eendracht.
Tullianum : een onderaardsch vertrek in de gevangenis, waarvan de bouw door de legende aan den koning Servius Tullius werd toegeschreven ; het was echter waarschijnlijk in den beginnen een bronhuisje.

56. *legioenen ... cohorten :* Een volledig Romeinsch legioen telde 6.000 man, verdeeld over 10 cohorten ; daar Catilina's leger aanvankelijk maar 2.000 man telde, bestond iedere cohorte slechts uit 100 man.

57. *Pistorium :* tegenwoordig Pistoja, stad in Etrurië.
Q. Metellus Celer : Vergelijk § 30.
Aan den voet van de bergen : de Apennijnen. Waarom Catilina naar Gallië wou vluchten is niet duidelijk ; wellicht dacht hij er nog aan de Allobrogen in den strijd te betrekken.

58. *één uit de stad, een ander van uit Gallië :* namelijk respect. Antonius en Metellus.
Wij vechten nutteloos voor de heerschappij van enkelen : Zij kunnen geen voordeel halen uit den strijd : hun overwinning beteekent slechts de toename van de macht van hun heerschers. Daarom zullen zij ook zoo dapper niet kunnen vechten als gij.

59. *C. Marius tijdens den Kimbrischen oorlog :* In 102 v. Chr. — het zelfde jaar dat Marcus aan de Rhône de Teutonen vernietigde — waren de Kimbren langs de Alpenpassen Italië binnengedrongen. De consul Q. Lutatius Catulus was er niet in gelukt hun opmarsch te stuiten en moest tot aan de Po terugwijken. Daar de Kimbren, hun gewoonten getrouw, bij het naderen van den winter hun winterkwartieren betrokken, vond Marius den tijd zijn leger uit Gallië met de legers aan de Po te vereenigen. Gezamenlijk staken de troepen onder Marius, in het voorjaar van 101 v. Chr. de Po over ; den

30sten Juli werden de Kimbren op de Raudische vlakte verslagen.
Sinds Marius voerde het veldteeken van de legioenen de « aquila », een zilveren adelaar met uitgespreide vleugelen en meestal ook een bliksem tusschen de klauwen.
M. Petreius : sloot zich later in den 2den burgeroorlog bij Pompeius aan en voerde diens handlangers aan in Spanje. Na zijn nederlaag aldaar vervoegde hij Pompeius en nam deel aan den slag bij Pharsalos (48). Vervolgens stak hij naar Afrika over waar hij, na zijn uiteindelijke nederlaag bij Thapsus (46), in een tweegevecht den dood vond.
als tribuun : bedoeld wordt de « tribunus militum » krijgstribuun. Ieder legioen telde 6 krijgstribunen, die ieder om de beurt 2 maanden het legioen aanvoerden.
als praefect : de « praefecti equitum » waren de aanvoerders van afdeelingen ruiterij (« alae »), 200-300 man sterk.
als gezant : « legatus », de legati waren de officieren van den generalen staf. Zij kregen telkens een bijzondere opdracht te vervullen, waardoor zij vaak haast geheel onafhankelijk van den veldheer konden optreden.
als praetor : praetor was de algemeene benaming voor den aanvoerder van het leger.

60. *de lichtgewapenden :* boogschutters en slingeraars, die den slag meestal inzetten. Daarna wierpen de legioensoldaten hun speren in de vijandelijke gelederen en trokken dan hun zwaarden om het gevecht van man tegen man in te zetten.
daarna valt hij langs beide zijden ... : wanneer de lijfwacht het centrum vernietigd heeft, doet Petreius hen de beide vleugels van Catilina's leger in de flanken aanvallen.

61. *met wonden langs voren :* zij waren dus niet gevlucht, maar al vechtend achteruit geweken.
zoo heerschte er over het geheele leger : Sallustius eindigt zijn werk met in enkele woorden een expressief treffend beeld op te hangen van de gevolgen van dezen strijd tusschen de burgers.

INHOUDSTAFEL

Inleiding ... ... blz. 5
Sallustius' leven ... ... blz. 6
Sallustius' werk ... ... blz. 12
Sallustius' beteekenis ... ... blz. 20

Voorrede ... ... blz. 27

Inleiding ... ... blz. 31
Karakterschets van Catilina ... ... blz. 31
Het verval der Romeinsche zeden ... ... blz. 32
Catilina werft handlangers aan ... ... blz. 39
Vroegere samenzwering ... ... blz. 42
Eerste bijeenkomst der samenzweerders ... blz. 44
De eerste gebeurtenissen te Rome ... ... blz. 48
Gebeurtenissen sinds Catilina Rome verlaten heeft ... ... blz. 55
Zedelijke toestand van Rome ... ... blz. 58
De samenzwering wordt ontdekt met de hulp der Allobrogen ... ... blz. 61
Het vonnis wordt uitgevoerd op de gevangenen te Rome ... ... blz. 84
Nederlaag en dood van Catilina ... ... blz. 85

Toelichtingen ... ... blz. 92

Drukkerij P. Lombaerts, Schoten

KLASSIEKE GALERIJ

MEESTERWERKEN DER WERELDLITERATUUR

BOETHIUS

De vertroosting der wijsbegeerte. (19)

Vertaald door J. W. Schotman, met inleiding, toelichtingen en bibliographie. 207 p.

EURIPIDES

Iphigineia in Aulis. (6)

Vertaald door Dr J. Humblé, met inleiding en index der eigennamen. 111 p.

EURIPIDES

Iphigeneia in Tauris. (1)

Vertaald door Dr J. Humblé, met inleiding, voetnota's en twee stamboomen. 92 p.

LOEKIANOS

Waarachtige Historiën. (26)

Vertaald door Dr Fr. Cluytens, met inleiding en voetnota's. 87 p.

PETRONIUS

Het gelach bij Trimalchio. (16)

Vertaald door Prof. Dr P. van de Woestyne, met inleiding en voetnota's. 87 p.

SALLUSTIUS

De samenzwering van Catilina. (30)

Vertaald door R. van Crombrugge, met inleiding en toelichtingen. 123 p.

TACITUS

Germania. (23)

Vertaald door M. Moonen, met inleiding en voetnota's. 74 p.

TERENTIUS

De zelfkweller. (27)

Vertaald door Dr J. C. van Deventer en heruitgegeven door Dr J. Humblé. 112 p.

VERGILIUS

Bucolica. (24)

Vertaald door M. Moonen, met inleiding en voetnota's. 157 p.

Ter perse

CAESAR, *De bello Gallico*
APULEIUS, *Amor en Psyche*
EURIPIDES, *Elektra*
PLATOON, *Gorgias*
PLAUTUS, *Miles gloriosus*
VERGILIUS, *Georgica*